

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURÛC SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

HAZIRLAYAN

M. NURULLAH AKTAŞ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUHAMMED ÇELİK

113110

Ö Z E T

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına yönelik değişik tefsir metotları kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Konulu Tefsir metodu olup kısaca "tefsirde belli bir konuyu ele alıp incelemek" demektir. Konulu Tefsir'in bir türü de sûre çalışmasıdır. Dolayısıyla Burûc sûresi üzerine yaptığımız bu çalışma, Konulu Tefsir'e girer.

Burûc sûresi, Mekke'nin ikinci merhalesinde nâzil oldu. Bu, mü'minler açısından zor ve sıkıntılı bir döneme rastlar. Burûc sûresi, 22 âyetten oluşmaktadır. Sûre, kasem, tekit, kıssa ve iknâ gibi üslûplar içerir. Bu üslûpların önemi sûrenin nâzil olduğu ortam dikkate alındığında ortaya çıkacaktır.

Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, sûrede kısaca zikredilmiştir. Hâdisenin vuku bulunduğu yer ve zaman konusunda ihtilaf vardır. Ancak meşhûr görüşe göre hâdise, M. VI. yüzyılda Necran'da vuku bulmuştur. Kıssada kâtiler Yahûdilerdir; öldürülenler ise Hıristiyan mü'minlerdir.

Burûc sûresinde mü'minler, cennetlerle müjdelenmekte ve sabretmeye da'vet edilmektedir. Yaptıkları işkencelerden tövbe etmeyen kâfirler ise, cehennem azabıyla tehdit edilmektedir.

Burûc sûresinde Azîz, Hamîd ve Mecîd gibi Esmâ-i Hüsnâ'dan bazı vasıflar zikredilmiştir. Bunların birçoğu nüzûl sırasına göre ilk defa bu sûrede gelmiştir. Bu vasıflar, sûrenin ana temâsı ile uygunluk göstermektedir.

Kur'an'ın üzerinde durduğu gayelerden birisi, Kur'an'ın hakkâniyetini ortaya koymaktır. Burûc sûresinde bu gaye, açıkça zikredilmiştir; Kur'an her türlü tahriften yücedir ve kıyamete kadar da değişmeyecektir.

A B S T R A C T

Different methods of commentary were used for understand The Holy Quran. One of these methods is topical commentary. This means that a known topic of Quran will be studied. One kind of topical commentary is study a sûra. In this reason our study that on the sûra of Burûj is a topical commentary.

The sûra of Burûj is revealed in the second stage of Mecca. This meets difficult and trouble period for believers. The sûra of Burûj is formed from 22 verses. The sûra include styles that like oath, confirmation, story, persuasion. Important of this style is understood when we realized environment of reveal this sûra.

The story of Ashâbu'l-Uhdûd was mentioned shortly in the sûra. There is conflict about time and place of occur the event. But in the famous wiew the event was occurred in the Najrân on A.D. VI. Century. The killers were mentoined in the story are the Jews and the killeds are Christian believers.

The believers are announced with paradises and called at patience in the sûra and the unbelievers that not turn from sin are threated with torment of Hell.

The Most Beatiful Names like Exalted in Power (Azîz), Worthy of all Praise (Hamîd) and Glory (Mecîd) were mentioned in the sûra. A lot of these were came firstly as line of reveal in this sûra. These attributes show suitability with main theme for sûra.

One purposes that The Quran take great care on him is put for ward truth of Quran. This purpose had mentioned openly in the sûra of Burûj. The Quran is exalted from every kind distortion and not changed to doomsday.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Tefsir
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : ..~~Doc. Dr.~~ Muhammed Çelik

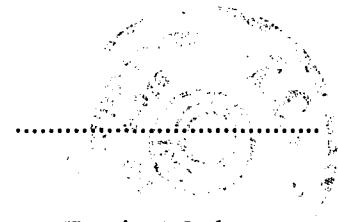
Üye : ..Y. Doc. Dr. Merut Erdal

Üye : ..Y. Doc. Dr. Mehmet Azimli

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... / /

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Abdülbaki TURAN
Müdür

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, “birbirine düşman olan ve ateşten bir çukurun kenarında bulunan” (Âl-i İmrân, 103) insanları, iki cihanda kurtuluşa erdirmek üzere, Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber (asm)'e, yaklaşık 23 yılda nâzil oldu.

Hz. Peygamber (asm), Kur'ân-ı Kerîm'i sahabeye tebliğ ediyordu. Sahabe, kendi dilleriyle nâzil olan Kur'ân'ı çoğunlukla anlıyordu. Anlamadıkları kelime ve ifadeleri Hz. Muhammed (asm)'e sorup, öğreniyorlardı. Sahabeye yetişen nesil (tâbiûn) de bilmediklerini vahiy atmosferini yaşayan, nüzûl sebeplerine vâkıf olan sahabeden öğreniyordu. Müslümanların sayısı artıp, Arap olmayan unsurlar da İslâm'a girince tefsir ihtiyacı büsbütün arttı ve müstakil tefsir çalışmaları vücûda geldi.

Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsir etme geleneği yanında, son zamanlarda Konulu Tefsir adıyla yeni bir metot ortaya çıkmıştır. Bu metodun ortaya çıkışında, farklı kültürlerin yaygınlaşması, değişik çevrelerden gelen İslâm'ı bir bütün olarak kaynağından öğrenme isteği gibi sebepler rol oynamıştır. Konulu Tefsir, Kur'ân ışığında meselelere çözümler ve yaklaşımlar çıkarmaya önem veren bir metottur. Müstakil sûre tefsiri çalışması da bu metodun bir çeşidi olup, buna göre sûreyi; üslûbu ve konuları açısından ele almak esastır.

Biz, tez konusu olarak Burûc sûresini ele aldık. Burûc sûresini ele almamıza sebep olan âmil, bu sûrede Kurân-ı Kerîm'in nüzûl gayelerinin hemen hepsinin görülmesi ve hak-batıl mücadelesi konusunun anlatılması, bu çerçevede önemli bir husus olan başta Hz. Peygamber (asm) olmak üzere mü'minlere teselli vermesidir. Ayrıca, sûrede gelen Ashâbu'l-Uhdûd kıssasının verdiği mesajları ortaya koyma isteği de bu sûreyi ele almamızda önemli bir unsur olmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Konulu Tefsirin bir kısmı olan sûre tefsirinin kısa bir tarihçesini verdik. Ardından Kur'an bütünlüğü içinde sûrenin yerini, sûrelerin guruplandırılmasını ve sûre tefsirlerine duyulan ihtiyaç ve bu çerçevede Burûc sûresinin önemini zikrettik.

Birinci bölümde Burûc sûresinin nüzûl sebebini ve yerini, öteki sûrelerle münasebetini ortaya koyduktan sonra sûrede gelen kasem, te'kit, kıssa gibi üslûpları, sûrede lafız-mana ilişkisini, kıraatları ve edebi sanatları ele aldık.

İkinci bölümde ise, Burûc sûresini; içerdiği konuları, özellikle sûrenin ana temasını oluşturan Ashâbu'l-Uhdûd kıssasını bütün yönleriyle ele aldık. Daha sonra kâfirlerin psikolojik yapısını ve akıbetini, başta Hz. Muhammed (asm) olmak üzere baskılara maruz kalan mü'minlerin teselli edilmesini anlattık.

Kur'ân'ın indiriliş amaçlarının başında insanlara doğru bir ulûhiyyet fikrini kazandırmak gelmektedir. Mekke'de inen sûrelerde görülen en önemli konu da, tevhidi zihinlere nakşetmek, toplumu bütün yönleriyle saran şirk atmosferini bertaraf etmektir. Bu çerçevede, Burûc sûresinde vârid olan Azîz, Hamîd, Rabb, Zu'l-arş, Mecîd, Muhîr gibi ilâhî vasfları, bu bölümde "Esmâ-i Hüsnâ" başlığı altında zikretmeyi uygun bulduk.

Kur'an'ın gayelerinden birisi de kendi hakkâniyetini; Allah katından olduğunu ispat etmektir. Bu gaye, Kur'ân-ı Kerîm'de hemen bütün sûrelerde yer almaktadır. Burûc suresinde de yer alan bu hususu, Kur'an'ın yüceliği ve değişmezliği ile Levhi Mahfûz'un mahiyeti çerçevesinde ele aldık.

Çalışmamızda âyet meâllerini çoğunlukla Süleyman Ateş'in "*Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli*" adlı eserinden aldık.

Tezimizi hazırlarken yararlandığımız kaynak eserler, araştırmamızın sonundaki Bibliyografya kısmında kaydedilmiştir. Ancak, bir iki defa başvurduğumuz kaynakları ilgili dipnotta belirtmekle yetindik.

Konunun seçiminde ve tezin bu şekle gelmesinde yardımlarını esirgemeyerek çalışmamız boyunca bize yol gösterip cesaret veren Muhterem tez hocam Doç Dr. **Muhammed ÇELİK**'e, ayrıca katkıda bulunan bütün değerli hocalarıma en samimi duygularıyla teşekkür etmeyi bir görev bilirim.

M. Nurullah AKTAŞ

Diyarbakır-2001

KISALTMALAR

(as)	:Aleyhi's-Selâm
(asm)	:Aleyhi's-Selâtü ve's-Selâm
b.	:İbnu/ Binti
bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
İA	:İslâm Ansiklopedisi
H.	:Hicrî
Hızr.	:Hazırlayan
MEGSB	:Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
M.	:Milâdî
md.	:Madde
(ra)	:Radiyallâhu Anh/ Anhâ
s.	:Sayfa
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	:Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	:Ve benzeri
Yay.	:Yayımları, Yayınevi

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET.....	II
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT).....	III
TUTANAK.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

SÛRE TEFSİRİNİN ÖNEMİ

A. KONULU TEFSİR VE SÛRE.....	1
B. KUR'ÂN'IN BÜTÜNLÜĞÜ İÇERİSİNDE SÛRENİN YERİ.....	3
C. SÛRELERİN GURUPLANDIRILMASI	5
D. SÛRE TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ VE BURÛC SÛRESİ.....	8

I. BÖLÜM

BURÛC SÛRESİ İLE İLGİLİ MESELELER

A. METNİ VE MEÂLİ.....	10
B. İSMİ VE SEBEB-İ NÜZÛLÜ.....	11
C. MEKKÎ OLUŞU	12
D. ÖTEKİ SÛRELERLE MÛNASEBETİ	14
E. SÛRE İLE İLGİLİ HADİSLER.....	18
F. ÜSLÛBU.....	19
1. Kasem.....	19
a. Burûc Sûresinde Kasem.....	20
b. Kasemin Cevabı.....	24
c. Burûc Sûresi'nin Kasemle Başlamasının Önemi.....	25

2. Te'kit.....	26
3. Kıssa.....	28
4. Terğib Ve Terhib.....	30
5. Da'vet Metodu ve İkna	32
a. Muhatabı Tanıma.....	34
b. Allah'ı Tanıtma.....	35
c. Gençliğin Önemi.....	36
6. Sûrede Lafız-Mana İlişkisi.....	38
7. Kıraatlar.....	40
8. Edebî Sanatlar	43

II. B Ö L Ü M

KONULARI AÇISINDAN BURÛC SÛRESİ

A. ASHÂBU'L-UHDÛD.....	47
1. “ <i>Ashâbu'l-Uhdûd</i> ” Terkibinin Filolojik Tahlili.....	47
2. Kıssa İle İlgili Rivayetler.....	48
3. Ashâbu'l-Uhdûd'un Kimliği.....	55
4. Yer ve Tarih Olarak Ashâbu'l-Uhdûd.....	57
5. İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilişi.....	59
B. KÂFİRLERİN PSİKOLOJİK YAPISI.....	61
1. İnatçı Olma.....	61
2. Yalana Tevessül.....	64
3. Din Hürriyetine Engel Olma	67
4. Zorbahk.....	70
5. Sadistlik.....	72
6. İntikam Alma Duygusu.....	75
C. KÂFİRLERİN AKİBETİ.....	77
1. Ashabu'l-Uhdûd'un Akibeti.....	77
2. Firavun'un Akibeti.....	79
3. Semûd'un Akibeti.....	82

D. İNZÂR (İSTİKBALDEKİ KORK İLE UYARMA)	84
E. LANET VE DUA.....	87
F. ÜMİT VE TÖVBE.....	90
G. MÜMİNLERE MESAJ.....	93
1. Tebşîr (Müjdeleme).....	93
2. Teselli ve Sabır.....	95
3. Azimet ile Ruhsat	98
4. Baskılar Karşısında Müslüman Kadın.....	101
H. ESMÂ-İ HÜSNÂ.....	104
1. Azîz.....	105
2. Hamîd.....	106
3. Göklerin ve Yerin Mâlikî.....	107
4. Şehîd.....	107
5. Rabb	108
6. Mubdi', Mu'id.....	109
7. Ğafûr.....	110
8. Vedûd	110
9. Zû'l-arş.....	111
10. Mecîd	112
11. Fa'âl li mâ Yurîd	113
12. Muhît.....	114
İ. KUR'AN-I MECÎD.....	115
1. Kur'ân'ın Yüceliği ve Değişmezliği.....	115
2. Levh-i Mahfuz.....	118
J. BURÛC SÛRESİ VE ASTRONOMİ.....	121
SONUÇ.....	125
BİBLİYOGRAFYA.....	127

GİRİŞ

SÛRE TEFSİRİNİN ÖNEMİ

A. Konulu Tefsir ve Sûre

Kur'ân'da itikadî esaslar, ahlâkî prensipler, şer'î hükümler, da'vet ve nasihatlar, ibret ve tenkitler, uyarı, korkutma ve teşvikler, delil ve belgeler, kıssalar ve Allah Teâla'nın kâinattaki âyetlerini gösteren işaretler orijinal bir üslûpla ele alınmaktadır.¹ İşte bu üslûp Kur'ân araştırmacılarını değişik tefsir metodlarına başvurmaya, yeni metotlar ortaya koymaya sevk etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri, baştan sona, âyet âyet ele alınarak yapıldığı gibi belli bir konuyu esas alarak da yapılmaktadır.

Kur'ân'ın tamamının tefsirini yapan ve şu anda eseri elimizde bütünüyle mevcut olan ilk kaynak, İbnu Cerîr et-Taberî (Ö: 310/922)'nin tefsiridir. Mücahid (Ö: 103/721) ve Sa'id b. Cûbeyr (Ö: 95/714)'in tefsirlerinden bahsedilmişse de, gelen rivâyetler tartışmalıdır. Zira bu tefsirlerden çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır.²

Konulu Tefsir, Muayyen bir konuda Kur'ân'ın çeşitli sûrelerinde zikredilen Kur'ân âyetlerini toplamak; imkân nispetinde âyetlerin nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak onları konularına göre metotlu bir şekilde incelemek; âyetleri buldukları sûrede, kendisinden önce ve sonraki âyetlerle ilişkisini araştırmak ve sonra da benzer âyetlerle beraber mütalaa etmektir.³

Konulu Tefsir Metodu, üç noktada Genel Tefsir Metodundan ayrılır: Birincisi, Konulu Tefsirde âyetler, konularına göre ele alınırken Genel Tefsirde mevcut tertibe göre, sırasıyla âyet âyet ele alınmaktadır. İkincisi, Konulu Tefsirde âyetler, Genel Tefsirden farklı olarak nüzûl sırasına göre ele alınmaktadır.

¹ Mevdûdi, Ebu'l-A'lâ, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, Çev: Bekir Karlığa, 6. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 1991, s. 20.

² Müslim, Mustafa, *Mebdîhisun fi'l-Tefsiri'l-Mevdûi*, 2. Tab', Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1418/1997, s. 14.

³ Hicâzî, *el-V'ahdetu'l-Mevdûiyyetü fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır, 1390/1970, s. 402-403. (Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Salâh Meselesi*, 2. Baskı, DİB Yay., İlmî Eserler: 59, Ankara, 1997, s. 2 'den naklen).

Üçüncüsü ise, Konulu Tefsir Metodunda gaye, Yüce Allah'ın bir konu hakkındaki muradını toplu olarak tespit etmek iken, Genel Tefsir Metodunda, Allah'ın ele alınan âyetteki maksadını bulmaya çalışmaktır.⁴

Konulu Tefsir kavramı H. 14. asırda ortaya çıkmışsa da onun kökleri İslâm'ın ilk asrına kadar uzanır.⁵ Mustafa Müslim, "Mebâhisun fi't-Tefsiri'l-Mevdû'i" adlı eserinde, "Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Ulûhiyyet" ile belli bir konuyu (s.93-162); "Konulu Tefsir Yönüyle Bir Sürenin Tefsiri: Kehf Süresi" ile de belli bir sûreyi (s.165-325), örnek olarak işlemektedir.

Konulu Tefsir çalışmalarını üç kısımda ele almak mümkündür:

1. Araştırmacı, önce Kur'ân kelimelerinden birini ele alır, sonra o kelimenin veya türevlerinin (müstekâtının) geçtiği âyetleri toplar. Ayetler toplanıp tefsirleri iyice öğrenildikten sonra Kur'ân'ın o kelimeyi kullanımı vasıtasıyla kelimenin anlamlarını bulmaya çalışır. Buna, Kur'ân'da Ümmet, Kur'ân'da Cihad, Kur'ân'da Zekât örneklerini vermek mümkündür.

2. Araştırmacı, Kur'ân'ın değişik üslûplarla değindiği, analiz ettiği, tartıştığı ve yorumladığını düşündüğü bir konuyu belirler. Bu çeşit Konulu Tefsir, bu konunun uzmanlarının geleneğinde meşhur olanıdır. Zaten Konulu Tefsir ismi kullanıldığında da akla tefsirin bu çeşidi gelir. İ'cazu'l-Kur'ân, Ahkâmu'l-Kur'ân gibi.

3. Bu tür, ikinci kısma benzemesine rağmen çerçevesi ondan daha dardır. Şöyle ki, bu kısımda, sadece tek bir sûredeki temel hedef araştırılır ve bu hedef konulu tefsirin eksenini oluşturur.⁶ Bu çeşit Konulu Tefsir, önceki müfessirlerden pek ilgi görmemiştir. Yalnız tefsirlerde bazı sûrelerin, özellikle de kısa sûrelerin hedeflerine işaret edilmiştir. Meselâ, Fahru'r-Râzî (Ö:606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr*'inde bazı sûrelerin bölümleri arasındaki münasebet yönünü araştırmıştır. Günümüzde ise durum değişmiştir. Nitekim Seyyid Kutub, bir sûrenin tefsirine geçmeden evvel onun hedeflerini ve temel esaslarını, kimliğini ve diğer sûrelerden farklı özelliklerini ortaya koymaya en çok itina gösteren kimsedir. Onun tefsiri *Fî Zilâli'l-Kur'an* ve özellikle de her sûrenin tefsirine yaptığı girişler bu konuda mükemmel bir örnek sayılır.⁷ Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an*'ı da buna örnek olarak

⁴ Güngör, Mevlüt, *Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu*, İslâmî Araştırmalar, Cilt: 2, Sayı: 7, 1988, s. 50.

⁵ Müslim, *Mebâhisun fi't-Tefsiri'l-Mevdû'i*, s. 17; Güngör, Mevlüt, *Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu*, s. 50.

⁶ Müslim, *Mebâhisun fi't-Tefsiri'l-Mevdû'i*, s. 23-28.

⁷ Müslim, *Mebâhisun fi't-Tefsiri'l-Mevdû'i*, s. 29.

zikredilebilir.

Geçmişte ve günümüzde tek bir sûre hakkında gerek bu sûrenin önemi, gerekse sûrenin değindiği belli bir konu sebebiyle müstakil eserler verilmiştir.⁸ Fâtiha, Yâsin, Feth ve Mülk sûreleri gibi birer veya ikişer sûrelere ait tefsirler yazılmıştır.⁹

İlk sûre tefsiri ile ilgili en eski çalışmaların H. 428'de vefat eden Ebû Ali el-Huseynî b. Abdillâh b. Sinan'ın Felak Sûresi tefsiri ile, H. 474'te vefat eden Abdulkâdir b. Abdirrahman el-Cûrcânî'nin Fâtiha Sûresi tefsiridir.¹⁰ Günümüzde değişik üniversitelerde tez çalışmaları olarak Nûr, Sâffât, Fâtır, Şûrâ, Duhân, Feth, Hucurât, Talâk, İnsan, Kadr, Tekâsur, Asr, Felak, Nâs¹¹ ve Tebbet¹² sûrelerinin tefsirleri ele alınmıştır.

B. Kur'ân'ın Bütünlüğü İçerisinde Sûrenin Yeri

Kur'ân, birçok âyetten meydana gelen sûrelerin bütünüdür. Bundan dolayı ikisini yani sûre ve Kur'ân'ı ayrı ayrı mütalâa etmek mümkün değildir. Kur'ân'ın hedeflediği amaç, sûreler için de geçerlidir.

Mekke döneminin secili, vezinli ve kafiyeli sûreleri 65 adettir. Bunların 45 tanesi kısa sûrelerdir. Bu sûrelerdeki konu birliği son derece açık ve ortadadır. Bu sûrelerin her biri bir kerede inmiş ve bağımsız bir sûre hüviyetini kazanmıştır.¹³

Kur'an-ı Kerim'in mu'cize oluşu, Kur'ân'ın bütünü kapsadığı gibi tek tek sûreler için de geçerlidir. Mekkeli müşriklere yapılan ilk tahaddî¹⁴ o zamana kadar nâzil olan Kur'ân'ın bütünü içindir: "De ki: İnsanlar ve cinler, şu Kur'an'ın benzerini yapmak üzere toplansalar, yine onun benzerini yapamazlar." (İsrâ, 88). İkinci tahaddide ise şöyle buyurulmaktadır: "Yoksa "O'nu uydurdu" mu diyorsunuz? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de (yardıma) çağırın (da bunu yapın)." (Hûd, 13). Yapılan son tahaddîye bakıldığında ise, müşriklerden Kur'an'a benzer herhangi

⁸ Müslim, *Mebâhisun fi'l-Tefsiri'l-Mevdûi*, s. 40.

⁹ Bilmen, Ö. Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakât-u'l-Müfessirin*, İstanbul, 1973, I, 185.

¹⁰ Kaya, Sabgatullah, *Tebbet Sûresi Tefsiri*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 8.

¹¹ İslamî Araştırmalar Dergisi, C: 9, Sayı:1-2-3-4, 1996, s. 248-264.

¹² Kaya, Sabgatullah, *Tebbet Sûresi Tefsiri*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹³ Derveze, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecîd*, Çev: Vahdetin İnce, Ekin Yay., İstanbul, 1997, s. 86.

¹⁴ *Tabaddî*: Kur'an-ı Kerim'in benzerini yapmaları hususunda Hz. Peygamber'in insanlara meydan okuması demektir. (Draz, *En Mübim Mesaj Kur'an*, Çev: Suat Yıldırım, Işık Yay., İzmir, 1994, s. 17).

bir sûrenin ortaya konması istenmişti: “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’an’dan şüphe ediyorsanız, haydi onun ki gibi bir sûre getirin ve bu iddanızda samimî iseniz, Allah’dan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın! Yok eğer yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.” (Bakara, 23-24).

Görüldüğü gibi Kur’an muaraza kapısını Mekke’li müşriklere kapamamış, aksine ardına kadar açmıştı. Hatta onları teke tek veya toplu olarak muarazaya davet etmiş, daha da ileri giderek onları meydana çağırmış ve muhtelif şekillerde bu davetini tekrarlamıştı. Hem de onlarla istihza ederek gitgide daha kolay doğru birtakım tekliflerde bulunmuştu: Evvela tamamının benzerini, sonra on sûrenin benzerini, müteakiben bir sûrenin benzerini, daha sonra da bir sûrenin, herhangi bir yönden benzeri olabilecek bir nazire yapmaya çağırdı ve her defasında, diledikleri herkesten yardım da alabileceklerini söyledi.¹⁵

Kur’an-ı Kerim’in meydan okuduğu ortamda Arapların, edebî tenkitte ne kadar ileri gittikleri bilinmektedir. Kur’an cümlelerinin nazımında tenkide değer yerler olsaydı, elbette onlar bunu bulup bütün aleme teşhir edeceklerdi. İlk muhatap Araplardan sonra gelen belîğler ise, güzel ve insacamlı ifade için bir fenden diğerine intikal etme hususunda, hep Kur’an’ı örnek vermişlerdir.¹⁶

Bazı sûrelerde tek bir konu işlenirken bazılarında ise bir çok konu içiçe işlenmiştir. Ancak bu üslup, Kur’ân’ın mükemmelliğine zarar verecek yapıda değildir. Bilâkis bu konulardan her birisi diğeriyle uyum ve insicâm içindedir. Konular arasında sıklıkla görülen intikâl; çelişki ve uyumsuzluk değil insicâmî izhar eder. Buna göre sûre içindeki uyum bir yana, sûreler arasındaki geçişte bile, uyum ve insicâm açıklıkla görülür. Muhammed Draz, sûredeki konu birliğini şu şekilde ifade eder: “Bir konudan daha çok mâna (konu) ihtiva eden –ki Kur’an sûrelerinin hemen hemen hepsi böyledir- sûrelerden birine dikkat ediniz. Adım adım, tefekkür ederek, sûrenin manaları içinde ilerleyiniz. Dönüp dönüp bakınız: Sûre nasıl başlıyor? Nasıl hitama eriyor? İçindeki fikirler birbiriyle nasıl âhenk kuruyor? Rükûnleri ve cümleleri birbirine nasıl sarılıyor, kucaklaşıyor? Mukaddimeleri neticelerle nasıl denkleştiriliyor ve başı nasıl sonunu hazırlıyor?”¹⁷

¹⁵ Draz, Muhammed, *En Mühim Mesaj Kur’an*, Çev. Suat Yıldırım, Işık Yay., İzmir, 1994, s. 100-101.

¹⁶ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, s. 184.

¹⁷ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, s. 185.

Kur'an'ın en uzun sûresi olan ve en fazla miktarda konu ihtiva eden Bakara sûresi, yaklaşık dokuz senede nâzil olmuştur. Nüzûl sebebi ile ilgili rivayetlere bakılırsa seksen kûsür hâdis vesilesiyle seksen ayrı parça halinde nâzil olmuştur. Bu sûrede bile bir insicam varsa diğer sûrelerde bu nizâmın olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.¹⁸

İmâm Şâfiî (Ö: 204/819)'den Asr sûresi ile ilgili olarak nakledilen "Başka bir şey nâzil olmasaydı, Kur'an'dan bu sûre bile insanlara yeterdi. Bu sûre, Kur'an'ın bütün ilimlerini içerir."¹⁹ rivayeti bile, tek başına sûre ile Kur'an arasındaki konu birliğini açıkça ortaya koyar.

C. Sûrelerin Guruplandırılması

Kur'an-ı Kerîm'de sûreler, kendi içinde tivâl, miûn, mesânî ve mufassal olmak üzere dört kısma ayrılır.²⁰ Bu taksimat, Hz. Peygamber (asm)'in şu hadisinden anlaşılmaktadır: "Bana Tevrat'm yerine yedi uzun sûre, İncil'in yerine miûn, Zebûr'un yerine de mesânî verildi. Mufassal sûrelerle de onlardan üstün kıldım."²¹ Hadis âlimi Abdullah el-Ğimârî, "bu hadis hasendir." demektedir.²²

Sa'îd Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr* adlı tefsirinde bu konuyu ayrıntılı olarak işlemekte ve şöyle demektedir: "Bildğim kadarı ile bundan kapsayıcı bir şekilde bahseden bir müellif yoktur. Herşeyin çokça sorgulandığı çağımızda pek çok kişi Kur'an-ı Kerim âyetleri ve sûreleri arasındaki ilişkiyi, Kur'an sûrelerinin tertibindeki sırrı sorup durmaktadır. O halde bu konuda söz söylemek, içinde bulunduğumuz çağın gereklerinden birisidir."²³

el-Esâs'ta sûrelerin guruplandırılması yapılırken diğer tefsirlerden farklı olarak her sayfanın sol üst köşesinde tefsiri yapılan sûrenin hangi guruba dahil olduğu belirtilir. Bu da Sa'îd Havva'nın sûre guruplandırmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ancak bu bilginin tercemeye²⁴ yansıtılmaması, büyük bir eksikliklerdir.

Giriş mahiyetinde bu bilgileri verdikten sonra sûrelerin guruplandırılmasına geçmek mümkündür:

¹⁸ Draz, *En Mübim Mesaj Kur'an*, s. 189.

¹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971, IX, 6066.

²⁰ es-Suyûtî, Celâluddin Abdîrrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Tbk: Mustafa Dib el-Buğâ, Dârû İbni Kesîr, 3. Tab', Beyrût, 1416/1996, I, 180; ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâbilu'l-İrfân*, Dârû İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1412/1991, I, 345.

²¹ Suyûtî, *İtkân*, I, 180.

²² Havva, Sa'îd, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dârû's-Selâm, 2. Tab', 1409/1984, I, 9.

²³ Havva, *el-Esâs*, I, 9.

²⁴ Havva, Sa'îd, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Çev: Heyet, Şâmil Yay., İstanbul, 1989.

1. Uzun (tivâl) sûreler: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, En'âm, A'raf, Enfâl ve Tevbe sûreleridir.

Bakara sûresi, İslâm'ı bütünüyle oldukça sağlam ve özlü bir şekilde sunmaktadır. Daha sonra gelen altı sûre, Bakara sûresinde özet olarak açıklanan pek çok hususu, bu sûrede vârid olduğu sırasına uygun olarak açıklamaktadır.²⁵

2. Miûn sûreler: Bu kısım kendi içinde üç guruba ayrılır:

Birinci gurup: Yunûs, Hûd, Yûsuf, Ra'd ve İbrahim sûrelerinden oluşur.

İkinci gurup: Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf ve Meryem sûrelerinden oluşur.

Üçüncü gurup: Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mu'minûn, Nûr, Furkân, Şu'arâ, Neml ve Kasas sûrelerinden oluşur.

Miûn kısmında yer alan bu gruplar, Bakara sûresinde baştan sona kadar yer alan değişik eksenlere dair açıklamalarda bulunmak üzere birbirine benzemektedir. Kezâ, Kur'an'ın hakkaniyetini pekiştirme konusunda benzer noktalardan hareket ettikleri için de birbirine benzerler. Diğer taraftan bu üç sûre grubunun her birisi, ötekini tamamladığı için bunlar bir tek kısım (miûn) teşkil ederler.²⁶

3. Mesânî sûreler: Bu kısım da kendi içinde beş guruba ayrılır.

Birinci gurup: Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Ahzâb, Sebe', Fâtır ve Yâsin sûrelerinden oluşur.

İkinci gurup: Sâffât ile Sâd sûreleridir.

Üçüncü gurup: Zümer, Ğâfir (Mü'min) ve Fussilet sûrelerinden oluşur.

Dördüncü gurup: Şûrâ, Zuhruf ve Duhân sûrelerinden oluşur.

Beşinci gurup: Câsiye, Ahkâf, Muhammed, Feth, Hucûrât ve Kâf sûrelerinden oluşur.

Mesânî kısmında yer alan her bir sûre, yer aldığı gurupla bütünlük sağlarken aynı şekilde guruplar da birbirlerini tamamlamaktadır. Şöyle ki: Birinci sûreler gurubunda yer alan Ankebût sûresinde imtihandan ve zaferden sözedilirken aynı gurupta yer alan Ahzâb sûresinde sarsıntılardan bahsedildi. Daha sonra gelen Sebe', Fâtır ve Yâsin sûreleri ile birinci sûreler gurubu tamamlanmış oldu. İlk guruptaki hususları tamamlayan Sâffât ve Sâd sûrelerinin yer aldığı ikinci sûreler gurubu geldi. Daha sonra ise üçüncü ve dördüncü guruplar geldi. Bu iki gurup da, Kur'an-ı Kerim hakkındaki delilleri ortaya koydu. Arkasından gelen son gurup ise, Allah'ın

²⁵ Havva, *el-Esâs*, VIII, 4154.

²⁶ Havva, *el-Esâs*, V, 410.

yardımından, savaştan sözetti ve büyük ölçüde Sâd sûresine benzeyen Kâf sûresi ile sona erdi.²⁷

4. Mufassal sûreler: Bu kısım ise kendi içinde onbeş guruba ayrılır:

Birinci grup: Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân ve Vâkı'â sûrelerinden oluşur.

İkinci grup: Hadîd ile Mücâdele sûreleridir.

Üçüncü grup: Haşr ile Mümtahine sûreleridir.

Dördüncü grup: Saf, Cum'a ve Münâfikûn sûrelerinden oluşur.

Beşinci grup: Teğâbun, Talâk, Tahrîm, Mülk ve Kalem sûrelerinden oluşur.

Altıncı grup: Hâkka, Meâric, Nûh, Cin ve Müddesir sûrelerinden oluşur.

Yedinci grup: Kıyâmet ile İnsan sûreleridir.

Sekizinci grup: Mürselât ile Nebe' sûreleridir.

Dokuzuncu grup: Nâzi'ât, Abese, Tekvîr ve İnfitâr sûrelerinden oluşur.

Onuncu grup: Mutaffifin ile İnşikâk sûreleridir.

Onbirinci grup: Burûc, Târık, A'lâ, Ğâşiye sûrelerinden oluşur.

Onikinci grup: Fecr, Beled, Şems, Leyl, Dûhâ ve İnşirâh sûrelerinden oluşur.

Onüçüncü grup: Tîn, Alak, Kadr, Beyyine ve Zilzâl sûrelerinden oluşur.

Ondördüncü grup: Âdiyât, Kâri'a ve Tekâsûr sûrelerinden oluşur.

Onbeşinci grup: Asr, Hmeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerinden oluşur.

Görüldüğü gibi bu kısımda onbeş sûre gurubu yer almaktadır. Her bir grup Bakara sûresinde ele alınan hususlara dair açıklamalarda bulunmakta ve bir noktaya kadar devam etmektedir. Bu grupta yer alan her bir sûrenin Bakara sûresinde bir ekseni vardır.²⁸

Sûre gruplarının genel özelliklerini çalışmamızın çerçevesi içinde ve bahsi geçen tefsiri baştan sona tarayarak kısaca vermeye çalıştık. Sûre gruplarının birbiriyle alakasını, grupların kısım içindeki yerini ve her sûrenin gruptaki konumunu "el-Esâs fi't-Tefsîr"de ayrıntılı olarak bulmak mümkündür.

Bu taksimata göre Burûc sûresi, mufassal kısmın on birinci sûreler gurubunun ilk sûresidir. Daha öncekileri tamamlamak ve onuncu grupla arasında birden çok

²⁷ Havva, *el-Esâs*, IX, 5489.

²⁸ Havva, *el-Esâs*, XI, 6496.

bağ kurmak üzere gelmiştir.²⁹ Elmalılı ise, Burûc sûresini tivâli mufassalın son sûresi sayar.³⁰

Bu taksimatta dikkat edilirse Fâtîha sûresi yer almamaktadır. Zira Fâtîha sûresi Kur'an-ı Kerim'in mukaddimesi mesabesinde olduğu için bu taksimattan sayılmaz.³¹

D. Sûre Tefsirine Duyulan İhtiyaç ve Burûc Sûresi

Günümüzde Kur'ân'ı baştan sona tefsir etme geleneğinin yanında her hangi bir sûrenin tefsirini ele alma veya bir konuyu Kur'ân ışığında inceleme yaygınlık kazanmıştır.

Müstakil bir sûre tefsirine duyulan ihtiyacı şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Ele alınan sûrenin Kur'ân'ın bütünlüğü içindeki yerini ortaya koymak.
2. Ele alınan sûrenin güncelliğini ve içerdiği mesajları muhataba sunmak
3. Dönemin ihtiyacına veya sosyal bir probleme yönelmek
4. Fazileti hakkında haber vârid olan bir sûreye yönelmek
5. Eğitim maksadı gütmek vb.

Burûc sûresinin içeriğine bakıldığında, ehli iman ile zorba güçler arasındaki mücadele ve bu mücadele sonucunda ehl-i imanın mutlaka zafere ulaşacakları, büyük ecirlere kavuşacakları mesajları verilmektedir. Müminlere ilahî yardımın yapıldığı, davetçilerin canına da mal olsa dâvalarının zafere ulaştığı ve inananların da kurtuluşa erdiğini beyan eder. Daha sonra da Firavun ve Semûd hâdiselerinin zikredilmesi, zaferin Allah Teâla taraftarlarına ait olduğunu göstermektedir. Tağutlar ne kadar azgın da olsa, Allah Teâla'nın kudreti karşısında âciz kalacakları muhakkaktır. Allah'ın, kâfirleri hemen cezalandırmaması onları ihmâl ettiği manasına gelmez. Çünkü O, mühlet verse de asla ihmâl etmez.

Hak ile batıl mücadelesi tarih boyunca var olagelmiştir. Bu, sünnetullah gereğidir. Hz. Adem (as)'in çocukları Hâbil ile Kâbil'den beri devam eden bu mücadele, Kur'ân'ın nüzûlü ile sona ermiş değildir. Bilâkis bu mücadele değişik renk ve şekillerde de olsa ahirete kadar devam edecektir. İşte bu gerçekten dolayı, başta

²⁹ Havva, *el-Esd's*, XI, 6454.

³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5697.

³¹ Havva, *el-Esd's*, I, 50.

Hız. Muhammed (asm) olmak üzere eza gören mü'minlere teselli veren ve iman küfür mücadelesini konu alan Burûc sûresini ele almayı gerekli gördük.

Sûrenin ana mihverini oluşturan Ashâbu'l-Uhdûd kıssasının değişik açılardan ele alınması, bu konuda gelen rivâyetlerin değerlendirilmesi, bunların kimliğinin ortaya konulması gereklidir. Bu, hem Kur'ân'ın hem de Burûc sûresinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bundan dolayı Burûc sûresini hem üslûp hem de içerdiği konular açısından ele alacağız.

I. BÖLÜM

BURÛC SÛRESİ İLE İLGİLİ MESELELER

A. METNİ VE MEÂLİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

والسما ذات البروج (١) واليوم الموعود (٢) وشاهد ومشهود (٣) قتل أصحاب الأخدود (٤) النار ذات الرقود (٥) إذ هم عليها قعود (٦) وهم على ما يفعلون بالمؤمنين شهود (٧) وما نقموا منهم إلا أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد (٨) الذي له ملك السموات والأرض والله على كل شئ شهيد (٩) إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق (١٠) إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير (١١) إن بطش ربك لشديد (١٢) إنه هو يبدئ ويعيد (١٣) وهو الغفور الودود (١٤) ذو العرش المجيد (١٥) فعال لما يريد (١٦) هل أتيتك حديث الجنود (١٧) فرعون وممود (١٨) بل الذين كفروا في تكذيب (١٩) والله من ورائهم محيط (٢٠) بل هو قرآن مجيد (٢١) في لوح محفوظ (٢٢)

1. Burçlar sahibi göğe andolsun,
2. Vaat edilen güne andolsun,
3. (O gün) Şahide ve şahitlik edilene andolsun,
4. Ki kahroldu o hendeğin adamları (Ashab-ı Uhdûd)
5. O yakıt doldurulup tutuşturulmuş ateş (hendeğinin adamları)!
6. Onlar o(ateş hendeği)nin başında oturmuşlardı.
7. Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı.
8. Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar.
9. O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allah, her şeye tanıktır.

10. İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) tevbe etmeyenler (yok mu), onlar için cehennem azabı vardır ve onlar için yangın azabı vardır.

11. İnanan ve iyi işler yapan kimseler için de altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur.

12. Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.

13. İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur.

14. O Ğafûrdur: bağışlayandır, Vedûddur: sevendir.

15. Arş'ın sahibidir, yücedir.

16. İsteddiğini yapandır.

17. O orduların haberi sana geldi mi?

18. (Yani) Firavun ve Semûd (kavimlerin)in?

19. Doğrusu, nankörler bir yalanlama içindedirler.

20. Allah ise, onları arkalarından kuşatmıştır.

21. Hayır, (Kur'ân, onların dedikleri gibi bir söz değil), o şerefli bir Kur'ân'dır.

22. Korunan bir levha(Levh-i Mahfûz)'dadır.

B. İSMİ VE SEBEB-İ NÜZÛLÜ

Burûc Sûresi Hz. Osman (ra) ile Hz. İbn Mes'ûd'un mushaflarında –şu anki tertibe göre- 85. sûre iken Ubeyy b. Ka'b'ın mushafında 80. sûredir.³² Mushaflardaki sıralama farklılığına rağmen bu sûre, üçüne göre de Mekkî sûreler arasındadır. Sûrelerin isimleri sahabeden merfû ve mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Ancak onlar bu isimleri mushaflarına yazmadılar. Zira onlar Kur'ân'ın lafizlarından başka hiç bir şeyi yazmıyorlardı.³³

Bütün sûrelerin veya çoğu sûrenin, Resûlüllah (asm) zamanından beri adları vardı ve sûreler bu adlarla anılıyordu.³⁴

Ahmed b. Hanbel (Ö: 241/855), Ebu Hureyre (R.A.)'den gelen şöyle bir rivâyet kaydeder: “Allah Resûlü (asm), yatsıda “semâvât”ın okunmasını emretti.” Yani السماء

³² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1993, s. 85.

³³ Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)*, Thk: İbrahim Şemsuddin, 1. Tab', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999, I, 33.

³⁴ Derveze, *Kur'ân'u'l-Medâd*, s. 101.

olmuştur.

b. *Mekke'nin ikinci merhalesi*: Bu dönemde de Abese, Burûc, Tîn, Kâri'a, Kıyâmet, Mürselât, Beled ve Hicr sûreleri nâzil oldu.

c. *Mekke'nin üçüncü merhalesi*: Bu dönemde ise Sâffât, Zuhruf, Duhân, Zâriyât, Kehf, İbrâhîm ve Secde sûreleri nâzil oldu.⁴²

Burûc Sûresinin de aralarında bulunduğu Mekke'nin ikinci merhalesinin özelliklerine bakmak, ele almakta olduğumuz sûrenin anlaşılmasına yardımcı olacaktır: Allah Teâla'nın güzel isimlerinden bazıları ardı sıra gelir. Fasılalar cinashdır. İfadeler, hararetili lafızlardan seçilmiştir. Bu lafızlar bazen şefkat bazen de sert yapıdır. Bu yapı, büyüleyici ifadeler sayesinde sertleşmiş duyguları harekete geçirir.⁴³ Fesahat sahibi Mekke toplumuna münasip olarak sûreler ve sûreleri oluşturan âyetler kısadır. Yüce hikmet gereği öncelikli konular Mekki sûrelerde aktarılmış, şirk ve putçuluğun üzerine âni hamleler yapılmıştır. Şirk ve putçuluğa ısrarla bağlanmalarına sebep olan şüpheler bertaraf edilmiş, kâinatta var olan ve cereyan eden olay ve nesnelere dikkat çekilerek basiretleri açılmıştır. Hem mü'minlere hem de kâfirlere yönelik mesajlar taşıyan kıssalar, en belîğ lafızlarla ve en faydalı ibarelerle sunulmuştur.⁴⁴ Cennet ve cehennem tasviri yapılmıştır. Müşriklerle mücadele yapılmış, onları basit düşüncelerinden vazgeçirmeye çalışılmıştır. Arap geleneğine uygun olarak sık sık kasem kullanılmıştır.⁴⁵ Kısaca bu sûrelerde, insan ruhunun derinliklerini etkileyen, kulakları ve kalpleri sakinleştiren bir hitap üslûbu kullanılmıştır.⁴⁶

Mekki sûreler genellikle şu üç konuya vurgu yapar: Birincisi, Allah Teâla'nın ulûhiyyetini takrir etmektir. Bu da şirki ve şirk mensuplarının iddialarını reddetmekle olur. İkincisi, Hz. Nebi (asm)'nin nübûvvetini takrir etmektir. Bu da risâletin ispatı, aleyhinde yapılan iddialara ve iftiralara cevap vermekle olur. Üçüncüsü, Ahireti yani öldükten sonra dirilişi ispat etmektir. Bu üç esası, terğîb, terhîb, kıssalar, cennet ve cehennem zikri,⁴⁷ bir kısım ibâdetler ve hiç şüphesiz bütün toplumların hasretini çektiği adâlet takip eder. Ele aldığımız Burûc sûresinde

⁴² Sâlih, *Mebâhis*, s. 185.

⁴³ Sâlih, *Mebâhis*, s. 209.

⁴⁴ Zerkânî, *Menâbilü'l-İrfân*, I, 196; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 61.

⁴⁵ Sâlih, *Mebâhis*, s. 183.

⁴⁶ Derveze, *Kur'ânü'l-Mecîd*, s. 106.

⁴⁷ eş-Şâtûbî, Ebû İshâk, *el-Muvâfekat fî Usûli'l-Şeria*, Beyrût, 1994, II, 378.

de bu üç özelliğin varlığı açıkça görülmektedir.

Burûc sûresinin, tamamıyla Mekki sûrelerin özelliklerini ihtivâ ettiği görülmektedir. Buna göre Burûc sûresinin konuları, bizzat birbiriyle uyum içindedir. Cennet ve cehennem tasvirleri peşpeşe karşılıklı olarak birer pasajda aktarılmıştır. Kısa âyetlerle kâfirlerin kalbine korku salmakta ve bunu kökleştirmektedir. Bu çerçevede Allah Teâla'nın helâk ettiği zalimler de kendilerine hatırlatılmaktadır.

Burûc sûresinde, öteki toplumlardaki inananların maruz kaldığı işkencelerin zikredilmesi, baskı ve şiddetin, Kur'an da'vetinin ilk anlarından itibaren başladığını gösterir. Buna göre hangi dönemde olursa olsun mümin insanların aynı konularda suçlandıkları, ezalara uğradıkları görülecektir. Bu gerçekler, risaletin birliğini gösterir; gelen tüm peygamberlerin aynı mesajı sunduklarını ortaya koyar.

D. ÖTEKİ SÛRELERLE MÛNASEBETİ

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah tarafından gönderilen, çelişki ve tutarsızlıklardan uzak olan ilâhî bir kitaptır: “Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.” (Nisâ, 82). Kur'an'ın bütününde olduğu gibi O'nun sûreleri arasında da çelişki ve tutarsızlık yoktur. Sûreler arasında güçlü bir münasebet vardır.

Sûreler arasındaki münasebet ile ilgili olarak Celâluddîn es-Suyûtî (Ö: 911/1505)'nin “*Tenâsuku'd-Durer fi Tenâsubi's-Suver*” ve günümüzde Muteal es-Sa'idî'nin “*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*” adlı eserleri mevcuttur.⁴⁸ Yine Râzî, İbnu'l-Arabî (Ö: 543/1148), Ebû Hayyân (Ö: 745/1344), Ebu's-Suûd (Ö: 982/1574) gibi müfessirler bu hususu yeri geldikçe tefsirlerinde zikrederler.⁴⁹

Elmahlı Hamdi Yazır, hemen bütün sûreler arasındaki münasebete işaret eder. Hatta bu husus o kadar önemlidir ki Elmahlı, kendisine yapılan tefsir yazma teklifi sözleşmesinde bu konunun açıkça zikredildiğini yani yazacağı eserde sûreler arasındaki münasebete işaret edeceğini, tefsirinin mukaddimesinde kaydeder.⁵⁰

Tefsîru'l-Menâr'da Kur'an'ın genel olarak nüzûl sebepleri aktarılırken şu beş önemli meseleye işaret edilir: “Kur'an-ı Kerim şunları gerçekleştirmek için nâzil olmuştur:

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 207.

⁴⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 207.

⁵⁰ Elmahlı, *Hak Dini*, I, 19.

Birincisi, Tevhiddir: İnsanların tümü -bir kısmı tevhidi savunuyorsa da- puta tapıyordu.

İkincisi, kendisine bağlanıp iman edenlere söz verme, onları güzel mükâfâtlarla müjdeleme, kendisine iman etmeyenleri tehdit etme ve kötü akîbet ile korkutmadır. Vaad, fertleri kapsadığı gibi toplumu da kapsar. İki cihânın mutluluğunu ve nimetlerini de kapsar. Aynı şekilde va'id de ikisinin meşakkat ve cezasını kapsar.

Üçüncüsü, kalplerde tevhide canlılık veren ve tevhidi kalplere yerleştiren ibadetlerdir.

Dördüncüsü, insanı dünya ve ahiret nimetine ulaştıracak metodun şeklini ve saadet yolunu beyan etmektir.

Beşincisi, Allah Teâla'nın çizmiş olduğu hudutta durup, ahkâmına sarılanların kisasını sunmak, Allah Teâla'nın hudûdunu aşıp İslam'ın ahkâmını bırakıp yüz çevirenlerin haberlerini aktarmaktır.⁵¹

Burûc sûresinin, Kur'ân-ı Kerim'in bu beş önemli meselesini ihtiva etmesi, aralarında var olan güçlü münasebeti açıkça ortaya koyar:

Birincisi, bu sûrede tevhid konusu, onüç tane ilâhî vasıfla aktarılmakta, mü'minlerden alınan intikâmın tek sebebinin tevhidi savunmak olduğu ifade edilmektedir.

İkincisi, kendisine iman eden müminler cennetle müjdelenmekte, fevz-i kebîr ile gönülleri hoşnut edilmektedir. Kendisine iman etmeyen zorbalar ise, cehennem azabı ile korkutulmakta, lanete uğrayacakları hatırlatılmakta, Allah Teâla'nın darbesinin pek müthiş olduğu vurgulanmaktadır.

Üçüncüsü, ibadetler ile ilgili olarak da "*iman eden ve iyi işler yapan kimseler için...*" (Burûc, 11) şeklinde başlayan âyet, ibâdetin amel-i sâlihten sayıldığına işâret etmektedir.

Dördüncüsü, insanlar ne kadar zalim de olsa, kâtil de olsa tevbe ettikten sonra dünya ve ahiret nimetlerinden yararlanabileceği, bunu vurgulamak için de ilâhî vasıf olarak *Halîm, Gâfûr, Vedûd, Fa'âl li mâ Yurîd* isimlerinin zikredildiğini görülecektir. Ayrıca Kur'ân'ı yalanlamaktan vazgeçip Yüce Kur'ân'ı rehber edinenlerin, ebedî saadeti elde edeceği aktarılmaktadır.

⁵¹ Ruzâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 34.

Beşincisi, Ashâbu'l-Uhdûd kıssası ile Firavun ve Semûd hâdiseleri zikredilerek başta Mekkeli müşrikler olmak üzere bütün inatçıların bunlara ibretle bakmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok sûresi kasmle başladığı gibi (Tin, Kaf, Yâsîn, Duhâ, Âdiyât, Asr vb) Burûc sûresi de önemli bir meseleye dikkat çekmek için kasmle başlamakta, Kur'an'a yapılan iftiraların mesnedsiz olduğu ve O'nun bunlardan yüce olduğu kesin bir dille aktarılmaktadır.

Daha evvel zikredildiği üzere -mushaftaki tertibe göre- Burûc sûresi, İnşikâk sûresi ile Târik sûresi arasında yer almaktadır:

a. Burûc sûresinin İnşikâk sûresi ile münasebeti:

İnşikâk sûresi, küfredenleri yalan içinde oldukları için azap ile tehdit ederken mü'minleri mükâfât ile müjdelmektedir. Burûc sûresi ise önemli bir hâdiseye dikkat çekmek ve küfredenleri lânetlemek üzere kasmle başlanmaktadır. Buna göre iki sûrenin ortak mesajı şudur: Küfredenler, küfürlerinden vazgeçmezler ise Ashâbu'l-Uhdûd gibi lânete düşer olacaktırlar.

Burûc sûresinde olduğu gibi İnşikâk sûresinde de hem mü'minlere va'dedilen mükâfâtlara hem de kâfirlere yapılan tehditlere yer verilmiştir. Ayrıca Kur'an'ın büyüklüğüne ve şerefine yüceliğine de dikkat çekilmiştir.⁵²

Elmalı, Burûc sûresinin İnşikâk sûresi ile münâsebetini zikrederken şöyle der: "Bu sûre özellikle İnşikâk sûresinde geçen "*Oysa Allah onların içlerinde ne sakladıklarını biliyor.*" (İnşikâk, 23) âyetiyle işâret buyurulduğu üzere kâfirler mü'minlere karşı öfke ve kin beslerler, mü'minler ise onlardan gördükleri sıkıntıya katlanıp sabrederek Allah yolunda şehitlik ile büyük kurtuluşa ererler. Ayrıca önceki sûre gibi mü'minlere vaadi, kâfirlere tehdidi ve Kur'an'ın şanına dikkat çekmeyi içerir."⁵³

"Burûc Sûresi, İnşikâk Sûresi gibi mü'minler hakkında va'd-i ilâhîyi, kâfirler hakkında da va'îdi rabbânîyi hâvî ve geçmiş kavimlerin mekr ve hilelerini hâvîdir. Kur'an'ın fehame ve ulviyetini, Allah Teâla'nın da azametini ve sıfat-ı celîlesini muhtevi bulunduğu için aralarında büyük bir münasebet vardır."⁵⁴

Ebû Hayyân, Burûc sûresinin İnşikâk sûresi ile münasebeti konusunda *el-*

⁵² Âlûsî, *Rûbu'l-Me'ânî*, XV, 108.

⁵³ Elmalı, *Hak Dini*, VIII, 5687.

⁵⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Medâli*, VIII, 4002.

Bahru'l-Muhî't'ta şunları zikreder: "Mâkabiliyle münasebeti şudur: Allah Teâla evvelki sûrede, müşriklerin resûl ve müminler için hazırladıkları tuzak, yaptıkları öldürme, dövme, ipe bağlama, güneşte yakma, göğüslerinin üzerine kaya parçalarını bırakarak işkence yapma vb. zikretti. Bu sûrede de yaptıkları cürmün eski topluluklarda da var olduğunu, ateşle işkence yapıldığını, ateşe arz edilenlerin ise, imanda sebat gösterdiklerini, dinlerinden caymadıklarını ve bütün bunları mü'minlere reva görenlerin lanete uğradıklarını zikreder. Aynı şekilde Kureyş kâfirlerinin müminlere yaptıkları işkenceler yüzünden de lanete uğrayacaklarını zikreder. Bu sûre, Kureyşlileri ikaz etmekte, işkence gören müminleri sebat etmeye davet etmektedir."⁵⁵

Merâğî Tefsiri'nde ise, Burûc ile İnşikâk sûreleri arasındaki münasebet şu şekilde zikredilir: "Evvelki sûrede Allah Teâla'nın kâfirlerin Hz. Nebi (asm) ve beraberindeki mü'minlere duydukları kinin hem dövme, katletme ve kızgın güneş altında işkencelere maruz bırakma gibi maddi eziyetlerin; hem de adavet, kıtlık, komplo gibi psikolojik eziyetlerin onlarda bıraktığı hoşnutsuzluğu Allah Teâla'nın bildiğini içerir. Bu sûrede ise, yapılan maddi ve psikolojik eziyetlerin geçmiş zalim ve kâfir kavimlerin durumuna benzediği ifade edilir. Yine burada Kureyş'e uyarı yapılmakta, mü'minlere de sebât tavsiye edilmektedir."⁵⁶

b. Burûc sûresinin Târik sûresi ile münasebetine gelince:

Burûc sûresi ile akabinde gelen Târik sûresi arasındaki münâsebeti bakılınca iki sûrede de irtibat son derece güçlüdür. Burûc sûresi, Kur'ân'ın yüceliğine dikkat çekerek sona ermektedir. Târik sûresi ise, pırıl pırıl parlayan yıldız/târîka yeminle başlamakta ve insanın yaratılışına dikkat çekmektedir. Bu iki sûrenin münâsebetinden de şu sonuç çıkmaktadır: Kur'ân, yüce bir kitaptır. O'nda hiçbir şüphe olmadığına kasem edilmektedir. İnsanı bir damla sudan yaratan Allah Teâla'ya, insanın nasıl oluyor da başkaldırdığı, O'nun Kelâm'ını inkâra kalkıştığı uyarısı yapılmaktadır.

Âlûsî (Ö: 1270/1854), Târik sûresinin başında bu sûrenin Burûc sûresi ile münâsebetini aktarırken şöyle demektedir: "Allah Teâla, Burûc sûresinde kâfirlerin Kur'ân'ı yalanladıklarını zikredince burada insanın nasıl da alçaldığını hatırlatır.

⁵⁵ Ebû Hayyân, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ali el- Endulûsî, *el-Bahru'l-Muhî't*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût, 1990, VIII, 449.

⁵⁶ Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Fikr, ts., X, 97.

Daha sonra Kur'ân'ın vasıflarını zikrederek, Hz. Peygamber (asm)'e, yalanlayanlara mühlet vermesini emreder.”⁵⁷

Merâğî, Burûc sûresinde kâfirlerin Kur'ân'ı yalanladıklarını, Târık sûresinde ise Allah Teâla'nın Kur'ân'ı “*Kuşkusuz bir ayırıcı sözdür.*” (Târık, 13) şeklinde vasıflandırarak yalancıların ileri sürdükleri iddiaları reddettiğini; Burûc sûresinin kasemle başladığı gibi bu sûrenin de aynı üslûpla başladığını ifade eder.⁵⁸

Elmalılı'ya göre, bu sûreler arasındaki münasebet, çeşitli şekillerle ortadadır. Özellikle Levh-i Mahfûz'dan her nefis üzerindeki koruyucu meleğe yapılan geçiş üzerinde düşünülmesi gereken güzel bir münasebetin varlığını gösterir.⁵⁹

E. SÛRE İLE İLGİLİ HADİSLER

Ebü Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü (asm), yatsı namazında *Burûc* ve *Târık* sûrelerini okurdu. Yine başka bir rivâyette yatsıda *semâvâtı* okumayı emrederdi.⁶⁰

Câbir b. Sumere'den rivâyet edildiğine göre ise, Hz. Peygamber (asm), Hz. Mu'az (ra)'a yatsı namazında A'lâ, Burûc ve Leyl sûrelerini okumayı emretti.⁶¹

Hz. Peygamber (asm), kendisine Ashâbu'l-Uhdûd hatırlatıldığında musibet ve meşakkattan Yüce Allah'a sığınırdu.⁶²

İbnu Ebî Hâtem şöyle der: Allah Resûlü (asm) “*Firavun ve Semûd ordularının hâdîsesi sana geldi mi?*” (Burûc, 17-18) âyetini okuyan bir kadının yanından geçti. Kalkıp dinlemeye başladı. Ve şöyle dedi: “Evet, (kesinlikle) haber bana geldi.”⁶³

Hz. Peygamber (asm), “Allah Teâla, Burûc Sûresini okuyan kimseye, her Cuma ve her Arefe günü sayısınca dünyada on hasene yazar.”⁶⁴

Sûrelerin faziletine dair vârid olan hadislerin sıhhati konusunda ihtilâf vardır.

⁵⁷ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 120.

⁵⁸ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 109.

⁵⁹ Elmalılı, VIII, 5697.

⁶⁰ İbnu Kesîr, Ebu'l-Fidâ', İsmail b.'Umer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, 1. Tab', Beyrût, 1414/1994, IV, 440; Süyûtî, *ed-Durrâ'l-Mensûr*, VI, 231; Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1. Tab', Beyrût, 1994, VII, 294.

⁶¹ Süyûtî, *ed-Durrâ'l-Mensûr*, VI, 231.

⁶² ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. 'Umer, *el-Kaşşâf 'an Hakâiki Çevâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Bayrût, 1362/1947, IV, 731; er-Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Mektebu'l-'Alemlî'l-İslâmî, 3. Tab', Kûm, 1311, XXXII, 118; Süyûtî, *ed-Durrâ'l-Mensûr*, VI, 233; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 11.

⁶³ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 450.

⁶⁴ Zemahşerî, *Kaşşâf*, V, 733; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, VI, 486; Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-'Aklî't-Selîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts., V, 857.

Kur'ân'ın her sûresinin fazileti hakkında zikredilen rivayetler Ubeyy b. Ka'b'a dayanır ki, bunların pek çoğu mevzudur.⁶⁵ Bundan dolayı Sa'lebî (Ö: 429/1037) ve Vâhidî (Ö: 468/1075), sûrelerin fazileti ile ilgili hadisleri senedleriyle birlikte zikrettikleri için yadırganmaktadırlar. Ancak Zemahşerî (Ö: 538/1143)'nin bunları senedsiz olarak zikretmesi daha çok yadırganmaktadır.⁶⁶

F. ÜSLÛBU

Üslûb, lügatta, develerin oluşturduğu sıra demektir. Ayrıca bu kelime yol, yön, metot, tutulan yol anlamlarına da gelir. Cem'i, *esâlib* gelir.⁶⁷

Üslûbun ıstılâhî anlamı: Konuşmacının konuşmasını oluştururken ve lafızlarını seçerken izlediği yoldur.⁶⁸ *Üslûbu'l-Kur'ân* ise: Onun, kelâmını oluştururken ve lafızlarını seçerken kendisine mahsus üslûbudur. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'e ait özel bir üslûbun olmasında her hangi bir ğarabet yoktur. Zira her ilâhî ve beşerî kelâmın kendisine has bir üslûbu vardır.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim, mesajını muhataba mal etmek, benliğine işlemek, aklını, kalbini ve vicdanını tatmin etmek için çeşitli etkileyici üslûplar kullanmıştır.⁷⁰ Bu üslûplar, Kur'ân'ın bütününde var olduğu gibi tek tek sûrelerde de görülür.

1. Kasem

Kasem, muhatabın dikkatini haber verilecek konuya çevirmede, duygularını harekete geçirmede ve düşüncesini toparlayıp esas konuya yöneltmede önemli rol oynar. Kasem, muhatabı daima tasdike götürmese de, çoğu zaman onun muhalif fikrini zayıflatır, gevşetir; onu kasem vârid olan konuda derin düşünceye sevk eder. Allah Te'âlâ, hücceti kuvvetlendirip kemâl noktasına erdirmek için kasemi kullanmıştır ki, münkirlerin hiçbir bahaneleri kalmasin.⁷¹

İslâmiyetten evvelki Arapların ictimâî hayatında yeminin rolü büyük olduğu

⁶⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlû*, s. 203.

⁶⁶ ez-Zerkeşî, Bedrûddîn, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burbân fî Uhlmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, 3. Tab', 1400/1980, I, 432.

⁶⁷ İbnu Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn, Muhammed b. Mukrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, el-Kâhire, 1401/1981, III, 2058.

⁶⁸ Zerkânî, *Menâhil*, II, 199.

⁶⁹ Zerkânî, *Menâhil*, II, 199.

⁷⁰ Çiçek, Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., Referans Kitaplar Dizisi, No: 12, İstanbul, 1996, s. 85.

⁷¹ Zerkeşî, *Burbân*, III, 41.

için Kur'an-ı Kerim'de de bu üslup kullanılmıştır. Yemin her zaman bir şeyi tekit etmek için değil bazen de o şeyin kıymetine ve ehemmiyetine işaret etmek için de kullanılmıştır.⁷²

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında Allah Teâla'nın çeşitli varlıklara yemin ettiği görülecektir: Yüce Allah, kendi zatına, meleklerle, Kur'ân-ı Kerim'e, kalem ve kalemin yazdıklarına son olarak da insanın muşahhas dünyasındaki varlıklara (sema, yıldız, güneş, ay, fecir vakti, gece-gündüz, tîn, zeytûn vb.) kasem etmiştir.⁷³

Burûc sûresi de, semayı süsleyen burçlara kasemle başlamıştır. Yüce Allah bu yaratıkların isimlerini zikretmekle, her defasında gücünün, kudret ve ilminin yüceliğini zihinlere nakşetmekte, âyetlerini zihinlerde canlı tutmakta ve maurızları da bu şekilde tehdit ederek düşünmeye sevk etmektedir.

a. Burûc Sûresinde Kasem

1. والسماء ذات البروج kasemi: "*Burçlar sahibi sema*" demek, "yüksek dolaşım alanlarına sahip gök" demektir.⁷⁴ Seyyid Kutup'un ifadesiyle Allah Teâla bu kasem ile sanki şunu ifade etmek istemiştir. "Biz sınırsız olan evreni, sönük, viran ve korkunç yapmadık, bilakis herkes onda hayret verici bir düzen ve ahenk bulur. Ondaki görüntüler o kadar çarpıcıdır ki hepsi, gönülleri ve zihinleri büyüler."⁷⁵

Burçlarla süslü göğe yapılan kasem ile bir nebze kainattaki güzelliğe, özellikle de semanın güzelliğine dikkatler çekilmektedir. Bu da gösteriyor ki kainattaki güzellik onun yaratılışında planlanmış gayeli bir şeydir. Kainatın eşsizliğini ifade eden unsur sadece büyüklük, dikkat ve itina değil aynı zamanda bütün görünen varlıklarda göze çarpan güzellik unsurudur. Kainattaki birçok unsurun birleşmesinden mükemmel bir güzellik neşet eder.⁷⁶

2. واليوم الموعود kasemi: Bu, mü'minlere va'd olunan kâfirlerin tehdit edildiği kıyamet günü, ceza günüdür.⁷⁷ Müfessirlerin ittifakıyla "*yevm-i mev'ûd*"dan

⁷² Okıç, Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Mesaleleri*, Nun Yay., İstanbul, 1995, s. 120.

⁷³ Kılıç, Sadık, *Yemin Olsun ki*, İhtar Yay İstanbul, 1996, s. 17.

⁷⁴ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Milliyet Yay., 1988, VI, 3004.

⁷⁵ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 17. Tab', Dâru's-Şurûk, Beyrût, 1412/1992, IV, 2350.

⁷⁶ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev: Heyet, 2. Baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1991, II, 565.

⁷⁷ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân Te'vîl Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988, XV, 128; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5689; Merağî, *Tefsiru'l-Merâğî*, X, 98.

kastedilen, kıyamet günüdür.⁷⁸ İbnu Abbâs şöyle der: “Yer ve göğün ehli, o günde toplanmakla tehdit edilmiştir.”⁷⁹ Yüce Allah’ın kıyamet gününe ve o günde meydana gelecek olanlara kasem etmesi, bu güne verilen değeri vurgulamak ve onu inkâr edenleri uyarmak içindir.⁸⁰

Kıyamet günü, yeryüzünde işlenen işlerin hesaplarının tasfiye edileceği ve olan biten hadiseler hakkında da hükümlerin verileceği gündür. Yüce Allah, bu günün olacağını haber vermiş, hesap ve cezayı da vaad etmiştir. Dâvacıların ve hasımların da son hükümlerini o güne bırakmıştır. O büyük güne bütün mahlukat şahit olacak, işlerin nereye vardığını göreceklerdir.⁸¹

3. وشاهد ومشهود kasemi: Bu kasemde gelen şâhid ve meşhûd kelimeleri nekredirler. İkisini umuma hamletmek mümkündür. Lafız buna imkan vermiyorsa da mana bunu istemektedir. Zira nekre ile kasem olmaz ve kasemin hangisi olduğu da anlaşılmaz. Umum mana düşünüldüğünde, marife de bunun kapsam alanına girer ve böylece kasem de yerini bulmuş olur.⁸²

İkisinin nekre gelmesi ta’zim,⁸³ teksîr, mübalağa ve vasıfta ibham içindir.⁸⁴ Buna göre manası, “Şâhid ve meşhûd’un çokluğu, ne kadar da fazladır” veya “şâhid ve meşhûd’un vasıfları o kadar çok ki, anlatılamaz.”⁸⁵ olur.

Bu kasemde vârid olan şâhid ve meşhûd lafızları ile ilgili olarak tefsir kitaplarında yaklaşık otuzbeş görüş yer almaktadır. Bu görüşlerin aktarılması konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır:

Şâhid, Hz. Muhammed (asm)’dir. Bunun delili, يا أيها النبي إنا أرسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا (Ahzâb, 45) âyetidir. Meşhûd ise, kıyamet günüdür. Bunun delili de ذلك يوم مجموع له الناس (Hûd, 103) âyetidir: وذلك يوم مشهود

Şâhid, Hz. İsa’dır. Bunun delili, وكت عليهم شهيدا ما دمت فيهم (Mâide, 117) âyetidir.

⁷⁸ Âlûsî, *Râbu'l-Me’ânî*, XV, 110.

⁷⁹ Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’an*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995, X, 245.

⁸⁰ Âlûsî, *Râbu'l-Me’ânî*, XV, 110.

⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli*, VI, 3873.

⁸² Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Muhît*, VIII, 449.

⁸³ Âlûsî, *Râbu'l-Me’ânî*, XV, 110.

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku'l-Tenzîl*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr, Dâru'n-Nefâis, 1. Tab', Beyrût, 1416/1996, IV, 504; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Akâli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts., V, 852.

⁸⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 504; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 852; Âlûsî, *Râbu'l-Me’ânî*, XV, 110.

Meşhûd ise, Hz. İsa'nın ümmetidir.

Şâhid, insan; meşhûd ise, insanın azalarıdır. Meşhûda verilen bu mana şu âyete dayanır: (Nûr, 24). يوم تشهد عليهم أئديهم وأرجلهم بما كانوا يعملون

Şâhid, meleklerdir. Bunun delili وجاءت كل نفس معها سائق وشهيد (Kâf, 21) âyetidir. meşhûd ise, insanlardır.

Şâhid, bütün peygamberler; meşhûd ise, Hz. Muhammed (asm)'dir. Meşhûda verilen bu mana şu âyete dayanır: (Enbiyâ, 56). وأنا على ذلكم من الشاهدين

Şâhid, Hz. Muhammed (asm)'in ümmetidir. Bunun delili şu âyettir: وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس (Bakara,143). Meşhûd ise, diğer ümmetlerdir.

Şâhid, Yüce Allah; meşhûd ise, insanlardır. Şâhidin Allah manasına geldiğinin delili şu âyettir: (Enâm, 19). قل أى شيء أكبر شهادة قل الله شهيد بين وبينكم

Şâhid, peygamberler; meşhûd ise, onların ümmetidir.

Şâhid, insanlar; meşhûd ise, Allah Teâla'dır.

Şâhid, hafeze melekleri; meşhûd ise insanlardır.

Şâhid, Yüce Allah ve melekler; meşhûd ise, Allah'ın birliğidir.

Şâhid, Hz. Adem (as); meşhûd ise, Hz. Adem'in soyudur.

Şâhid, Adem (as) ve soyu; meşhûd ise, kıyamet günüdür.

Şâhid, haceru'l-esved; meşhûd ise, hacılardır.

Şâhid, terviye ve adhâ günü; meşhûd ise, arefe ve kurban (nahr/zebh) günüdür.

Şâhid, arefe günü; meşhûd ise, kıyamet günüdür.

Şâhid, yıldızlar; meşhûd ise, gece- gündüzdür.

Şâhid, cuma; meşhûd ise, insanlardır.

Şâhid, gece-gündüz; meşhûd ise, insanlardır.

Şâhid, kıyamet gününde hazır bulunacak olan bütün yaratıklar; meşhûd ise, kıyamet gününde ortaya çıkacak acayip olaylardır.⁸⁶

Şâhid, Hz. Sûhayb'in rivâyetinde -kıssa ile ilgili rivayet ileride, "Ashâbu'l-Uhdûd'un Kimliği" başlığı altında gelecektir- annesine "sabret, ya anne!" diyen

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 128-131; Beğavî, Ebû Muhammed, el-Husayn el-Ferrâ', *Meâlimu'l-Tenzîl*, Mısır, 1354, VII, 186; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Neseffî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 504; Kurtûbî, *el-Câmiu li Abkâmi'l-Kur'an*, X, 245-247; Suyûtî, *ed-Dârru'l-Mensûr*, VI, 552-553.

çocuk; meşhûd ise, çocuğun annesi ve diğer müminlerdir.⁸⁷

Şâhid, cuma günü; meşhûd ise, arefe günüdür. Bunun delili Ebû Hureyre'nin Allah Resûlü (asm)'nden rivayet ettiği şu hadistir: "Yevm-i mevûd, kıyamet günüdür. Şâhid cuma günü; meşhûd ise, arefe günüdür." Tirmizî bu hadisi naklederken şöyle der: "Bu hadis garip hasen hadistir."⁸⁸

Şâhid, duygusu olan herkes; meşhûd ise duyulan herşey demektir. Allah'ın birliğine delalet eden deliller herşeyde vardır. Bu manada her şey O'nun birliğine şâhittir. Zira insanlar şehadet, yani görme, düşünme ve fikretme bakımından değişik seviyededirler.⁸⁹

Şâhid ve meşhûddan murad, kâinata Allah'ın yarattığı her şeye basiret gözüyle bakan ve bunları müşahede eden demektir. Bunlardan bir kısmı düşünmek sûretiyle bakmaktan istifade eder, bir kısmı ise bundan hiçbir şekilde istifade etmez.⁹⁰

Taberî ise rivâyetleri zikrettikten sonra şöyle der: "Bize göre en isabetli görüş, şöyle denilmesidir: Muhakkak ki Allah Teâla, şehadet edecek şâhide ve şehadet edecek meşhûda kasem etmiştir. Bununla beraber kasem ettiği şeylerden hangilerinin şâhid, hangilerinin meşhûd olduğunu haber vermemiştir."⁹¹

Ebû Hayyân'ın tercih ettiği görüş şudur: "Yevm-i mevûddan maksad, ittifak ile, kıyamet günüdür. Bundan hareketle şunu söylemek uygun olur: Kıyamet gününde leh ve aleyhte şâhitlikte bulunacak olanlar kastedilirse bu, *şehadet* manasındadır. Eğer *huzûr* manasına alınacaksa şâhitten murad, hesap için hazır bulunan yaratıklar manası anlaşılır. Meşhûd ise, kıyamet günüdür."⁹²

Elmalılı Hamdi Yazır, şâhid ve meşhûd kelimelerinin *huzur* manasında *şuhûddan* da *şehadetten* de müştak olabileceği için bu konuda birçok görüş ifade edildiğini ancak bunlar içinde en açık olanın şu olduğunu zikreder: "O gün hazır olup da kıyameti gören veya onda şahitlik edecek olanlarla görülecek ve şehadet edilecek olan korkunç olay ve vakaların hepsini kapsamış olmak üzere herhangi bir şâhid ve

⁸⁷ Alûsî, *Râbu'l-Mo'ânî*, XV, 111.

⁸⁸ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 245.

⁸⁹ Hicâzî, *Furkan Tefsiri*, VI, 491.

⁹⁰ Mezâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, X, 100.

⁹¹ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 131.

⁹² Ebû Hayyan, *Babru'l-Mubtî*, VIII, 450-451.

meşhûd olmasıdır.”⁹³

b. Kasemin Cevabı

قتل أصحاب الأعدود âyeti, sonradan gelecek âyetler için temhîd ve giriş olduğu için tek başına kasem değildir.⁹⁴ Kasemin cevabı mahzûf olup قتل buna delâlet eder. Sanki Mekkeli müşrikler hakkında şöyle denilmiştir: قتل قريش كما قيل قتل أصحاب الأعدود “Ashâbu’l-Uhdûd’a lânet olsun denildiği gibi Kureyşe de lânet olsun.”⁹⁵

Bir başka görüşe göre ise, kasemin cevabı, إن الذين قتلوا المؤمنين والمؤمنات veya إن بطش أو قتل أصحاب الأعدود âyetleri olup diğerleri ara cümledir. Zira قتل أصحاب الأعدود âyetinde cevap alameti yoktur. Buna göre asıl cevabın manası şöyle olur: Mü’minler kâfirlerden görecekleri sıkıntı ve eziyetlere karşı imanlarında sabır ve sebat etmelidirler. Çünkü mü’minlere eziyet verenler, neticede ezilip kahredileceklerdir. Nitekim قتل’in hakiki manada, yani ‘öldürüldü’ manasında olması caiz görülmüş ise de, manevi helâki kapsamış olmak üzere “lanetlenmek sûretiyle ezilmek ve başkasına ibret olacak şekilde cezalandırılmak” manasına tefsiri daha uygundur.⁹⁶

Ebû Hayyân şöyle demektedir: “Biz cevabın قتل أصحاب الأعدود olduğunu tercih ederiz. Buna göre lâm harfi, mahzûf olup takdiri, لقتل dir. Buradaki hazf, Şems sûresindeki hazf gibidir: والشمس وضحيها, قتل أصحاب الأعدود âyeti olup takdiri, لقد قتل أصحاب الأعدود şeklinde gelir. Buna göre cevap, bu işi yapanların Allah Teâla’nın lânetine uğrayacaklarına, O’nun rahmetinden kovulacaklarına delildir. Mü’minleri dinlerinden vazgeçirmek için onlara işkence eden Kureyş kâfirleri de lanetle uyarılmaktadır. Zira Ashâbu’l-Uhdûd ile Mekkeli müşrikler, mü’minlere işkence etmede müşterektirler.”⁹⁷

Ebu Cafer en-Nahhâs (Ö: 339/950)’a göre ikinci ve üçüncü âyetlerin başında

⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5689.

⁹⁴ et-Tabatabâi, es-Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsiri’l-Kur’an*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Tab’, Kûm, 1394/1974, XX, 251.

⁹⁵ Zerahşerî, *Keşşâf*, IV, 279.

⁹⁶ Râzî, *Tefsiru’l-Kebîr*, XXXII, 117; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5690; Abdub, Muhammed, *Tefsiru Cüz’i ‘Amme*, Dâru İbni Zeydûn, 2. Tab’, Beyrût, 1409/1989, s. 67.

⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Babru’l-Mubîr*, VIII, 450.

gelen “vav”, “kasem vavi” değil, ‘atıf vavi’dir.⁹⁸ Böyle kabul edilse bile, kaseme atfolunan cümlede de kasem manası vardır. Dolayısıyla Ebû Ca’fer’in görüşüyle Cumhûr’un görüşü arasında şeklen farklılık olsa bile, hakikatte her hangi bir aykırılık sözkonusu değildir.

c. Burûc Sûresi’nin Kasemle Başlamasının Önemi

Kur’ân-ı Kerîm, insanların zihnini başka şeylerden tahliye edip dikkatleri ilâhi vahye çekmek için, sûre başlarında huruf-i mukatta’ayı zikretmek, tabiat hâdiselerine yemin gibi metodlar kullanmıştır.

Kasemden maksad, haberi (sunulmak istenen mesajı), te’kit ve tahkik etmektir.⁹⁹ Burûc sûresindeki kasem, Kur’an’ın hakkaniyetine dikkat çekmekte ve mü’minlere teselli vermektedir.

Kasem âyetleri, bütün unsurlarıyla, muhatapların durumuna göre muhtelif anlamlar, imalar ve işaretler taşıyabilmektedir.¹⁰⁰ Bu sûrede yeminlerin ardarda gelmesi, vaad ve va’idi aktarmak içindir.¹⁰¹

Kur’ân’da muşahhas hâdiselerle yapılan والضحى والليل gibi kasemler iddia edildiği gibi Mekke toplumunun geri kalmışlığından dolayı değildir. Bunlarla yapılan kasemin sebebi, vurgulanmak istenen mesajı zihinlere nakşetmektir. Bundan dolayı Kur’ân, toplumda yaygın olarak bulunan en kötü akideyi -şirk akidesini- kökten yok etmek, bunun yerine tevhid dini olan İslâm’ı ikâme etmek ve müşriklerin zihinlerini kâinattaki harika sanata çevirmek için kasem metodunu kullanmıştır.¹⁰²

Kasemi oluşturan ilk üç âyet, mahkemeye getirilecek bir olaya giriş gibidir. Bu olay da, zorbaların inanan insanları, imanlarından döndürmek için uhdûd denilen ateş dolu hendeğe atıp yakmalarıdır.¹⁰³

Allah Teâla, önce hem görülen hem de görülmeyen bir varlığa kasem eder. Zira semâ yıldızlarının ışığı görülür, doğuş ve batış hareketleri bilinir. Yıldızlar da aynı şekilde müşahede edilir. Ancak yıldızların hakikatını, Allah Teâla’nın onda var ettiği gücü hissetmek mümkün değildir. İkinci olarak sırf ğaybî olan ahirete ve onda

⁹⁸ en-Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, *İ’rabu’l-Kur’ân*, Thk., Zubeyr Ğâzî Zâhid, Mektebetu’n-Nahdeti’l-Arabiyye, 3. Tab’, Beyrût, 1409/1988, V, 192.

⁹⁹ Suyûtî, *İkân*, II, 1048.

¹⁰⁰ Kılıç, *Yemin Olsun ki*, İhtar Yay., İstanbul, 1996, s. 20.

¹⁰¹ Tabatabâi, *Mîzân*, XX, 250.

¹⁰² Zerkânî, *Menâhil*, I, 214.

¹⁰³ Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 3006.

gerçekleşecek diriliş, hisâp, ceza ve mükâfât hâdiselerine yapılan yemindir. Üçüncü olarak da, Allah Teâla'nın, muvahhid mü'minlere işkence edenlerden intikam alacağına dair yaptığı yemindir.¹⁰⁴

Allah Teâla sanki bu harika taksimatla insanın ibret alması için bakışları, hazır bulunan büyük varlıklara; gizli olanı anlaması için sunulan kudrete ve onu geleceğe hazırlamaya yemin etmiştir.¹⁰⁵

Yüce Allah, bu dünyanın en yüksek kısmı ile kıyamet gününe ve onun bütün kapsadığı şeylere yemin etmiştir.¹⁰⁶ Sürenin kasmle başlaması, bunlara verilen değer ve ehemmiyetten dolayıdır.¹⁰⁷

2. Te'kit

Kur'an-ı Kerim, muhatabın psikolojik yapısını etkilemek, duygularını harekete geçirmek, kalbini ve vicdanını tatmin etmek için çeşitli etkileyici üslûplar kullanmıştır.

İnsan üzerinde etki gücü fazla olan üslûplardan birisi de te'kit üslûbudur. Çünkü te'kit sayesinde sunulan mana kalbe yerleşmekte, vicdanda kök salmaktadır.¹⁰⁸

Kur'ân'a muarız olanlar, te'kidin Kur'ân ve sünnette yer almasına itiraz ederler. Onlara göre, te'kidin zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur. Ancak Cumhûr'a göre Kur'ân ve Sünnette te'kit vardır. Te'kit daima gerçek durumu bildirir.¹⁰⁹

Te'kit, kelamı vurgulayıcı biçimde kullanmak, demektir.¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de-Burûc sûresinde de görüldüğü gibi- *kasem, inne, te'kid lâmi* gibi birçok te'kit edatı (müekked) gelmiştir.

Burûc sûresinde gelen te'kit örnekleri şunlardır:

1. Burçlar sahibi göğe, vaadedilen güne, şahid ve meşhûda yapılan kasem, Ashâbu'l-Uhdûd'un mü'minleri öldürdükleri gibi onların da öldürüleceğini te'kit

¹⁰⁴ Abduh, *Tefsîru Cüz'ü 'Amme*, s. 67; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 99.

¹⁰⁵ Abdûh, *Tefsîru Cüz'ü 'Amme*, s. 67; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 100.

¹⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5689.

¹⁰⁷ el-Hâzin, el-Firuzâbâdi, *Lubbâbu'l-Te'vil*, (Mecmu'), Beyrût, 1320, VI, 433.

¹⁰⁸ Abdulğani Berke, *Üslûbu'd-Da'veti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1983, s. 34 (Çiçek, 20. *Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, s. 85'ten naklen)

¹⁰⁹ Zerkânî, *Burbân*, II, 384.

¹¹⁰ Çiçek, 20. *Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, s. 85

etmek üzere gelmiştir.¹¹¹

2. وما تقموا منهم إلا أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد. âyetinde gelen istisna edatı (إلا), yapılan intikamın haksızlığını vurgulamak için, manaya kesinlik katmaktadır.

3. Yukarıdaki âyette mü'minlerden alınan intikamın haksızlığını te'kit etmek için hemen akabinde şöyle buyrulur: الذى له ملك السموات والأرض والله على كل شيء شهيد. Onun gücü önünde zalimlerin dayanması mümkün değildir. Mü'minlerin başına gelenler, imtihan ve beladan başka bir şey değildir. Zira Allah Teâla kimin itaatta hâlis olacağını ve en iyi ameli kimin yapacağını açıkça ortaya koymak için sınırlar.¹¹²

4. إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق. *“Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de, sonra tevbe etmeyenler var ya işte onlar için cehennem azabı var onlar için yangın azabı var.”* (Burûc, 10) âyeti, tahkik edatı olan *inne* ile başlamakta, bunu daha da güçlendirmek ve meselenin önemini vurgulamak için *inne*'nin haberi olan *فلهم عذاب جهنم* in başına *lâm* harfi gelmiştir.

Ayrıca *فلهم عذاب جهنم* cümlesine *وهم عذاب الحريق* cümlesi te'kid-i lafzî manasında matuftur. Bu atıf tazvih ve korkutmada mübâlağa içindir.¹¹³

5. إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير. *“İman edip makbûl ve güzel işler yapanlara ise altından ırmaklar akan cennetler vardır.”* (Burûc, 11) âyeti de evvelki âyet gibi tahkik manasındaki *inne* ile başlamakta ve *inne*'nin haberinin başına *lâm* harfi gelmektedir. Bu da, müminlere verilen vaadin kesinlikle gerçekleşeceğine işaret etmektedir.

6. إن بطش ربك لشديد. *“Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.”* (Burûc, 12) âyeti ve sonraki yedi âyet geçmiş va'd ve va'idleri te'kit ve tahkik mahiyetindedir.¹¹⁴ Ayrıca ayetin başında gelen *inne* tahkik anlamındadır. Manayı güçlendirmek için haberin başında da *lâm* harfi gelmiştir. Yine ayette gelen *ربك* lafzında *رب* kelimesinin muhatap zamire muzaf olması, başka bir açıdan te'kidi ifade eder ve manayı güçlendirir.

7. إنه هو يبدئ ويعيد. *“O ilkin yaratır, sonra diriltip tekrar yaratır.”* (Burûc, 13) âyetinde gelen *هو يبدئ* lafzındaki zamir-i fasl, takviye için olup haberi tahkik etmek

¹¹¹ Kutub, Seyyid, *Meşâhidü'l-Kıyame fi'l-Kur'an*, 8. Tab', Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1994, s. 64.

¹¹² Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 102.

¹¹³ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't-Tevîr*, XXX, 246; Abduh, *Tefsîru Cüz'î 'Amme*, s. 69.

¹¹⁴ Tabatabâi, *Mîzân*, XX, 253.

içindir.¹¹⁵ Ayrıca هو zamiri, إنه lafzında gelen muttasıl zamirden sonra munfasıl olarak gelmiş ve onu te'kit etmiştir. Bilindiği üzere bu çeşit te'kide, *te'kid-i lafzî* denir.

3. Kıssa

Kıssa, haber demektir. Buna kaşas da denir. Kısas –kaf harfinin esresi ile- ise, yazılan kıssaların bütününe denir.¹¹⁶

Kur'ân ıstılahında “kasas” veya aynı anlamda “kıssa” denildiğinde şu anlaşılır: Allah Teâla'nın Kur'ân-ı Kerim'in “*Elbetteki onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Bu (Kur'ân), uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden önceki(Hak Kitabı)nın doğrulanması, her şeyin açıklaması; inananlar için bir klavuz ve rahmettir.*” (Yûsuf, 111), “*O (Kur'ân), elbette (hak ile batılı) ayırdedici bir sözdür.. O, şaka değildir.*” (Târık, 13-14) meâlindeki âyetleriyle yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hâdiselerin; muhataplara, adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesidir.¹¹⁷

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Araplar, Kur'ân'daki bütün edebî üslûplar gibi kıssaların bizzat vuku bulan şekliyle anlatılması üslûbuna yabancı değillerdi.¹¹⁸

Kur'ân kıssaları önemsiz ayrıntılardan, zaman ve mekân kayıtlarından uzak olarak, sırf iş ve olay açısından, insanlığa hükmeden kanunlara ışık tutan ve muhataplarını mükemmel insan tasavvuruna yükselten bir niteliğe sahiptir. Kur'ân kıssası, doğruluğunda, amacında ve metodunda dinden sayılır.¹¹⁹

Kıssa, Kur'ân'ın esas hedeflerini gerçekleştirme vesilelerinden biridir. Kur'ân-ı Kerim, herşeyden önce, bir dini davet ve tebliğ kitabıdır. Kıssa da, bu daveti duyurma ve tebliği benimsetme araçlarındandır.¹²⁰

Kur'ân'da zikredilen kıssalar, Hz. Peygamberin nübûvetini ispat etmek, bütün peygamberlerin aynı mesajı tebliğ ettiklerini göstermek, muhatabın ibret

¹¹⁵ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîru ve't-Tevâtür*, XXX, 248.

¹¹⁶ İbnu Munzir, *Lisânu'l-Arab*, V, 3650.

¹¹⁷ Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., No: 23, İzmir, 1994, s. 46.

¹¹⁸ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 65.

¹¹⁹ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim'den Kıssalar*, Atatürk Üniv. İslâmî Bilimler Fakültesi Dergisi, 3. sayı, Ankara, 1979, s. 49.

¹²⁰ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar*, s. 38.

almasını sağlamak, sabır ve sebat ile müminlerin gönüllerini pekiştirmek ve Allah'ın nimetlerini bildirip hatırlatmak içindir.¹²¹ Burûc sûresine bir bütün olarak bakıldığında bu gayelerin yerine getirildiği görülecektir. Allah Teâla'nın zâtını ifade eden “Allah” lafzının yanında yaklaşık (onüç) ilâhi vasfın -ki herbirisi şirk toplumunun düşünce yapısını çürüten vasıflardır- zikredilmesi de, davet merhalesinin ilk dönemlerinde hangi konular üzerinde sıklıkla durulduğuna ve hangi mesajların verilmek istendiğine işaret etmektedir. Yine bu dönemde yapılan işkencelere karşı Hz. Peygamber (asm) başta olmak üzere bütün mü'minler, teselli edilmekte; Mekkeli müşrikler ise, tehdit edilmektedir.

Kıssada esas önemli olan, hâdisenin hiçbir zaman değişmeyen insânî çerçevede bir vak'a olması ve her çağda insanlara ders ve ibret verecek mahiyette olmasıdır.¹²² Burûc sûresinde gelen Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, mü'minlere sabretmeyi ve sebatta bulunmayı öğretir. Aynı şekilde bu kıssa zalimlerin gerçek yüzlerini ortaya koyup Allah'ın lânetiyle tehdit etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, kıssalar diliyle birçok olayı anlatmakla birlikte, önemli, doğru ve güvenilir tek kaynak olma bakımından, günümüzde elde mevcut mukaddes kitapların hiçbirinde olmayan helâk olmuş kavimleri anlatır. Bunlar, 'Ad ve Semûd kavimleri, Ashâbu'l-Kehf ve Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, Fîl Olayı ve diğerleridir.¹²³

Kur'an-ı Kerimin kıssaları naklederken hedefi, tarihi bilgi vermek değil, insanların hidayete ulaşmalarına vesile olmaktır. Ancak hedefinin tarihi bilgi vermek olmayışı, bu kıssaların hayal mahsulü olmasını gerektirmez. Yüce Allah'ın hemen hemen her kıssadan sonra, bu kıssaların gayb haberlerinden olduğunu söylemesi ve bu olaylar vuku bulurken Hz. Muhammed (asm)'in orada hazır bulunmadığının ifade edilmiş olması, kıssalarda sözkonusu edilen olayların gerçekten vuku bulmuş olaylar olduğunun delilidir.¹²⁴

Burûc sûresindeki en canlı konu hiç şüphesiz *Ashâbu'l-Uhdûd* kıssasıdır. Yapılan yalanlamalara rağmen Kur'an'ın yüce bir mevkide olduğunun vurgulanması bu kıssadan çıkartılacak en önemli hissedir.

¹²¹ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim'den Kıssalar*, s. 40-46.

¹²² Çelik, *Kur'an'ın İkenâ Husûsiyeti*, Çağlayan Yay., Yayın No: 8, İzmir, 1996, s. 344.

¹²³ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 106-107.

¹²⁴ Şimşek, M. Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 66.

Kur'ân kıssalarının gerçek kahramanı, olayların etrafında döndüğü şahısların kendileri değildir. Kıssanın, gerçek kahramanı insanın inanç, ahlâk ve davranışlarına sıkı bir şekilde bağlı olan tarihî kanundur. Kıssanın kahramanı meselâ Hz. İbrahim (as) ve muhatabları değil, tevhid ve şirk'tir.¹²⁵ Ashâbu'l-Uhdûd kıssasında da asıl kahramanlar, tevhid ile şirk; sadist zorbalarla mazlûm müminlerin mücadelesidir.

Kur'ân-ı Kerim'de gelen kıssalar, iki guruba ayrılır: Birincisi, peygamberlerle ümmetleri arasında geçen kıssalardır. İkincisi ise, bazı önemli şahsiyetlerin ve hâdiselerin kıssalarıdır ki, bu kısma, peygamber olmayanların kıssaları da denilir.¹²⁶ Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, bu ikinci kısma girer. Ayrıca edebî açıdan Kur'ân kıssalarına bakıldığında Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, Kur'ân'ın nüzûlü esnasında bilinen bir olayın tasviri şeklinde sunulan veciz kıssalar özelliğine sahiptir.¹²⁷

Hz. Peygamber (asm), terbiye amacıyla kıssalar metodunu bilfiil kullanmış, sahabelere Kur'an'da mücmel olarak anlatılan bazı kıssaları daha tafsilatlı olarak veya bazı noktalarını açıklamak üzere anlatmıştır.¹²⁸ Ashâbu'l-Uhdûd kıssası da bunlardan birisi olup Hz. Suhayb'in rivayet ettiği bu hadis ileride, "Kıssa ile İlgili Rivayetler" başlığı altında aktarılacaktır.

4. Terğîb ve Terhîb

Kur'an-ı Kerim'in gayelerinden birisi de muhatabı iman etmeye ve Allah'a gerçek bir kul olmaya teşvik etmek; küfürden ve Allah'a isyan etmekten sakındırmaktır.

Kur'ân'da terğîb zikredilince hemen akabinde veya öncesinde terhîb vardır. Ümitle birlikte inzârın gelişi gibi. Buna göre cennet ehlinin zikriyle birlikte cehennem ehlinin zikredilmesi örneğine bakıldığında, birinde ümitlendirme, diğerinde korkutma üslûbunun kullanıldığı anlaşılacaktır.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerim'de teşvik ve korkutma üslûbu, bir davet ve terbiye metodu olarak kullanılmaktadır. Teşvik ve korkutma unsuru birçok insanın rûhunda, psikolojik yapısında tesiri büyüktür. Zira insan hayır ve güzelliği sevmeye, her

¹²⁵ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1989, s. 109.

¹²⁶ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 79.

¹²⁷ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 83.

¹²⁸ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 315.

¹²⁹ Şâtıbî, *Müvâfakât*, II, 322.

sevdiği şeyi de elde etmeye şiddetli bir meyil ile yaratılmıştır.¹³⁰ Zira insan fitratı, hayırlı amelın dünya ve ahirette hoş ve sevindirici bir karşılığının olmasını ümit ederken; kötülüğün de elemli, azap verici bir neticesinin olmasını düşünür. Tarihte vuku bulmuş kıssaların aktarılması, bu üslûbun benliklerde daha çabuk yerleşmesine ve kalıcı olmasına neden olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de genellikle inzâr içeren ayetler, tebşiri tazammun eden âyetlerden sonra gelir.¹³¹ Burûc sûresinde ise tam tersi söz konusudur. Zira sûrenin ana ekseni mü'minleri diri diri hendeklerde, alevli ateşte yakan Ashâbu'l-Uhdûd zorbalarıdır. Bilindiği üzere sûre kasemle başlamakta, hemen akabinde bu zalimler lanetlenmekte ve ahirette karşılaşacakları azap ile tehdit edilmektedirler. İşte bütün bunlardan sonra mü'minler cennetlerle müjdelenmektedirler. Sûrenin nâzil olduğu ortamda da mü'minler, şiddetli işkencelere maruz kalyordu. Bu üslûp, en başta işkencecileri uyarmakta ve tehdit etmekte, daha sonra eza gören mü'minleri cennetlerle müjdelemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kasem cümleleri, müjdeler taşıdığı gibi, uyarı ve tehditler de içermektedir. Meselâ, Yâsin sûresinin 2. âyetinde '*Hakîm olan Kur'an'a* kasem edilmiş, kasemin cevabında ise önemli bir müjde verilmiştir: "*Muhakkak ki sen, risâlet göreviyle gönderilen bir peygambersin.*" (Yâsin, 3). Yine Nâzi'ât sûresinin başında gelen '*Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) söküp çıkaranlara*' yemin ifadesi, kâfirler için tehdit ve korkutma ifade ederken, bunun hemen peşinde gelen '*(Mü'minlerin ruhlarını) hemen çekip alanlara*' ifadesi ise, mü'minlere müjde vermektedir.¹³² Burûc sûresinin kasemle başalayıp hemen akabinde Ashâbu'l-Uhdûd'a yapılan lânetle, hem muarızlar uyarılmakta hem de mü'minler, teselli edilmektedir.

"*Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.*" (Burûc, 12) âyetinde gelen "*batş*" kelimesi, *Allah'ın zalimlerden, müminlerin mukaddesatına musallat olanlardan intikam alması pek şiddetlidir*, manasına gelir. *Batş*, bir şeyi şiddetle ahz etmek, sertçe yakalamak demek olup Kureyş müşrikleri ve diğer zâlimler hakkında terhip ve tehdit içermektedir.¹³³ Bu ayet, müminlerin yalnız olmadıklarını, inandıkları Allah'ın

¹³⁰ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 324.

¹³¹ Çelik, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti*, s. 304.

¹³² Kılıç, *Yemin Olsun ki*, s. 20.

¹³³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VIII, 4008.

kendilerini unutmadığını, âsi olan geçmiş toplulukların Allah'ın yakalayışıyla yok olduklarını, Allah istese kendilerine işkence eden ve iftira atan Mekke müşriklerini de helâk edebileceğini ifade eder. Yani müminler, terğib üslûbuyla teselli edilirken; müşrikler ise, terhib üslûbuyla tehdit edilmektedir.

Yine yukarıdaki âyette gelen *Rabb* lafzının Hz. Peygamber (asm)'e işaret eden zamîre muzaf olarak gelmesi, Allah Resûlü'ne teselli verirken; Mekkeli müşriklere tehdit içermektedir.¹³⁴

“*Allah her şeye şâhittir.*” (Burûc, 9) âyetinde, hendek kazıp mü'minlere işkence eden zalimler, tehdit edilirken, Allah'a inandıkları için zulme uğrayan mü'minler ise müjdelenmektedir. Aynı şekilde Kureyş müşrikleri ve müminlere eziyet etmeği kendilerine meslek edinen kâfirler, tehdit edilirken; Bilâl, Ammar, Suhayb ve Sümeyye gibi, müşriklerin işkencelerine maruz kalan müminler de müjdelenmektedir.

إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات (Burûc, 10) ile إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات (Burûc, 11) âyetinin, إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات (Burûc, 12) âyetleri arasında muterize bir cümle olması mümkündür. Bu i'tiraz, inzâr esnasında uyarılanları iman etmeye teşvik ve terğib etmek; müminleri ise, müşriklerden çektikleri ezalara karşı sebatlarını sağlamaktır. Bilindiği üzere Kur'an'ın üslûplarından birisi de terğib ile terhibi ardı sıra getirmektir.¹³⁵

“*Allah ise onları arkalarından kuşatmıştır.*” (Burûc, 20) âyetinde kâfirler için kınama ve uyarı vardır. Çünkü inkâr edenler, Allah Teâla'ya sırt çevirip topluca heva ve şehvete yöneldiler.¹³⁶ Kâfirlerin bu şekilde tehdit edilmesi mü'minlerin sahipsiz olmadığını da içermektedir. Buna göre yukarıdaki âyette terhib üslûbu ile kâfirler uyarılmakta, terğib üslûbuyla da mü'minler teselli edilmektedir.

5. Da'vet Metudu ve İknâ

İknâ üslûbu, Kur'an'ın en çok dikkat çeken unsurlarından birisidir. Kâfirleri, düşüncelerinden vazgeçirmek; münâfikları, üzerinde buldukları hâlden kurtarmak ve müminleri imanlarında sebât ettirmek için bu metot, sıklıkla karşımıza çıkar.

Bu sûrenin asıl mihverî, müminleri ve başta Hz. Peygamber (asm)'i teselli

¹³⁴ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 137; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 117; Tabatabaî, *Mizân*, XX, 254; Abduh, *Tefsîru Cüz'i 'Amme*, s. 70.

¹³⁵ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 247.

¹³⁶ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119.

etmek, kâfirlere gözdağı vermek, yaptıkları işkencelerin ve sürdürdükleri aleyhte propagandaların geçersizliğini ortaya koymaktır. Tesellinin değişik şekil ve üslûplarda aktarılması, müminlere sakinete vermekte, yalnız olmadıklarını ifade etmektedir. Böylece işkencelere dayanacak güçleri tükenmek üzere olan müminleri geçmişte vuku bulan Ashâbu'l-Uhdûd kıssasıyla başbaşa bırakarak itmi'nana çağırmaktadır.

Burûc sûresinin nâzil olduğu ortamda Mekkeli müşriklerin müminlere yaptıkları işkencelerin haksızlığını vurgulamak ve müşriklerin düşüncelerindeki çelişkiyi ve donukluğu ortaya koymak için iknâ üslûbu kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim bu üslûp ile, Allah Teâla'yı daha yakından tanıtarak mü'minlere güven vermekte, iknâ olmalarını sağlamakta ve baskılar karşısında gevşememeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

İman edip amel-i sâlihte bulunan, sadece Allah'a inandıkları için her türlü işkenceye uğrayan ve bunlara sabreden müminlere, cennetler vaadedilmektedir. Aynı şekilde inananlara işkence eden ve tevbe etmeyip Allah'a isyanda ısrar edenler de cehennem azabıyla tehdit edilmektedir. Böylece Allah'ın adaletinin tecelli ediş şekli muhataba sunulurken, yapılan hiçbir işin boşa gitmeyeceği düşüncesi, zihinlere nakşedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in temel gayelerinden birisi kendi hakkaniyetini; Allah katından olduğunu ispat etmektir. Bu gaye, Kur'an-ı Kerim'de sık sık yer almaktadır: *"Allah'a andolsun ki, kuluna Kitab'ı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı."* (Kehf, 1), *"Tâ sîn. Şunlar Kur'an'ın ve apaçık bir Kitab'ın âyetleridir. İnananlara yol gösterici ve müjdedir."* (Neml, 1), *"Hâ mîm. Apaçık Kitab'a andolsun ki Biz, düşünüp anlamamız için onu Arapça bir Kur'an yaptık."* (Zuhruf, 1-3),

Bu sûrede de, Kur'ân-ı Kerîm hakkında kafirlerin ileri sürdükleri iftiraların önüne sed çekmek için iknâ metodu kullanılmıştır: بل هو قرآن مجید (Burûc, 21). Bu âyet, *bel idrabıyla* başlamaktadır. Bu *idrâb*,¹³⁷ Kur'ân'ı kulaktan duyma haberler yerine, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den tanımak gerektiğini haykırmaktadır.

Kur'an'da gelen kasem ifadeleri, Kur'an'ın ana ve mühim konularını tesbitte birer işaret taşı mesabesinde. Zira bu yeminler, Kur'an mesajı bakımından

¹³⁷ *Idrâb*, daha önceki fikirden vazgeçip bir diğerine atlamak demektir. (Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, mütercimnin dipnotu, s.82).

öncelikli olan ve gözardı edilmesi ciddi bunalımlara yol açabilecek olan, mevzûlar hakkında gelmiştir.¹³⁸ Burûc sûresinde gelen yeminler de mü'minlere yapılan işkenceleri dile getirmekte, bunları yapanların yanlarında kâr kalmayacağını, Allah'ın imhâl etse dahi ihmâl etmeyeceğini ifade etmektedir. Aynı şekilde başta Allah Resûlü (asm) olmak üzere bütün mü'minlere teselli verilmekte; sûrenin sonunda kâfirlerin yalanlama kampanyalarına aldırılmamak gerektiği ifade edildikten sonra Kur'an'ın yüceliğine ve hakkaniyetine işaret edilmektedir.

Bilindiği gibi Burûc sûresi, baskıların arttığı bir dönemde nâzil oldu. Sûredeki Ashâbu'l-Uhdûd kıssasını bu dönem ile birlikte ele aldığımızda, da'vet açısından önemli olan şu hususlarla karşılaşmaktayız:

a. Muhatabı Tanıma

Muhatabın fikri ve dini durumu, psikolojik ve sosyal yapısı bilinmeden onu ikaz ve irşada başlamak verimsiz ve neticesiz çaba göstermek olacaktır. Bundan hareketle İslam davetçisi, yaşadığı asırdaki dinî, fikrî, ilmî ve iktisadî faaliyetlerden haberdar olmalıdır. İslâm'a zarar veren düşünce akımlarına karşı da duyarlı olmalı, buna göre bir çaba ve çalışma içinde bulunmalıdır.

Burûc sûresinin kasemle başlamasının önemi, "Kasem Üslûbu" başlığı altında açıklanmıştır. Burada şunu kaydetmemiz gerekir ki Mekkeliler, kasem ile muhatabı etkileme üslûbunu sıkça kullandığı için Burûc sûresi de kasemle başlamıştır. Buna göre Kur'an-ı Kerim, muhatap aldığı hedef kitleyi, mükemmel bir şekilde tanımaktadır.

Hz. Muhammed (asm)'in "*İnsanlara akıllarının alacağı kadar söz söyleme ile emrolunduk.*"¹³⁹ hadis-i şerifi, Burûc sûresinin sunduğu mesajı güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Burûc Sûresinin nâzil olduğu ortam ve davet merhalesi dikkate alındığında, hem muhatap uyarılmakta, hem de müminler sabretmeye davet edilmektedir.

Muhatab alınacak kişi veya kitleler, bildikleri olaylardan ve geçmişte vuku bulmuş gerçek haberlerden hareketle onlarla konuşmak gerekir. Bu prensip, sûreden çıkarılacak en önemli mesajlardan birisidir. Sûrede, Firavun ve Semûd hâdiselerine

¹³⁸ Kılıç, *Yemin Olsun ki*, s. 20.

¹³⁹ el-'Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Kesfû'l-Haflâ ve Muşâlu'l-İlbâs*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, 2. Tab', Beyrût, 1351, I, 96.

işaret edilmesi, bu iki hâdisenin Mekkelilerce bilindiğini ve Mekke toplumunda meşhur olduğunu ortaya koyar.

Ashabu'l-Uhdûd kıssası, Kur'an'ın nüzûlü esnasında bilinen bir kıssadır. Bu kıssanın kısaca zikredilmesi de, Kur'an'ın muhatabı olan ilk neslin, hendeklerde yakma olayını ve bunun sebeplerini bildiklerini gösterir.

Buna göre İslâm davetçisi, muhatabın mensubu bulunduğu fikir ve inanışa bağlanış derecesini öğrenmeli, o fikir ve inanın mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Sonra muhatabın içerisinde yaşadığı sosyal ve kültürel çevre, kişi tabiatını etkileyen coğrafi ve tarihi şartlar, tebliğ muhatap kaldığı anda muhatabın içerisinde bulunduğu halet-i ruhiye, önem arzedecektir.¹⁴⁰

b. Allah'ı Tanıtma

Yüce Allah, isim ve sıfatlarıyla bütün eksikliklerden münezzehtir. Kâinattaki düzen ve ahenk, O'nun varlığına ve birliğine delâlet eder: *“Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer de, gök de) bozulup gitmişti. Arş'in sahibi Allah, onların nitelendirmelerinden yüce(münezzeh)dir.”* (Enbiyâ, 22), *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır.”* (Âl-i İmrân, 190).

Kur'an-ı Kerim, nâzil olduğu andan itibaren zihinlerde oluşan şirk tortularını yıkıp Allah'ın varlığını ve birliğini ısrarla aktararak muhatabı buna iknâ etmeye çalışmış, kısa bir zamanda bunun semeresi görülmüştür. Burûc sûresinde de Esmâ-i Hüsnâ isimlerinin sûrenin bütününe serpiştirilmiş bir şekilde zikredilmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Burûc sûresine bakıldığında -nüzûl sırasına göre- ilk defa birçok vasfın geldiğini görmek mümkündür. Bu vasıflardan bir kısmı inzârı içerirken (Azîz, Yer ve göklerin sahibi, Rabb, Yubdi', Yu'id, Zu'l-arş, Mecîd, Muhît gibi) bir kısmı ise (Hamîd, Ğafûr, Vedûd gibi) ğufranı tazammun eder. Ayrıca hem inzârı hem de teselli içeren vasıflar (Fa'âl li mâ yurîd, Şehîd gibi) da vardır.

Bu vasıflar dikkatle incelendiğinde muhatabı bilunan kitlelere Yüce Allah, bütün yönleriyle tanıtılmıştır. Dolayısıyla dâvetçiler, insanları İslâm'a davet ederken Yüce Allah'ı sadece inzârı içeren âyetleri tebliğ edip ilâhi vasıfları aktarırsa onların nefretine sebep olabilir. Aynı şekilde sadece ğufran içeren âyet ve ilâhi vasıflar

¹⁴⁰ Önkal, Ahmet, *Resûlullah'ın İslama Davet Metodu*, 7. Baskı, Konya, 1992, s. 131.

aktarılsa Allah'a kulluk etme noktasında umursamazlığa neden olabilir.

Kur'an-ı Kerim, bizzat Hz. Muhammed (asm)'i "*Muhakkak ki Biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*" (Fetih, 8) âyetinde görüldüğü gibi, nezîr ve beşîr olarak tanıtmaktadır. Yani O, İslâm'ı anlatırken insanları cehennem azabıyla tehdit ettiği gibi cennetteki nimetlerle de müjdelemekteydi. Havf ile recâ arasındaki dengeyi mükemmel bir şekilde sağlıyordu. Her konuda örnek alınması gereken Hz. Peygamber (asm)'in bu metodunun da iyice anlaşılması gerekir. Zaten Burûc sûresinin önemli mesajlarından birisi de budur.

c. Gençliğin Önemi

Gençler, geleceğin önemli şahsiyetleri, yöneticileridir. Kalpleri saf olduğundan hak sözden etkilenirler. Zira onlar nezih çocukluk dönemine yakındırlar. İhtiyarların icabetinden daha evvel davete icabet ederler.¹⁴¹ Bundan dolayı gençleri Allah'ın dinine da'vet etmek, onlarla ilgilenmek ve İslâm'ın istediği manada onları yetiştirmek gerekir. İslam'ın temel hedeflerini, Kur'an'ın yüce gayelerini onlara sunmak, hayatın gayesini anlatmak gerekir. Onları, önce Allah'a sonra topluma ve toplumu oluşturan fertlere karşı sorumluluk bilinci ile yetiştirmek gerekir.

İnsan sorumluluk yüklenmesini bildiği, sorumlulukları omuzlamaktan kaçınmadığı ve bu sorumlulukları karşılayabildiği ölçüde değerlidir. Bir toplum, sorumluluğa duyarlı insanların topluluğu olduğu sürece yükselir ve yücelir, sorumluluktan kaçanlar fazlalaştıkça da düşer, geriler.¹⁴²

Kur'an-ı Kerim, Ashabu'l-Kehf kıssasında imanlarını izhar eden gençleri şu şekilde tarif eder: "*Gerçekten onlar Rablerine inanmış gençlerdi ve Biz de onların hidayetlerini arttırmıştık. Kalplerin üstüne metanet bağlamıştık. Kalktılar, dediler ki: "Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O'ndan başkasına Tanrı demeyiz. Yoksa saçma söylemiş oluruz."* (Kehf, 13-14).

Asr-ı Saâdet dönemine bakıldığında Hz. Muhammed (asm)'in etrafında kenetlenenlerin büyük bir çoğunluğu gençlerden oluşuyordu. Bu bir rastlantı değildir. İslâm'ın gençliğe ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Ayrıca bir hadis-i şerifte Allah Resûlü (asm), Allah'ın gölgesinin dışında bir gölgenin olmadığı kıyamet gününde sadece yedi sınıf insanın bundan faydalanacağı, bunlardan birisinin de

¹⁴¹ Zeydan, *el-Müsdâfîd*, I, 585.

¹⁴² Karakoç, *Cümlük Saati* (Günlük Yazılar, IV), s. 35.

Allah'a kulluk ederek büyüyen gençler olduğunu¹⁴³ buyurmuşlardır.

Dâvetçiler, müslüman gençler için özel bir metot geliştirmelidir. Bu metot sayesinde fikrî tehditlerden, kaymalardan ve tuzaklardan korunmuş; Allah'ın gayesini ve rızasını elde etmiş, İslam dinine yardımda bulunmuş olurlar.¹⁴⁴

Ashabu'l-Uhdûd kıssasında zikredilen delikanlı sihir öğrenmek üzere büyücüye giderken yolda bir rahiple karşılaşır ve ondan etkilenir. Delikanlı her gün rahibe uğrayarak onun terbiyesinde büyür. Bu genç, kıssada aktarıldığı üzere en sonunda canını feda ederek ahalinin iman etmesine vesile olur. Buna göre, "Bir buhrana düşmüş, bir çıkmaza saplanmış, kuşkulara boğulmuş bir ruhu, durumundan faydalanıp büyülemek veya istila etmek firavunca bir iştir. Ama ona ta yürekten el uzatmak, ona doğru yolu göstermek, ona bu bataktan kurtulması için yardımda bulunmak, peygamberlerin mirası güzel bir yoldur."¹⁴⁵

Da'vetçiler, şahsi iman sınırında kalmayarak, bu imanlarını yaymak ve insanları buna davet etmek isterler. Bu da, kâfirlerin kin ve nefretini artırır. Buna göre davetçiler bu durumda ancak sabrederler ve geçmişte işkence ve eziyetlere tahammül eden mü'minlerin uğradığı baskıları hatırlayarak teselli bulurlar. Buna göre Ashabu'l-Uhdûd kıssası ile davetçiler, davet yolunda karşılaşacakları eziyetlere karşı sabretmeli, azimlerini güçlendirmelidir.¹⁴⁶

Baskılar karşısında gizlenmek zorunda kalan bu râhip, bilgilerini ve Allah'ın dinini gizli bir şekilde aktarmakta, sabırla delikanlıyı yetiştirmekte, ona hakkı tebliğ etmektedir. Kezâ ümitsizliğe kapılmamakta, bildiklerini sadece bir kişiye de olsa aktarmaktan çekinmemektedir.

Yukarıda aktarılan râhibin durumu ile Hz. Peygamber (asm) döneminde Ehl-i Kitâb alimlerinin durumu karşılaştırıldığında şu âyet-i kerime göze çarpar: "Kendilerine Kitap vermiş olduğumuz kimseler, Onu (Hz. Muhammed'i) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler." (Bakara,146). Âyetten anlaşıldığı üzere Ehl-i Kitâb âlimlerinin ucuz bir meta' karşılığında Allah Teâla'nın dinini gizledikleri hatta değiştirmeye çalıştıkları ve yanlış bilgilendirdikleri görülecektir. Halbuki Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber

¹⁴³ Aclûmî, *Keşfu'l-Hağfâ*, I, 447.

¹⁴⁴ Zeydan, *el-Müstefâd*, I, 585.

¹⁴⁵ Karakoç, *Sütun*, s. 228.

¹⁴⁶ Zeydan, *el-Müstefâd*, I, 583.

(asm)'in nübüvvetine delalet eden ibareler vardır.

Meselâ, Tevrat'ta, Hz. Musa'nın şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah'm Rab senin için aranızdan, kardeşlerinden benim gibi bir peygamber çıkaracak, onu dinleyeceksin,...Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir Peygamber çıkaracağım ve ona sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim, her şeyi onlara söyleyecek.”¹⁴⁷ Aynı şekilde Yuhanna İncili'nde şöyle denilmektedir: “Yahudiler Yahyaya: Sen kimsin? diye kendisinden sormak için Yerusâlimden kâhinlerle Levililer gönderdikleri zaman, Yahyanın şehadeti şudur; ve Yahya ikrar etti ve inkâr etmedi ve Ben Mesih değilim, diye ikrar etti. Onlar da kendisinden sordular: Öyle ise, ne? Sen İlya mısın? Ve Yahya: değilim, dedi. Sen o peygamber misin? Yahya: Hayır, diye cevap verdi.”¹⁴⁸ Aktardığımız bu iki örnekte Hz. Peygamber'in risâletine işaret eden haberleri açıkça görmek mümkündür. Bu konuda Yuhanna İncil'inin 14;16-17, 14;25-26, 14;30, 15;26, 16;7, 16;12-15. ayetlerinde gelecek peygamber (Hz. Muhammed) ile ilgili müjdeler yer almaktadır.

Buna göre, günümüzde misyonerlik faaliyetlerinin arttığı bir dönemde yapılan aleyhte propagandaların önüne geçmek, gençliği bilinçlendirmek gerekir. Bu da ancak ilmî çabalar sonucunda semeresini verecektir.

6. Sûrede Lafız-Mana İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'de sadece kelimelerin anlamı değil, kelimeleri oluşturan harflerin ses tonları da, anlattıkları konuyu canlandırır. Buna *aliterasyon* da denir.¹⁴⁹ Kur'an, lîn (yumuşaklık) ile şiddeti (sertliği), muhkem ve dakik bir tarzda bağdaştırır. Harfleri ve harf sıfatlarının her birini, âdeta ölçü ile öylesine tam yerine koyar ki, toplamından hayranlık veren bir ses âhengi meydana gelir.¹⁵⁰

Kur'an'ın orijinal üslûbunu ve bu yeni üslûpta lafız - mana ilişkisini ifade ederken Muhammed Draz şöyle demektedir: “Kur'an dilinde yeni olan taraf, hangi sahada söz söylüyorsa söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kasdolunan manaya en iyi gideni seçmesi, her zerreyi bile yerli yerine koymasındır. Öyle ki mana, lafzında en şeffaf, en berrak aynasını, en mükemmel sûretini; lafız ise manada, emin vatanını,

¹⁴⁷ Kitabı Mukaddes, *Tevrat*: Tesniye 18, Âyet, 15-19, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.

¹⁴⁸ Kitabı Mukaddes, *İncil*: Yuhanna 1, Âyet, 19-25.

¹⁴⁹ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâlî*, Şura Yay., s. 339, Nâs sûresi ile ilgi dipnotta.

¹⁵⁰ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlmelerine Giriş*, s. 132.

tam sağlam bulmaktadır.”¹⁵¹ Dolayısıyla Kur’an lafzını mülâhaza ederken manayı, manasını mülâhaza ederken lafzı gözardı etmek mümkün değildir. Zira ilâhî mesaj ikisi birlikte düşünüldüğü an anlamlı olur ve hedefine ulaşmış olur.

“Onlar ve azgınlar, tepe taklak oraya atılırlar. İblis’in bütün askerleri de.” (Şuarâ, 94-95) âyetinde ateşe atılmayı ifade eden “kubkibû (كِبْكِبُوا) lafzının ses tonu ile ateşe atılma sırasındaki hareketin ses tonunu canlandırmaktadır.¹⁵²

Burûc sûresi, iman edip ameli salihde bulunan mü’minleri altından ırmaklar akan cennetlerle müjdelemektedir: “İnanan ve iyi işler yapan kimseler için de altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük başarı (fevz-i kebîr) budur.” (Burûc, 11). Bu âyetin sonunda bulunan ذلك الفوز الكبير (zâlike 'l- fevzu 'l-kebîr) terkibi, “Büyük başarı, büyük kurtuluş budur” manasındadır. Şimdi bu terkibi oluşturan harflerin çıkardığı ses ile mana birlikte düşünüldüğünde, bu kelimeleri oluşturan harflerin harfleri oluşturan seslerin anlatılan konuyu canlandırdıkları görülür. Özellikle âyetteki fevz lafzı insanda bir sükûnet atmosferini oluşturmaktadır. Dikkat edilirse bu âyet, baskı ve şiddetin arttığı ve mü’minlerin teselliye en çok ihtiyaç duydukları bir dönemde nâzil olmuştur. Bundan dolayı seçilen lafızlar, -muhatap için- aktarılmak istenen mesaj kadar önemlidir.

Yusuf (as), kendisini imalı bir şekilde kardeşlerine tanıtırken şöyle demişti: “(Yusuf) Dedi: Sizler câhil iken Yusuf’a ve kardeşine neler yapığınızı bildiniz mi?” (Yûsuf, 89). Bu hayret verici soru üzerine bocalanan ve kekelemeye başlayan Yusuf’un kardeşleri şöyle dediler: قالوا أنك لانت يوسف “A, yoksa sen, Yusuf musun? dediler.” (Yûsuf, 90). Onların şaşkınlığı kelimelere de yansımıştır: “Einneke le ente Yûsuf” cümlesi kekeleyen insanın sözcükleri talaffuz etmede çektiği zorluğu hatırlatmaktadır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Kur’an’ın seçtiği lafızlar, manayla yoğrulmuş; mana ise, lafızlardan fişkırmıştır.

Yine إن بطش ربك لشديد (Burûc, 12) âyetinde gelen بطش (batş), sert tutmak demektir. Şiddetle tavsif edilince, manası kat kat artar ve daha da ciddileşir.¹⁵³ Batş kelimesini oluşturan harflerin mahreclerine bakıldığında bâ, tı ve şîn harflerinin içerdiği sıfatlarla batş lafzının ifade ettiği mana birlikte düşünüldüğünde Kur’ân îcazının

¹⁵¹ Draz, *En Mübîn Mesaj Kur’an*, s. 110.

¹⁵² Kutub, Seyyid, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, Çev: M. Yolcu, Çizgi Yay., İstanbul, 1991, s. 120.

¹⁵³ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 732.

bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülecektir. Seyyid Kutup bu âyetteki lafız- mana ilişkisine şu şekilde dikkat çekmektedir: “Allah Teâla'nın yakalamasının hakikati ve şiddetinin buralarda zikredilmesi, hâdisede geçen, dolayısıyla bunu yapanların ve diğer insanların kendilerinde bir varlık hissederek zalimane emellerini tatbik ettikleri basit kuvvetlerini, büyük görme sevdasında bulunanlar için münasiptir. Asıl şiddetli yakalayış yer ve göklerin sahibi Cebbar olan Allah Teâla'nın yakalayışdır. Yeryüzünün ve zamanın mahdud bir kısmında mü'minlere musallat olan aciz aşağılık mahlukların yakalayışı değil. “*Muhakkak Rabbinin yakalayışı*” şeklindeki ifade muhatabı bulunan Resûl ile Allah Teâla arasındaki bir alakayı da ortaya koymaktadır. Her an yardımını isteyip güvendiği, rubûbiyyetine sığındığı Rabbi O'dur. ربك (*Rabbike*) şeklindeki izafet, facirlerin mü'minleri baskı altında tuttuğu bir zamanda çok büyük bir değer ifade eder.”¹⁵⁴

Burûc sûresinde, sadece Allah'a inandıkları için alevli ateşlerde diri diri yakılan mü'minlerin dramı ve onlara işkence eden zalimlerin ibret tablosu özetle sunulmaktadır. Aynı şekilde Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü ifade eden ilâhi vasıflar ardı ardına sıralanarak hem kâfirler tehdit edilmekte hem de Mekke'de işkencelere maruz kalan mü'minler teselli edilmektedir. İşlenen konu açısından sûreye bakıldığında bu kısa sûrede toplam 50 (*dâl*: 24, *cîm*: 7, *bâ'*: 11, *kâf*: 6 ve *tı*: 2) defa *kalkale* harfleri kullanılmıştır. Bu harflerin geldiği kelimeler, manalarıyla olduğu gibi sesleriyle de inkârcılar susturulmakta ve manzaranın vehameti gözler önüne serilmektedir.

7. Kıraatlar

1. قتل أصحاب الأعدود âyetindeki قتل lafzını, şeddeli okuyanlar da vardır.¹⁵⁵ Bu kıraata göre manası, Yaptıkları suçun büyüklüğünden dolayı lanette mübalağa vardır.¹⁵⁶

2. النار ذات الوقود âyetinde gelen وقد kelimesi, zamme ile وقود şeklinde de okunmuştur.¹⁵⁷ “*Vekûd*”un manası, odun ve çıra gibi ateş tutuşturan şeylerdir.

¹⁵⁴ Kutub, *Fî Zilâî*, VI, 3875.

¹⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 730; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 119; Âlûsî, *Râhu'l-Me'ânî*, XV, 114.

¹⁵⁶ Âlûsî, *Râhu'l-Me'ânî*, XV, 114.

¹⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 731; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 119; Kurtûbî, *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'an*, X, 257.

“*vukûd*”un manası ise, ateş yanmak, tutuşmak manasında masdardır.¹⁵⁸

3. وما نَقَمُوا وَما نَقَمُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ. âyetinde gelen *وما نَقَمُوا* kelimesi Ebû Hayve tarafından *وما نَقَمُوا* şeklinde okunmuşsa da fetha ile okunması daha fasîhtir.¹⁵⁹

4. ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ İN بَطْشِ رَبِّكَ لَشَدِيدِ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ tamlaması, âyetinde gelen *ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ* kelimesinin sıfatı olarak *ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ* şeklinde de okunmuştur.¹⁶⁰ Yine aynı âyette gelen *المجيد* kelimesi, *ربك* veya *عرش* a sıfat olarak ‘Asım (Ö: 128/745)’ın dışındaki Kûfler, ayrıca Hamza (Ö: 156/772), Kisâî (Ö: 189/804) ve Halef (Ö: 229/843) tarafından cerre ile okunmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hakk’ın *Mecîd* sıfatı, yüceliği ve büyüklüğü ifade eden *uluvv* ve *azamet* manasına gelir.¹⁶¹ el-Mecîd ile ilgili ikinci kıraat ise, kurra ve müfessirlerin çoğunluğuna göre Allah Teâla’nın sıfatı olarak merfû okunmasıdır. Bu da sadece Allah Teâla için kullanılan ilâhî bir sıfattır.¹⁶² *Mecd*, Kerem ve faziletin zirvesi demektir.¹⁶³ Tâberî, *mecîd* lafzı ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Bize göre *mecîd* ile ilgili her iki kıraat da maruftur. Kâri’, bunlardan hangisi ile okursa, isabet etmiş olur.”¹⁶⁴

5. المبدئى ile المعيد arasında karşılaştırma yapıldığında الإبداء’dan murad; *başlangıç veya bir şeye başlama* olduğu ortaya çıkar ki bu da Araplardan duyulmuş değildir. Ancak kıraat bu şekildedir. Bazı şâzz kıraatlarda ise, *بَدَأَ* -“*bâ*” ve “*yâ*”nın fethası - şeklinde gelmiştir.¹⁶⁵

6. وَهُوَ الْعَفْوَ الْوَدُودِ âyetinde gelen *هُوَ* zamîrindeki *hâ* harfini Ebu ‘Amr (Ö: 154/770), Kisâî ve Kâlûn (Ö: 220/835) sâkin okumuşlarsa da, diğerleri zamme ile okumuşlar.¹⁶⁶ Sâkin okuyanlar *وَهُوَ* şeklinde kıraat etmişler.

¹⁵⁸ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, VIII, 4004.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 121; Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, X, 252; Nesefî, *Tefsîru’l-Medârik*, IV, 506.

¹⁶⁰ el-Ferrâ’, Ebû Zekerıyya, Yahya b. Ziyâd, *Me’ani’l-Kur’ân*, Thk., Abdulfettâh İsmail Şelbî, Dâr e-Surûr, ts., III, 252; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, V, 855.

¹⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 125; Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 488; Nesefî, *Tefsîru’l-Medârik*, IV, 507; Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, VII, 297.

¹⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 124-125; Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 488; Nesefî, *Tefsîru’l-Medârik*, IV, 507; Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, VII, 297.

¹⁶³ Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, X, 255.

¹⁶⁴ Tâberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, XV, 138; İbnu Kesir, *Tefsîr*, IV, 450.

¹⁶⁵ Tabatabâî, *Mi’zân*, XX, 253.

¹⁶⁶ Şirbînî, *Sirâcu’l-Munîr*, IV, 514.

7. بل هو قرآن مجيد âyetinde gelen مجيد kelimesi izâfet ile okunursa, “*mecîd olan Rabbin Kur’ân’ı*” manasını verir. Yine محفوظ في لوح âyetinde gelen محفوظ kelimesi, Nâfi’ (Ö: 169/785) tarafından yukarıdaki âyette gelen قرآن’a sıfat olmak üzere marfû okunmuştur.¹⁶⁷

8. Cumhûr, sıfat ve mevsuf olarak قرآن مجيد şeklinde okumuş, İbnu Sumeyka’ ise izafet ile قرآن مجيد şeklinde okumuştur. İbnu Hâleveyh (Ö: 370/980) ise şöyle der: “İbnu’l-Enbârî (Ö: 328/939)’den duydum, şöyle diyordu: “*O, yüce Rabbin Kur’ân’ı*” manasındadır.”¹⁶⁸

9. محفوظ في لوح âyetinde gelen لوح kelimesindeki lâm harfinin harekesi, kurranın ittifakıyla fethadır. Ancak Yahya b. Ya’mer’den gelen rivâyete göre lâm, merfû olup لوح şeklinde okunur. Bu kıraata göre manası ise, “*Kur’ân, nurlu, yüce ve şerefli olduğu halde görünür.*” anlamındadır.¹⁶⁹

10. محفوظ في لوح âyetinde gelen محفوظ kelimesini Ebû ‘Amr, ‘Asım, A’meş, Hamza ve Kisâi “*ziyadeden muhafaza edilmiş*” manasında mecrûr okumuşlar. Şeybe, Ebu Cafer el-Medneyânî,¹⁷⁰ İbnu Muhaysin ve Nâfi’ “*tağyîr ve tebdilden korunmuş*” manasında merfû’ okumuşlar.¹⁷¹ Tâberî bu iki kıraatla ilgili olarak şu tespitte bulunur: “Bize göre doğru olanı şudur: Bunlar Mısır kıraatından olup meşhur iki okuyuştur. Manaları da sahihtir. Kâri’ bunlardan hangisi ile okursa isabet etmiş olur.”¹⁷²

11. Cumhûr’a göre لوح, محفوظ in sıfatı olarak mecrûr okunur. Kur’an’ın içinde bulunduğu levhin hıfzı, Kur’an’ın hıfzından kinayedir. Nafi’ ise tek başına mahfûz’u Kur’an’ın ikinci sıfatı olarak merfû okumuş, لوح في lafzını da, محفوظ kelimesine muteallik etmiştir. Her iki kıraattan hem Kur’ân hem de levh için hıfz subûtunun oluşmasında her hangi bir beis yoktur. Buna göre Kur’ân’ın hıfzı, tağyîr ve şeytanın zorla elde etmesinden korunmuş olan demektir. Zira Yüce Allah şöyle buyurur: “*Şüphesiz ki Zikri (Kur’an’ı) Biz indirdik ve şüphesiz onu koruyacak olan da Biziz.*”

¹⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 126; Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 489; Nesefî, *Tefsîru’l-Medârik*, IV, 507; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, V, 856.

¹⁶⁸ Ebu Hayyân, *el-Bahrul-Muhît*, VIII, 452.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, X, 257.

¹⁷⁰ Ferrâ’, *Me’ani’l-Kur’an*, III, 254.

¹⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 140.

¹⁷² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 140.

(Hicr, 9). *Levhin hıfzı* ise, melekler dışında kimsenin ona yaklaşmamasından veya mukaddes oluşundan kaynaklanır. Şu âyet de, bunun delilidir: “*O, iyi korunmuş bir kitaptadır. Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz.*” (Vâkia, 78-79).¹⁷³

8. Edebî Sanatlar

1. *شهد و شاهد* âyetinde, gelen *شهد* ve *مشهد* kelimeleri nekire gelmiş, bu kelimeler, *vasıfta ibhâm*, *kesrette mubâlağâ* içindir. Vasıfta ibhâm için anlamı: “ikisinin vasıflarının içyüzü, kapsamı anlaşılmaz.” iken kesrette mübâlağâ için anlamı “ikisinin çokluğu, ne kadar da ifrat derecesindedir.”¹⁷⁴ demektir. Yine buradaki nekirelik, *tehvîl* (dehşete düşürme ve korkutma) manasını da vermektedir.¹⁷⁵

2. *شهد و مشهد* âyetinde, kıyamet gününde büyük bir topluluğun hazır bulunacağına kasem edilmesi, uhdûd günü hazır bulunan topluluk manzarasına münasıptir.¹⁷⁶

3. Yukarıdaki âyette gelen *شهد* ve *مشهد* kelimeleri arasında *cinâsu'l-iştikâk*¹⁷⁷ vardır.

4. *تأكيد المدح* âyetinde *bedi* sanatından bir çeşit var ki buna *تأكيد المدح* (birini zem ediyormuş gibi görünerek medh etmek) denilir. Bu âyette istisnâdan sonra kötülenmesi gereken hususların yer alacağı akla gelmektedir. Ancak müminleri öven ifadelerin yer almasıyla âyette medhin te'kidi yapılmış olup sanki şöyle denildi: “*Onların suçu sadece Allah Teâla'ya inanmaktır.*”¹⁷⁸

5. *استي'ارة-ي تمسلي'ية*¹⁷⁹ âyetinde *الله من ورائهم محيط* vardır. Şihâb şöyle der: “Bu âyette kâfirler için engelleyici (ta'rîz) bir azarlama (tevbîh) vardır. Zira onlar Allah Teâla'nın çağrısına kulak asmadılar. Kendilerini iyice kaptırarak hevâ ve heveslere

¹⁷³ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevâr*, XXX, 252-253.

¹⁷⁴ Beydâvî, *Envâr'u't-Tenzîl*, VI, 483; Kutub, *Meşâhidu'l-Kyâme*, s. 64.

¹⁷⁵ Kutub, *Meşâhidu'l-Kyâme*, s. 64.

¹⁷⁶ Kutub, *Meşâhidu'l-Kyâme*, s. 64.

¹⁷⁷ *Cinâs*, lafzı bir, manası aynı olup bir ibarede bulunan kelimelerdir. (Mevlevî, Tahîr, *Edebîyat Lügati*, Neşre Hazırlayan: K. Edib Kürkçüoğlu, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 31). *Cinâsu'l-iştikâk* ise aralarında iştikâk (türeme) yönünden bir irtibat olan iki lafzın meydana getirdiği cinâs demektir.

¹⁷⁸ Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 295.

yöneldiler.”¹⁸⁰

6. إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات 6. âyetinde hem lafız hem de hüküm umum ifade etmektedir. Yapılacak bir tahsis ise, delilsiz olarak zahiri terketmek olur.¹⁸¹ Dolayısıyla âyetin hem Ashâbu'l-Uhdûd'u hem de kıyamet gününe kadar gelecek bütün zâlimleri kapsamış olması mümkündür.

7. قتل أصحاب الأخدود 7. âyetinde hendeklerde *yakma* sahnesi yer aldığına göre, tasvirlerde edebî ahenk gereği cehennem azabında da *yakmanın* olması gerekir: فلهم عذاب جهنم وهم عذاب الحريق. Tasvirlerdeki bu ahenk, devamlı sûrette Kur'ân sahnelerinin tasvirinde görülür. Yine karşılıklı bu ahenk gereği, mü'minler için *cennetler* vardır. Öyle cennetler ki altlarından ırmaklar akar. *Ateş* ve *nehirler* birbirinin karşıtıdır. Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri dünyada kuvvetleriyle kurtulunca akabinde mü'minlerin de "büyük kurtuluş" diye adlandırılan cennete girecekleri zikredilir. Bu da, sûredeki uyumu gözler önüne sermektedir.”¹⁸²

8. Sûrede gelen عزيز (Azîz), حميد (Hamîd), شهيد (Şehîd) ve شديد (şedîd) sığaları, غفور (Ġafûr), ودود (Vedûd) sığaları, فعول (fa'ûl); فعال (Fa'âl) sığası da فعال (fa'âl) vezninde geldiği için *mûbalağa*¹⁸³ sığalarıdır.¹⁸⁴

9. موعود (mev'ûd), مشهود (meşhûd), أهدود (uhdûd) ve وقود (vekûd) lafızları arasında *seci-i murassa*¹⁸⁵ vardır.¹⁸⁶

10. 13. âyette gelen يدى ve يعيد kelimeleri arasında *tıbak*¹⁸⁷ vardır.

11. هل أتيت حديث الجنود (Burûc, 17) âyetinde, sunulmak istenen mesajlara dikkat çekmek için *teşvik üslûbu* kullanılmıştır.¹⁸⁸

¹⁷⁹ *İsti'are-i temsîliyye*, aslı mananın kast edilmesine mani bir karineyle beraber, benzerlik alâkasından dolayı, terkihi halinde bulunan bir ibarenin, vaz' edildiği mananın dışında kullanılmasıdır. (H. Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999).

¹⁸⁰ Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 298.

¹⁸¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 122.

¹⁸² Kutub, *Meşâhidü'l-Kyâme*, s. 64.

¹⁸³ *Mûbalağa*, bir şeyi tarif ve tasvir ederken ya olduğundan fazla, yahud eksik göstermektir. (Mevlevî, *Edebiyat Lâğatı*, s. 105).

¹⁸⁴ Zerkânî, *Burhân*, II, 510-514.

¹⁸⁵ *Seci-i murassa*, nesirde iki fıkradaki her bir lafzın, diğer fıkradaki mukabili olan lafızla hem vezin hem de kafiye yönünden denk olmasıdır. (Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 317)

¹⁸⁶ Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr*, Dâru'l-Fıkr, 1. Baskı, Beyrût, 1411/1991, XXX, 155.

¹⁸⁷ *Tıbak*, aralarında gerek tezâd, gerek diğer sûretle tekabül bulunan şeyleri bir ibârede bulundurmaktır. *Tıbak*, tezâd ve mukâbele aynı manaya gelir. (Tâhirû'l-Mevlevî, *Edebiyat Lâğatı*, s. 175).

12. Merfû' munfasıl olan zamîrler, hasr ve kasr ifade ettikleri için diğerk zamirlerden farklı olarak kuvvetli bir vurguyla okunmalıdır.¹⁸⁹ Burûc Sûresinde birçok zamir kullanılmakla birlikte en çok kullanılanı merfû munfasıl olan هم zamîridir. Dolayısıyla bu zamirin sûrede sıklıkla zikredilmesi, verilmek istenen mesajlara kuvvetli bir vurguyla dikkat çekmeyi sağlamaktadır.

13. Ref-i savt, ibarenin hak ve hakikatı beyan etmesini gerektirir.¹⁹⁰ Burûc sûresinde gelen وما نقموا منهم إلا أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد الذي له ملك السموات والأرض والله علي كل شيء شهيد (Burûc, 8-9), وهو الغفور الودود , إنه هو يديء ويعيد (Burûc, 13-14) ayetleri gibi. Yine müjde ve rahmet-i ilahiyeyi ifade eden âyetlerde de ref-i savt (yüksek sesle kıraat) gereklidir.¹⁹¹ Sûrede gelen إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير (Burûc, 10) âyeti gibi.

14. إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق âyetiyle akabinde إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير âyeti arasında mukâbele¹⁹² vardır.¹⁹³

15. Cumhûr, عجب âyetinde gelen عجب lafzını merfû okumuştur. Hamza, Kisâi ve Halef ise Arş'in sıfatı olarak cerre ile okurlar. Arş'in mecîd ile tavsif edilmesi, arşin sahibinin yüceliğinden kinâye¹⁹⁴ dir.¹⁹⁵

16. بل هو قرآن مجيد âyetinde gelen idrâb, yalanlarının şiddetine, Kur'ân'da bir şüphe olmadığına ve onların yalanlamasının O'ya zarar vermediğine işaret içindir.¹⁹⁶

17. هل أتيتك حديث الجنود cümlesine bakıldığında âyetteki her lafzın dikkatle seçildiği görülecektir. Ayette gelen İstifham (هل), cunûd hâdisesinin ürkütücü ve korkutucu hali için kullanılmıştır. Ayrıca burada müşriklere, Firavun ve Semûd'un başına gelenlerin onların başına da gelebileceğini hatırlatır. Yine âyette gelen etâke,

¹⁸⁸ Zuhaylî, *et-Tefstru'l-Munîr*, XXX, 165.

¹⁸⁹ Karaçam, *İsmail, Kur'an-ı Kerim Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 5. Baskı, İstanbul, 1991, s. 478.

¹⁹⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim Okuma Kaideleri*, s. 479.

¹⁹¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim Okuma Kaideleri*, s. 481.

¹⁹² *Mukâbele*, aralarında tezaad ve tekabül bulunan şeyleri bir ibarede bulundurmaktır. (Mevelevi, *Edebiyat lügatı*, s. 102).

¹⁹³ Zuhaylî, *et-Tefstru'l-Munîr*, XXX, 161.

¹⁹⁴ *Kinâye*, hem hakikat, hem mecâz manası anlaşılabilen lafızdır. (Mevelevi, *Edebiyat lügatı*, s. 88).

¹⁹⁵ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 250.

¹⁹⁶ Kasimi, *Tefstru'l-Kâsimî*, VII, 298.

*haber*in ulaşması anlamında *isti'are* olarak gelir. Âyette gelen “hadîs”, haber demektir. *Cunûd*, *cund*'un cemî olup savaş için toplanan ordular için kullanıldığı gibi ‘resûllere mukavemet için toplanan milletler’ anlamını da ifade eder. Bu, جند ما هنالك مهزوم من الأحزاب “(Onlar) Şurada bozguna uğratiłacak derme çatma bir ordudur.” (Sâd, 11) âyetinden anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ İbnu ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve’-Tenbîr*, XXX, 250.

II. BÖLÜM

KONULARI AÇISINDAN BURÛC SÛRESİ

A. ASHÂBU'L-UHDÛD

Burûc sûresinin ekseni, Ashâbu'l-Uhdûd kıssasını teşkil eder. Kıssa anlaşılınca sûrenin sunmak istediği mesaj da kavranılacaktır. Bundan dolayı Ashâbu'l-Uhdûd'un filolojik tahlilini ve kimliğini, kıssa ile ilgili rivayetleri, kıssanın tarihteki konumunu ve kıssa ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesini ayrıntılı olarak ele almak gerekir.

1. "Ashâbu'l-Uhdûd" Terkibinin Filolojik Tahlili

أصحاب kelimesi, صحب'in cem'idir. صحب ise, صاحب'in cem'idir. Sâhib, Muâşerede bulunan kişi demektir.¹⁹⁸ İsfahânî'ye göre *ashâb*, bir şeyde tasarruf etmeye yetkili olan kişilerdir.¹⁹⁹

أحدود (*Uhdûd*), yerde açılan uzun ve derin yarıktır. Cem'i, اتحاديد (ehâfid)dir. حد (*hadd*)'ın aslı, insan için kullanıldığında burnu iki yandan, sağ ve soldan çevreleyen kısımdır. Bu kelime daha sonra yer için isti'are olarak kullanıldı.²⁰⁰ أفعال , أحدود (uf'ûl) vezininde kıyasî olmayan, kullanılışı nadir bir sığadır.²⁰¹ Ayrıca kamçı ile dövülen kimselerin bedenlerinde yol yol kan oturarak moraran kamçı yerlerine de denir.²⁰²

Ashâbu'l-Uhdûd'u tavsîf eden "zâtu'l-vekûd"un anlamı şudur: وقود (Vekûd), odun ve petrol gibi yakıtlarla ateşin yakılmasıdır. ذات الوقود'un manası ise, alevi

¹⁹⁸ İbnu Munzir, *Lisânu'l-Arab*, IV, 2400.

¹⁹⁹ el-İsfahânî, er-Râğib, *el-Müfredât fî Çaribi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 275.

²⁰⁰ Râğib, *Müfredât*, s. 143; Zemahşarî, *Keşşâf*, IV, 730; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 119; Beydâvî, *Envârü'l-Tenzîl*, VI, 484; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 505; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, X, 247.

²⁰¹ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevîr*, XXX, 242.

²⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5690.

sönmeyen ateş demektir. Zira müminler için hazırlanan ateşe bir yakacak sönmeden diğer yakacaklar atılırdı.²⁰³

Ashâb kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de *ashâbu'l-yemîn*, *ashâbu's-şimâl*, *ashâbu'l-cenne*, *ashâbu'n-nâr*, *ashâbu'l-karye* gibi değişik kesimler için -yaklaşık 80 yerde- kullanılmıştır. *Uhdûd* kelimesi ise, sadece Burûc sûresinde kullanılmıştır.²⁰⁴

ولا تصعر خدك للناس “İnsanlara yanağını bükme.” (Lokmân, 18) âyetinde gelen حد (hadde) kelimesi ise aslı manası olan insan yüzü için kullanılmıştır.

2. Konu İle İlgili Rivayetler

Ashâbu'l-Uhdûd ile ilgili olarak varid olan rivayetleri burada aktarmamız kıssayı daha yakından tanımamıza yardımcı olacaktır.

1. Hz. Suhayb'ten rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (asm) şöyle buyurmuştur: “Sizden önceki (toplum)lardan birinde bir kral ve onun bir sihirbazı vardı. Sihirbaz ihtiyarlayınca krala dedi ki: “Ben yaşlandım, büyü öğretmek üzere bana bir delikanlı gönder.” Kral ona bir delikanlı gönderdi. O da bu gence büyü öğretiyordu. Kralla büyücü arasında gidip gelirken güzergâhında bir rahip vardı. Delikanlı, rahibin yanına gelir, sözünü dinlerdi. Rahibin sözleri, delikanlının hoşuna gitti. Ancak büyücüye geldiğinde geciktiği için dövülüyordu. Aynı şekilde eve döndüğünde de dövülüyordu. Delikanlı bu durumu rahibe bildirdi. Rahip ona: “Büyücü seni dövmek istediğinde beni ailem oyaladı; ailen seni dövmek istediğinde ise beni büyücü oyaladı, dersin” dedi. O böyle devam ederken bir gün insanlara engel olan çok korkunç ve çok büyük bir hayvana rastladı. İnsanlar onu geçemiyordu. Delikanlı kendi kendine şöyle dedi: “Büyücünün durumu mu, rahibin durumu mu daha faziletli? İşte bugün, öğrenmiş olacağım.” Delikanlı eline bir taş alarak şöyle dedi: “Allahım! Eğer rahibin durumu büyücünün durumundan daha faziletli ise, şu hayvanı öldür ki insanlar geçebilsin.” Delikanlı elindeki taşı atarak hayvanı öldürdü. İnsanlar gelip gittiler. Delikanlı bu olayı rahibe aktarınca rahip şöyle dedi: “Yavrucuğum! Sen bugün, benden daha üstünsün. Şüphesiz ileride sen imtihan olunacaksın. İmtihan olunursan benim yerimi gösterme.” Delikanlı, körlerin gözünü

²⁰³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 119; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 854; İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 242.

²⁰⁴ Abdalbâki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, “eshâb” ve hadde” md., Dâru'l-Ma'rifet, 2. Tab', Beyrût, 1411/1991.

açıyor, alaca hastalığını ve diğer hastalıkları tedavi ediyor ve hastaları iyileştiriyordu. Kralın meclisinde gözleri görmeyen bir adam vardı. Delikanlının hastaları iyileştirdiğini duydu. Birçok hediyelerle ona gelip: “Eğer bana şifa verirsen bunların tümünü sana vereceğim.” dedi. Delikanlı şöyle dedi: “Ben hiç kimseye şifa veremem. Ancak Allah şifa verir. Eğer Allah’a iman edersen ben de Allah’a dua ederim. Böylece sana şifa vermiş olur.” Adam iman edince (delikanlı da Allah’a dua etti ve) adamın gözleri görmeye başladı. Sonra bu adam kralın yanına gelip daha önce oturduğu yere oturdu. Kralın “Gözlerini kim geri verdi?” sorusuna “Rabbim geri verdi.” şeklinde cevap verdi. Kral: “Benden başka rabbim mi var?” deyince adam şöyle cevap verdi: “Evet, benim ve senin Rabbin olan Allah vardır.” Bu beklenmedik cevap üzerine kral ona işkence yapmaya başladı. Nihayet adam delikanlıyı ihbar etti. Delikanlı meclise getirilince kral şöyle dedi: “Ey yavrucuğum! Sen körlerin gözünü açacak, alaca (abras) hastalığını ve şu şu hastalıkları tedavi edecek kadar büyücülükte ilerledin, öyle mi?” Delikanlı: “Ben hiç kimseye şifa veremem. Ancak Allah şifa verir.” Bu cevap üzerine kral, ona da işkence yaptı ve rahibin yerini bildirinceye kadar buna devam etti. Kral rahibi getirtti ve ona şöyle dedi: “Dininden dön.” Rahip bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kral testere istedi ve rahibin kafatasının ortasına testereyi koyarak vücudunu ikiye ayırdı. Bu defa meclisinde oturan adam getirildi ve ona da şöyle dedi: “Dininden dön.” O da bunu reddetti. Kral testereyi kafatasının ortasına koyarak onun vücudunu da ikiye böldü. Sonra delikanlı getirildi ve ona da şöyle dedi: “Dininden dön.” O da diğerleri gibi reddetti. Kral onu dostlarından oluşan bir topluluğa vererek şöyle dedi: “Onu şu şu dağa götürün. Dağın tepesine vardığınızda eğer dininden dönerse ne âlâ, dönmezse onu aşağı atın.” Birlikte dağın tepesine vardıklarında delikanlı şöyle dedi: “Ey Allahım! Sen onlara karşı beni dilediğin şeyle korusun.” Bunun üzerine dağ onları sarstı ve hepsi aşağı yuvarlandılar. Delikanlı krala geri döndü. Kral ona: “Arkadaşlarına ne oldu?” deyince “Allah onlara karşı beni korudu,” dedi. Bunun üzerine kral onu başka bir grupla sandal üzerinde denize gönderip dedi ki: “Denizin ortasına götürdüğünüzde eğer dininden dönerse ne âlâ, dönmezse onu denize atın.” Adamlar onu denizin ortasına götürdüklerinde delikanlı şöyle dedi: “Ey Allahım! Sen onlara karşı beni dilediğin şeyle korusun.” Bu dua üzerine sandal sarsıldı ve onların tümü boğuldu. Delikanlı tekrar krala geri döndü. Kral ona: “Arkadaşlarına ne oldu?” deyince

delikanlı: “Allah onlara karşı beni korudu,” deyip krala şöyle seslendi: “Doğrusu sen, emredeceğim şeyleri yapmadıkça beni öldüremezsin.” Kral: “Neymiş o?” deyince delikanlı şöyle dedi: “İnsanları bir meydanda topla, beni bir hurma ağacına bağla, sonra ok torbamdan bir ok al ve “Delikanlının Rabbi olan Allah’ın adıyla” diyerek oku at. Böyle yaparsan beni öldürebilirsin.” Kral halkı büyük bir meydanda toplayıp onu hurma ağacına bağladı. Delikanlının ok torbasından bir ok aldı ve oku yayının ortasına koydu. Daha sonra “Delikanlının Rabbi olan Allah’ın adıyla” diyerek oku attı. Ok delikanlının şakağına saplandı. Delikanlı elini okun saplandığı yere koyup öldü. Bu olay üzerine halk (üç defa): “Delikanlının Rabbine iman ettik, Delikanlının Rabbine iman ettik, Delikanlının Rabbine iman ettik,” dedi. Krala denildi ki: “Korkup durduğun şeyi gördün mü? Allah’a andolsun işte korktuğun başına geldi. Halkın hepsi iman etti.” Bunun üzerine kral sokak başlarının tutulmasını emretti. Oralarda büyük hendekler açıldı ve içlerinde ateşler yakıldı. Kral adamlarına: “Kim dininden dönmezse onu ateşe atın veya (başka bir rivayete göre) fırlatın.” Onlar da böyle yaptı. Nihayet emzirdiği çocuğuyla birlikte bir kadın geldi. Bu kadın ateşe düşmekten çekinir gibi yaptı. Bunun üzerine çocuk: “Anneciğim! Sabret, çünkü sen hak üzeresin.” dedi.²⁰⁵

2. İbnu Abbas’tan rivayet edildiğine göre şöyle der: “Necran’da Himyer meliklerinden birisi vardı ki ona Yusuf Zû Nuvas denilirdi. Bu hâdise Hz. Peygamber (asm)’in bi’setinden yetmiş sene evvel, fetret döneminde vuku bulmuştur. Memleketinde Abdullah b. Tâmir adında bir genç vardı. Babası onu sihir öğrenmek üzere bir büyücüye teslim etti. Delikanlı bundan rahatsızlık duyuyorsa da babasının baskısından kurtulamadı. Ve gecikmeli de olsa sihirbaza uğrardı. Güzergahında sesi güzel, okuyuşu hoş bir rahip vardı. Bu, gencin dikkatini çekti...” Kıssanın bundan sonrası Suhayb’in yukarıda aktarılan rivayeti gibidir.²⁰⁶

3. Burada aktarılacak olan rivayetin baş tarafı 2. madde ile aynıdır. Farklı olan kısmı ise şudur: “...Delikanlı krala şöyle seslendi: “Sen beni öldüremezsin. Ancak sana söyleyeceklerimi yaparsan beni öldürebilirsin.” Kral: “Peki nasıl öldürebilirim?” deyince “Memleketindeki ahaliyi topla. Sen de tahtında otur ve eline bir ok al. Allah’ın ismi ile, oku atarsan ancak o zaman beni öldürebilirsin.” Kral delikanlıyı bu şekilde öldürünce, insanlar: “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.

²⁰⁵ Müslim, Zühd 17; Tirmizî, Burûc Süresi 2; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XV, 133-134.

²⁰⁶ Hâzin, *Lubbâbu't-Te'vîl*, VI, 485.

Abdullah b. Tamir'in ilahından başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun dininden başka hiçbir din hak yolda değildir." Bunun üzerine kral kızdı, şehrin kapılarını kapattı, sokakların başını tuttu. Hendekler kazarak ateşle doldurdu. Erkekler tek tek ateşe arzedildi. İslâm'dan dönenler serbest bırakıldı. "Dinim, Abdullah b. Tâmir'in dinidir," diyenler ise ateşe atıldı. O memlekette müslüman olanlardan, üç çocuk sahibi bir kadın da vardı. Onlardan birisini emziriyordu. Kral ona dönerek şöyle dedi: "Dininden dön. Yoksa seni çocuklarıyla birlikte ateşe atarım." Mümin kadın bunu reddedince kral, büyük oğlanı ateşe attı. Tekrar "dininden dön" isteğine red cevabını verince ikincisini de ateşe attı. Sonra tekrar "dininden dön" deyince o dinine bağlılığını ifade ederek teklifi reddetti. Bunun üzerine emzirdiği çocuğu kucağından alıp ateşe atmak istediler. Kadın buna dayanamayarak İslam'dan dönmek istedi. Bunun üzerine çocuk şöyle seslendi: "Anneciğim! İslam'dan dönme, sen hak yoldasın, senin için korkulacak bir şey yok." Nihayet kral önce çocuğu sonra da annesini ateşe attı."²⁰⁷

4. Vehb b. Münebbih şöyle der: "İsa (as)'nın dininden olan Faymiyun, Necran'a gelir. O, zahid, salih, mücahid ve sayyahtı. Halk tarafından sevmeye başladığını duyan Yahudi asıllı Zû Nuvâs, ordusuyla Himyer'den hareket ederek Necran'a gelir. Halkı ölümle Yahudilik arasında tercihte bulunmaya zorlar. Halk yahudiliği reddedince hendekler kazıp içinde oniki bin, başka bir görüşe göre ise, yirmi bin kişi yakar. Yemen'den gelen bir ordu Necran üzerine yürüyünce Zû Nuvas ordusuyla kaçmak zorunda kalır ve atıyla birlikte denizde boğulur."²⁰⁸

5. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle der: "Krallardan birisi sarhoş olup kızkardeşine tecavüz etti. Halkına bunu meşru göstermek isteyince halktan tepki geldi. Bunun üzerine insanlara şöyle hitap etmesi fikri verildi: "Allah, kızkardeşlerle evlenmeyi helal kıldı." Halk buna da kulak asmayınca hendek kazıp içinde ateş yakmayı emretti ve karşı çıkanları içine attı. Geri kalanlara ise şöyle dedi: "Sizler de kızkardeşlerinizle evleneceksiniz. Bunlar: Ehl-i Kitaptan olup Mecusî idiler."²⁰⁹

²⁰⁷ Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, VII, 191. Buna yakın rivayet için bkz. Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 251.

²⁰⁸ Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, VII, 189-190; Hâzin, *Lübbâbu't-Te'vil*, VI, 485; Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 113. Ayrıca bkz. İbnu Kasîr, *Tefsîr*, IV, 495; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 250-251.

²⁰⁹ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 250. Buna yakın bir varyant için bkz. Hâzin, *Lübbâbu't-Te'vil*, VI, 485.

6. Abdullah b. Neciyy'den rivayet edildiğine göre şöyle der: “Ben Hz. Ali'nin yanındayken Necran'ın ileri gelenleri geldi. Ona Ashâbu'l-Uhdûd'u sordular. Kıssayı anlatmaya başlayınca Hz. Ali şöyle dedi: Ben bu konuda sizden daha iyi biliyorum. Ashabu'l-Uhdûd'un peygamberi Habeşistanlıydı ve kavmine gönderilmişti. -sonra Hz. Ali şu ayeti okudu: “*Andolsun, biz sizden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık, kimini de anlatmadık.*” (Mü'min, 78)- Kavmini davet edince bir kısmı icabet eder. Bunun üzerine kâfirler inananlarla savaşmaya başlar. Peygamberin arkadaşları öldürülür. Ölmekten kurtulanlar da esir edilir. Sonra esir edilenler bir yol bulup tekrar peygamberin safına katılır, başka insanlar da onun etrafında toplanır. Kafirler onlarla tekrar savaşır ve onları esir alır. Daha sonra hendekler kazılarak içinde ateş yakılır. Peygambere uyanlar ateşe atılır, kendilerine tâbi olanlar ise serbest bırakılır. Son olarak hendeğin başına getirilenler arasında kucağında bebekle birlikte getirilen bir kadın da vardı. Bu kadın, ateşe atılmaktan çekince kucağındaki çocuk şöyle dedi: “Anneciğim! Atla ve geri durma.” O da atladı.”²¹⁰

7. İbnu Hişâm şöyle der: “Zû Nuvas ve askerleri Necran'da bulunan Hıristiyanların üzerine yürüdü. Onları Yahudiliğe davet etti. Onları Yahudilik ile ölüm arasında tercihe zorlayınca, halk ölümü tercih etti. Kimisi ateşte yakıldı, kimisi de kılıçla öldürüldü. Ölenlerin sayısı yaklaşık 20.000 kişiydi. İşte Allah Teâla, Zû Nüvas ve ordusu hakkında, Hz. Muhammed (asm)'e Burûc sûresinin 4. âyetini indirdi: قتل أصحاب الأعدود²¹¹

8. İbnu İshâk Abdullah b. Ebî Bekir'den rivayet ettiğine şöyle der: “Hz. Ömer döneminde bir harabe kazıldı. İçinde Abdullah b. Tâmir'in cesedi bulundu. Abdullah elini başından aldığı yaranın üzerine koymuş haldeydi. Eli bulunduğu yerden kaldırılınca kan akmaya başlar, tekrar bırakılınca da akan kan dururdu. Parmağının üzerinde “Rabbim Allah'tır” yazılı gümüş bir yüzük vardı. Durum Hz. Ömer'e intikal edince, söz konusu cesedi, tekrar bulunduğu şekil üzerinde defnedilmesini emreder. Onlar da böyle yaparlar.”²¹²

9. Rivayet edildiğine göre muhacirler, yaptıkları bir savaştan dönüyordu. Hz.

²¹⁰ Beğavî, *Me'alimu't-Tenzîl*, VII, 192; Hâzin, *Lübbâbu't-Te'vil*, VI, 486; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 554; Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 113.

²¹¹ İbnu Hişâm, Ebû Muhammed, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrût, 1418/1997, I, 97.

²¹² Beğavî, *Me'alimu't-Tenzîl*, VII,191; İbnu Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 101; Hâzin, *Lübbâbu't-Te'vil*, VI, 485-486; İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 496. w

Ömer'in uyarısı kendilerine ulaşınca birbirlerine şöyle dediler: "Şimdi Mecûsilere hangi hüküm uygulanacak? Onlar ne Ehl-i Kitaptır, ne de Arap müşrikleridir." Bunun üzerine Hz. Ali şöyle der: "Onlar, Ehl-i Kitap'tan olup içki onlara helal kılınmıştı. Krallarından birisi, aklını kaybedecek kadar içer ve kızkardeşine tecavüz eder. Sarhoşluğu geçince pişman olur ve kızkardeşine şöyle der: "Yazıklar olsun! Ne yaptın? Nasıl yapacağız şimdi?" Dedi ki: Kurtuluşun insanları toplayıp onlara "Allah kızkardeşlerle evlenmeyi helal kıldı." şeklinde hitap etmenle olur. Kral halkı toplayarak "Allah kızkardeşlerle evlenmeyi helal kıldı." deyince, insanlar toplu halde "Bu tür sözlerden Allah'a sığınırız. Bunu, ne bir peygamber getirdi ne de gönderilen bir kitapta gördük." Mahcup olarak kızkardeşine dönüp: "Yazıklar olsun! İnsanlar bunu kabul etmedi." demesi üzerine "Onları kırbaçla" cevabını verdi. Bunun üzerine kral halkı kırbaçladı. Onlar ısrar edince kral tekrar mahcubiyet duygusuyla geri döndü. "Kabul etmiyorlar." deyince "Onlara (tekrar) hitap et. Eğer ısrar ederlerse onları kılıçtan geçir." Kral bunu da yaptı, fakat insanlar kabule yanaşmadı. Kızkardeşi (sununda) şunu söyledi: "Onlar için hendekler kaz. Memleketindeki insanları ateşe arz et. Kabul edenleri serbest bırak, karşı çıkanları ise içine at." O da böyle yaptı. Memleketindeki ahaliyi ateşe arz etti. Kabul etmeyenleri ateşe attı. Bunun üzerine Allah Teâla onlar hakkında şu âyetleri indirdi: النار ذات . القتلة أصحاب الأعداء . وهم على ما يفعلون بالمؤمنين شهود . وما نعموا منهم إلا أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد . الذي له ملك الوقود إذ هم عليها قعود . وهم على ما يفعلون بالمؤمنين شهود . إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق (Burûc, 4-10). İşte o günden beri onlar, kızkardeşlerle, kızlarla ve annelerle evlenmeyi mübah sayarlar.²¹³

10. İbnu Abbas'tan rivayet edildiğine göre şöyle demektedir: "Ashâbu'l-Uhdûd, İsrailoğullarındandır. Hendek kazıp içinde ateş yaktılar. Mümin erkek ve kadınları hendeklerin yanı başına getirerek ateşe arz ettiler. İddia edildiğine göre onlar Dâniel ve ashabıdır."²¹⁴

11. Mukatil şöyle der: "İncil okuyan müslümanlardan bir adam ücret karşılığında bir işte çalışmaya başladı. Çalışırken İncil de okuyordu. İş sahibinin kızı okunan İncil'den bir nurun aydınlığını görünce durumu babasına haber verir. Bunun üzerine

²¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XV, 132. Buna yakın rivayet için bkz. Beğavî, *Me'alimu'î-Tenzîl*, VII, 191; Hâzin, *Lübbâbu'î-Te'vil*, VI, 486; Suyûtî, *ed-Durrû'l-Mensûr*, VI, 554.

²¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XV, 132. Bu rivayetin değişik varyantları için bkz. Beğavî, *Me'alimu'î-Tenzîl*, VII, 191-192; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 249.

adam gizli bir şekilde onu takip etti ve iddia edilen nûru gördü. Bunun hikmetini soran adam, herhangi bir cevap alamayınca ısrar etti. Mümin adam da ısrarlara dayanamayarak dinden ve İslâm'dan bahsetti. İş sahibi başta olmak üzere toplam seksenyedi kişi müslüman oldu. Bu olay İsa (as)'ın göğe ref'inden sonra vuku buldu. Bu durumu öğrenen Yusuf Zû Nuvas, yerde hendekler kazdırarak içinde ateş yaktırdı. Müminler küfre zorlandı. Küfrü reddedenler ateşe atıldı. Hz. İsa'nın dinini terkedenler ise serbest bırakıldı. Bir kadın da henüz konuşacak yaşa gelmemiş bir bebekle beraber getirildi. Anne, bir bebeğine bir ateşe baktı ve geri çekildi. Kendisini toparlayarak tekrar hendeğin yanı başına geldi. Tekrar geri çekildi. Üçüncüsünde ise bir daha yaklaşmamak üzere geri çekildi. Bunun üzerine çocuk annesine şöyle seslendi: "Anneciğim! Önünüzde sönmeyen bir ateş görüyorum." Bu sözü duyan Zû Nuvâs, bebeği annesiyle birlikte ateşe attı. Allah da ikisini cennete soktu. Bu şekilde sadece bir günde yetmişyedibin insan ateşe atıldı. قتل أصحاب الأعداء ayetinden kastedilen de budur."²¹⁵

12. Rabi' b. Enes'ten rivayet edildiğine göre şöyle der: "Ashâbu'l-Uhdûd mümin bir kavimdir. Fetret döneminde insanlardan uzak bir yerde ibadet ederlerdi. Putlara tapan zorba bir kral vardı. Onları çağırarak dinine davet etti. Onlar bu daveti reddedince hendekler kazıyarak içinde ateş yaktı. Onları dinine girme ile ateşe atılma arasında tercihte bulunmaya zorladı. Müminler dinlerinde sebat ederek ateşe atılmayı küfre tercih edince kral onları ateşe attı. Allah Teâla, ateş kendilerine zarar vermeden önce müminlerin ruhlarını alarak onları kurtardı. Ateş hendeklerden yükselerek seyretmekte olan kâfirleri kuşattı ve onları yaktı. İşte Burûc sûresinin 10. âyetinde gelen *فلهم عذاب جهنم* den maksad, ahiret azabı; *ولهم عذاب الحريق*'ten murad ise dünyadaki azabdır."²¹⁶

13. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle der: "Ashabu'l-Uhdûd Yemen'deki çiftçi köylülerdir. Onların müminleri ile kâfirleri birbiriyle savaştı. Mümin olanları kâfirleri yenince birbirlerine zulmetmeme konusunda anlaştılar. Kafirler azgınlaşıp müminlere işkence yapmaya başlayınca müminlerden birisi "siz iyilik nedir bilmez misiniz? Ateşler yakıp bizi içine atıyorsunuz. Dininize girenleri serbest bırakıyorsunuz." Onlar müminleri ateşe atmaya devam ederken kucağında

²¹⁵ Beğavî, *Me'alimu't Tenzîl*, - VII, 192.

²¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XV, 134.

bebek olan yaşlı bir kadın getirildi. Kadın ateşe atlama konusunda tereddüt etmeye başlayınca bebek şöyle seslendi: “Anneciğim! Atla ve çekinme.” İşte Yüce Allah onların kıssasını bu şekilde size haber verdi. Buna göre النار ذات الوقود’dan murad, müminler; وهم علي ما يفعلون بالمؤمنين شهود’dan murad ise, kâfirlerdir.”²¹⁷

3. Ashâbu’l-Uhdûd’un Kimliği

Müfessirler, bu kıssanın tarafları hakkında ve bunların kimliği konusunda ihtilaf etmiştir. Bu konuda yukarıda zikredildiği üzere birçok rivâyet vardır. Bunlar arasında meşhur olanları, Hz. Suhayb’ten gelen rivâyet ile Necran’da vuku bulduğuna dair haberlerdir.

Ashâbu’l-Uhdûd kimdir, müminler kimlerdir? Yeryüzünün neresinde yaşarlardı? Bu konuda ihtilaflı rivâyetler vardır. Muhammed Abdûh’a göre en meşhur görüş şudur: “Müminler, Necran Hristiyanları; kâfirler ise, Yemen Yahudileridir.”²¹⁸ Ashâbu’l-Uhdûd, güç ve kuvvet sahibi olan kâfir bir topluluktur. Mümin bir topluluğu gördüler. Onların imanı kâfirleri öfkelerince, küfre zorlandılar. Onlar bunu reddedince yeryüzünde yarıklar açarak ateşle doldurup müminleri içine attılar. Bu sert ve sadist grup yarıkların yanbaşıda ateşi seyrediyordu.²¹⁹

Ashâbu’l-Uhdûddan murad, kâtiller olabildiği gibi maktûller de olabilir. Ancak meşhûr rivâyete göre, maktûller mü’minlerdir.²²⁰ Bu konuda başka rivayetler de gelmiş,²²¹ Ebû Hayyân da bu görüşü desteklemektedir.²²² Buna göre قتل أصحاب الأعداء âyetinde gelen “*kutile*” lafzı, iki manaya delalet eder: Birincisi, Ashâbu’l-Uhdûd, müminler olup kâfirler onları katletti. İkincisi ise onlar kâfirler olup manası, “kahroldular, lanete uğradılar veya helâk oldular.”²²³

Maktûllerin zalimler olduğunu söyleyenler şu delile dayanırlar: Zalimler,

²¹⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 554.

²¹⁸ Abdüh, *Tefsîru Cüz’i ‘Amme*, s. 68-69.

²¹⁹ Abdüh, *Tefsîru Cüz’i ‘Amme*, s. 68; Merağî, *Tefsîru’l-Merâğî*, X, 98.

²²⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, XV, 134; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 119.

²²¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, XV, 134; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 119.

²²² Ebu Hayyân, *Bahru’l-Mubît*, VIII, 450.

mü'minleri ateşe attıklarında ateş, kâfirleri sardı ve onları yaktı. Mü'minler ise, selamete kurtuldular. Bu görüşü benimseyenler *فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق* (Burûc, 10) âyetini şöyle te'vil ederler: Onlar için (ahirette) cehennem azabı vardır. (Dünyada da) yakıcı bir azap vardır.²²⁴

Bu rivayeti esas alanlar *kutile* lafzını, beddua ve lânet manasında değil gerçek manada yani *yakma* manasında kullanmışlar. Onlara göre, Allah Teâlâ bununla işkenceci kâfirlerin başına neler getirdiğinden de haber vermektedir

Bir başka görüşe göre de Ashâbu'l-Uhdûd'dan murad, hendeklerde yakılan mü'minler olup *kutile* lafzı da gerçek manasında kullanılmıştır.²²⁵ Bu rivayete göre âyetin manası "Ashâbu'l-Uhdûd (diye anılan mü'minler) öldürüldü."

Ebû Hayyân, tefsirinde, bu görüşleri aktardıktan sonra şöyle demektedir: "Bunların değerlendirmesi hem cumhûrun görüşüne hem de aktardıkları kıssanın delâlet ettiklerine ters düşmektedir."²²⁶

Elmahlı'ya göre zalimlere Ashâbu'l-Uhdûd isminin verilmesi, müminleri imanlarından vazgeçirmek istemeleri ve onları hazırladıkları ateş dolu hendeklerin içine atmaları sebebiyledir.²²⁷ Bunların kimler olduklarına dair birçok rivayet vârid olmasına rağmen Kur'an'da açıkça zikredilmemiştir. Zira "Kur'an'da tayinlerine kasd taallük etmediğinden ancak vasıf ve fiilleriyle zikir olunmuşlardır."²²⁸

Hız. Ali'ye göre Ashabu'l-Uhdûd, Habeşistanlılardır. Onlara gönderilen peygamber de Habeşistanlıdır. İkrime'ye göre onlar Nebt (نبت)'tandır. İbnu Abbâs'a göre ise onlar hendeklerde ateş yakarak insanları öldürdüren İsrailoğullarıdır.²²⁹

Ashâbu'l-Uhdûd'un kim oldukları konusunda önemli bir problem de kıssayı tavsif eden âyetlerde gelen zamirlerin kime râci oluşudur. Bunun tespit edilmesi konun anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Buna göre *إذ هم عليها قعود* (Burûc, 6) âyetinde gelen *هم* zamiri, müminleri aevli ateşte yakanlara râci'dir. Bir başka görüşe göre ise, bu zamir, kâfirlere râcidir. Zamirin mercii farklı da olsa, müminleri yakanlarla

²²³ Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'ân*, V, 192.

²²⁴ Tâberî, *Câmiu'l-Beyan*, XV, 137. Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 732; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 119; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855.

²²⁵ Ebu Hayyan, *Babru'l-Mubît*, VIII, 451; Tabatabâî, *Miżân*, XX, 251.

²²⁶ Ebu Hayyan, *Babru'l-Mubît*, VIII, 450.

²²⁷ Elmahlı, *Hak Dini*, VIII, 5690.

²²⁸ Elmahlı, *Hak Dini*, VIII, 5691.

²²⁹ Suyûtî, *ed-Durrâ'l-Mensâr*, VI, 553.

kâfirler aynı olduğu için durum değişmemektedir. Öyleyse وهم علي ما يفعلون بالمؤمنين. «230
âyetinin manası, «ما يريدون من فعلهم بالمؤمنين»²³⁰

4. Yer ve Tarih Olarak Ashâbu'l-Uhdûd

Ashâbu'l-Uhdûd ile ilgili olarak kaynaklarda değişik rivâyetler vardır. Bunların kim olduğuna ve nerede yaşadıklarına dair birçok rivayet vârid olmasına rağmen Kur'an'da açıkça zikredilmemiş, sadece vasıf ve filleriyle Kur'an'da yer almıştır.²³¹

Rivâyet edildiğine göre "Uhdûd" Irak'ta, Şam'da ve Yemen'de olmak üzere üç tanedir. Biri, Yemen (Necran)'de, diğeri Şam'da, üçüncüsü ise Fâris'te olanıdır. Fâris'te olanı Buhtnasır; Şam'da olanı İntanâyusu'r-Rûmî; Arabistanda olanı ise, Zû Nuvas Yusuf'tur. Yüce Allah'ın Kur'an'da zikrettiği Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, İran ve Şam'da vuku bulan değil Necran'da meydana gelendir.²³²

Tabatabâî, bu hâdisenin, Habeş, Yemen ve Acem olmak üzere üç değişik yerde gerçekleştiğini, bu konuda gerçekleştiği mevki hakkında herhangi bir malumat vermeyen başka rivâyetlerin de var olduğunu zikreder.²³³

Muhammed Hamidullah ise, kıssada zikri geçen Uhdûd'un, Yemen ile Suûdi Arabistan sınırı üzerinde bulunan bir yeri belirttiğini ifade eder.²³⁴

İbnu İshâk (Ö: 151/766)'ın rivâyetine bakılırsa olay, Hz. İsa (as) ile Hz. Muhammed (asm) arasındaki fetret döneminde vuku bulmuştur. Bu olayın değişik yerlerde olması da muhtemeldir. Yine İbnu İshâk'a göre mü'minleri katleden Zû Nuvâs'tır. Memleketinde Yusûf olarak anılırdı.²³⁵

Yemen, ilkin M. 340 yılında Hristiyanların eline geçti ve M. 678'e kadar hakimiyetleri devam etti. O zaman Hristiyan misyonerler Yemen'e geldiler. Bu dönemde zâhid, mücahid ve iman sahibi bir Hristiyan seyyah olan Faymiyun, Necran'a geldi ve halka putlara tapmaktan vazgeçmeleri için tebliğ etmeye başladı. Bu tebliğ sayesinde Necran halkı hristiyanlığı kabul etti. Güney Arabistan'da yer

²³⁰ Ebu Hayyân, *Babru'l-Mubîd*, VIII, 451.

²³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5690-5691.

²³² İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 449-450; Tabatabâî, *Mîzân*, XX, 257.

²³³ Tabatabâî, *Mîzân*, XX, 257.

²³⁴ Hamidullah, Muhammed, *Azîz Kur'an*, Çev: Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul, 2000, s. 737.

²³⁵ Kurtûbî, *el-Câmi' ü Ahkâmî'l-Kur'an*, X, 247; İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 449.

alan Necran, stratejik öneme sahipti. Aynı zamanda ticaret ve sanayi merkezi idi. Bundan da anlaşılıyor ki, Zû Nuvas, sadece dinî endişelerle değil siyasî ve ekonomik nedenlerle Necran'ı işgal etmek için yola çıkmıştı. Bu olay, M. 523'de vuku buldu. Nihâyet M. 525'te Habeşistan, Yemen'e saldırarak Zû Nuvas'ın hakimiyetine son verdi. Hüsni Gurap'ta (Yemen'de bir bölge) yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında birtakım levhalar bulunmuş ve bunların üzerindeki yazılardan aydınlatıcı bilgiler elde edilmiştir.²³⁶

Muhammed Hamidullah Ashâbu'l-Uhdûd ile ilgili olarak şöyle demektedir: Yemen'in zalim bir Yahudi kralı, VI. yüzyılda memleketinde Hristiyanlara zulmetmiş ve Yahudiliği kabul etmeyenleri diri diri yakmıştı. Bazıları kaçıp ölümden kurtulmuşlar ve Bizans İmparatoru ile Necaşi'nin yanına sığınıp şikayette bulunmuşlardı. Necaşi onu cezalandırmak amacıyla bir bölük asker gönderdi. Birkaç başarısızlıktan sonra, Yahudi Kralı Ebû Nuvâs'ı öldürdü ve Yemen'i, Habeşistan'a kattı. Halife Ömer, Hristiyan şehitlerini onurlandırmak için, oraya bir cami inşa etti; modern gezginler, örneğin Lippens, ondan uzun uzun söz eder. Daha sonra Habeşistanlılar aynı şekilde Mekke'yi işgal etti.²³⁷ Mekke'yi işgal eden Habeşistanlılar, bütün Arabistan'ı İncil'in egemenliğine almak istiyorlardı. Bu nedenle Mekke'deki Kâbe, onların en büyük hedefi oldu.²³⁸

Hristiyanlar bu olayın M. 524 yılında gerçekleştiğini söylüyorlar.²³⁹ Aynı şekilde bu vak'anın hikâyesi M. 524'ün ilkbaharında Suriye'de yazılmış olduğuna göre, hâdis 523 senesi sonuna doğru meydana gelmiş olacaktır.²⁴⁰

Johannes of Ephesus (Ö: 585) yazdığı Kanisa Tarihi'nde Necran Hristiyanlarının ateşe atılmaları hadisesi hakkında, Simeon'un, Dercila'nın başkanı Abbot von Gabula'ya yazdığı bir mektubu nakleder. Papaz Simeon, bu hadiseyi bizzat gören Yemenlilerden rivâyet etmiştir. Bu mektup ayrıca M.1881 ve M.1890'da "Hristiyan Şahidlerinin Hayatı" adlı bir kitapta yayınlamıştır. British Museum'da bu devirle ilgili Habeşistan'dan gelen birtakım vesikalar bulunmakta ve bu vesikalar da hadiseyi doğrulamaktadır. Filbî, kendi seyahat kitabında (Arabian Highland) Necranlılarının Ashabu'l-Uhdûd olayının geçtiği yeri hâlâ bildiklerini

²³⁶ Mevdûdî, *Tefhim*, VII, 84.

²³⁷ Hamidullah, *Azîz Kur'an*, İstanbul, s. 737.

²³⁸ Hamidullah, *Azîz Kur'an*, s. 749.

²³⁹ Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 296.

²⁴⁰ İslâm Ansiklopedisi, MEGSB, "*Ashâbu'l-Uhdûd*" md., Hzr. A. J. Wensinck, İstanbul, 1988.

Highlanda) Necranlılarının Ashabu'l-Uhdûd olayının geçtiği yeri hâlâ bildiklerini yazmaktadır.²⁴¹

Moberg tarafından keşfedilen VI. yüzyılın II. çeyreğine ait tarihî belgede bu hadiseden bahsedilmesi de, tarihte böyle bir olayın meydana geldiğini tespit etmektedir.²⁴²

Tarihte böyle bir hadisenin olmadığını, Ashâbu'l-Uhdûd tabirinin أصحاب الجحيم (cehennem ashâbı) gibi ifadelerle aynı manayı taşıdığını, dolayısıyla ahirette verilecek bir nevi cezayı ifade ettiğini ileri süren görüşler de vardır.²⁴³

5. İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilişi

Ashâbu'l-Uhdûd kıssası ile ilgili olarak birbirine yakın değişik rivâyetler zikredilmiştir. Bunlar arasında icmâl ve tefsilatta, tertip, ziyade ve ta'yinde ihtilaf vardır.²⁴⁴

Ashâbu'l-Uhdûd kıssası ile ilgili olarak en çok tercih edilen görüş, Müslim (Ö: 261/874), Tirmizî (Ö: 279/892), Nesâî (Ö: 303/915) ve başkalarının Suhayb (ra)'ten rivâyet ettiği hadistir. Tirmizî, bu hadise, sadece حسن غريب (garib hasen hadis) demiş, sahih dememiştir.²⁴⁵ Beğavî ise, tefsirinde حديث صحيح (sahih hadis) kaydını düşmüştür.²⁴⁶

Allah Resûlü (asm)'nün bu kıssanın tefsiri ile ilgili olarak Hz. Suhayb'in aktardığı hadisi söylediği açık değildir. Ancak Tirmizî, Burûc sûresinin tefsiri ile ilgili hadisleri aktarırken bu hadisi de kaydeder.²⁴⁷

Hz. Sûhayb'in rivâyet ettiği hadisin Hz. Nebî (asm)'nin sözü değil, onu rivâyet edenin sözü olabileceğini söyleyenler, Suhayb (ra)'in yanında Hristiyanlara ait bir takım haberlerin var olabileceği ihtimalini dile getirirler.²⁴⁸

Âlûsî, kıssa ile ilgili rivâyetleri zikrettikten sonra şöyle der: “Bana göre bu rivâyetler içerisinde en sahih olanı, Suhayb (ra)'in rivâyetidir. Diğer rivâyetlerin vuku

²⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 85.

²⁴² TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Ashâbu'l-Uhdûd*” md., III, 471.

²⁴³ TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Ashâbu'l-Uhdûd*” md., III, 471.

²⁴⁴ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 241.

²⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5691.

²⁴⁶ Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, VII, 190.

²⁴⁷ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 241.

²⁴⁸ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 448.

bulmuş olması da mümkündür.”²⁴⁹ Kim olduğunu tespit edemediğimiz ancak Âlûsî'nin kendi tefsirinde ismini zikrettiği Usamûddin ise şu önemli tespitte bulunur: “Rivâyetlerin tümünün gerçekleşmiş olması mümkündür. Kur'ân'ın aktardığı âyetler, bütün bunlara şâmilidir.”²⁵⁰ Kurtûbî de “İlgili rivâyetler değişik de olsa, 'manaları birbirine yakındır,”²⁵¹ demektedir.

Râzî, önemli gördüğü rivayetleri aktardıktan sonra şöyle der: “Buna göre şayet, ‘Bu rivayetlerin birbiriyle çelişmesi, bunların yalan ve uydurma olduklarına delalet eder’ denilirse, biz deriz ki, bu rivâyetler arasında bir çelişki yoktur. Ayrıca *Uhdûd* kelimesi, her ne kadar müfred (tekil) ise de, bu ifadeyle cem' (çoğul) manası kastedilmiştir. Müfred kelimelerle çoğul manasının kastedilmesi, Kur'ân'da sık sık kullanılır.”²⁵²

Ebû Hayyân kıssa ile ilgili rivayetleri, tefsirine almayışını şu şekilde değerlendirir: “Müfessirler, *Ashâbu'l-Uhdûd* hakkında ondan fazla görüş belirtmişlerdir. Her görüşün de bir uzun kıssası vardır. Biz onları bu kitabımıza almadık. Hepsinin kapsadığı mana şudur: Kâfirlere bir takım kişiler yerde hendekler açtılar ve bunlarda ateş yaktılar. Mü'minleri bu ateşlerin karşısına diktiler. Dininden dönenleri bıraktılar. İmanında ısrar edenleri yaktılar. *Ashâbu'l-Uhdûd*, mü'minleri yakanlardır.”²⁵³

Muhammed Draz, “Kur'an'a Giriş” adıyla Türkçeye çevrilen eserinde Kur'an-ı Kerim'in Yahudilik ve Hıristiyanlık karşısında farklı tavır takındığını ifade ettikten sonra *Ashâbu'l-Uhdûd* kıssasına işaretleyerek Kur'an'ın bu tavrını şöyle somutlaştırmaktadır: “Yahudilerin Hıristiyanlara ateş çukurlarında yaptığı zulümlere işaret eden Kur'an-ı Kerim, bu cinayeti gerçek imanı yok etmeye matuf kasıtlı bir hareket olarak ilan etmiş ve Hıristiyanların tarafını tutmuştur.”²⁵⁴

Yukarıda *Ashâbu'l-Uhdûd* ile ilgili olarak aktarılan görüşlerden anlaşılacağı üzere tarihte vuku bulduğuna dair kaynaklarda birçok rivayet zikredilmiştir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda da böyle bir olayın vuku bulduğuna işaret eden

²⁴⁹ Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 114.

²⁵⁰ Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 114.

²⁵¹ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, X, 247.

²⁵² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 118.

²⁵³ Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Mûbîd*, VIII, 450.

²⁵⁴ Draz, M. Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Çev: Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara, 2000, s. 108.

bulgulara rastlanmaktadır. Buna rağmen bu kıssayı “temsili pasaj”²⁵⁵ şeklinde değerlendirenler de vardır.

B. KÂFİRLERİN PSİKOLOJİK YAPISI

Kur’ân-ı Kerim, ilâhî bir kitap olup insanı yaratan ve onu tanıyan Allah Teâla tarafından indirilmiştir. “*Yaratan bilmez mi? O latîftir (bilgisi herşeyin içine geçen, herşeyi) haber alandır.*” (Mülk, 14). Kur’an, ilâhî mesajı insanlara sunarken başta müminler olmak üzere müşriklerin, münafıkların kısaca belli başlı insan tiplerinin psikolojik yapılarını sık sık gözler önüne serer.

Kur’an-ı Kerim’de ele alınan kıssaların birçok gayesi vardır. Birinci bölümde, “Kıssa Üslûbu”nda, bu konuyu ele almıştık. Ancak burada şu önemli tespiti yapmak gerekir: İnsan, kıssalarda durumu bildirilen iyi kişilerin huyları ile ahlaklanma, kötü huylarından ise sakınma gereğini hisseder. Böylece tarihte gerçekleşmiş olayların, her iki gurubun da sonlarını açıkça ortaya serdiğini anlar. Doğruluk, adalet, sabır, şefkat ve merhamet, müsamaha, hilim, şükür, sadakat vb. iyi huylar ile; yalancılık, hıyanet, zulüm, nankörlük, kibir vb. kötü huyların sonuçlarını tarihi toplumlarda ve kişilerde seyretmek, insanları eğitmek bakımından büyük bir önemi vardır.²⁵⁶

Kur’ân-ı Kerim, bir psikoloji kitabı olmamasına rağmen psikolojinin temel unsurlarına değinmektedir. Bu çalışmamızda Burûc sûresinde zikredilen, kâfirlerin önemli psikolojik yönlerini ele alacağız:

1. İnatçı Olma

Tarih boyunca inat ve böbürlenme inkârcıların zırhı olmuş, peygamberlerin tebliğ ve uyarılarına bu şekilde karşılık vermişlerdir. Ashâbu’l-Uhdûd kıssasında zalimlerin mü’minleri diri diri yakmalarının sebebi, hakka karşı besledikleri kin ve nefretti, inat ve gururdu.

İnkârcılara Allah korkusunu hatırlatan peygamberler ve onların takipçisi âlimler, hep inat sahibi zorbalarla karşılaşmışlardır. Bu inatçılar, ‘Allah’tan kork’ diyenlere kızar ve böbürlenirler. Üzerinde bir hata bulunmasından, hakka yönelmesi için çağrılmasından dolayı kendisini bir azamet kaplar. Ancak bu izzet, haklı,

²⁵⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1253.

²⁵⁶ Yıldırım, *Kur’an-ı Kerim’de Kıssalar*, s. 43.

adaletli, hayırlı bir izzet değildir. Bu, sadece günahkârlık izzetidir.²⁵⁷ “Ona: ‘Allah’tan kork!’ denilince kendisini günah ile bir izzet-i nefis (gurur) yakalar. Artık ona cehennem yetiştir; ne kötü bir yataktır o!..” (Bakara, 206).

Burûc sûresinde Firavun ve Semûd kavmi gibi inatçı kâfirlerin Allah’ın yakalayışına uğradıklarına işaret edilmesi, sonradan gelecek olan zorbalarmın da aynı akibete uğrayacağına hem delil hem de emsâl teşkil eder. Onlar, ilâhî vahye kulaklarını tıkayarak haktan yüz çevirdiler, Allah’ın arzında kendilerini yaratan Allah’ın gönderdiği peygamberlere inatla karşı çıktılar: “Sizden öncekilerin: Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin -ki onları(n sayısını) Allah’tan başka kimse bilmez- haberi size gelmedi mi? Elçileri onlara kanıtlar getirdi de onlar, ellerini ağızlarına koydu (öfkelerinden parmaklarını ısırdı)lar (yahut, peygamberlerin ağızlarını tuttular): ‘Biz sizinle gönderilen mesajı tanımadık ve biz sizin bizi çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz!’ dediler.” (İbrâhim, 9).

Hz. Musa (as), Firavun’a hakkı tebliğ edince Firavun, inatçı kimliğiyle mukabelede bulundu. Hz. Musa (as), Allah’ın âyetlerini hatırlattıkça Firavun, böbürleniyor, böbürlendikçe hırçınlaşıyor ve tehditler savuruyordu: “O (Firavun) ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve kendilerinin bize döndürülmeyeceklerini sandılar.” (Kasas, 39), “(Firavun, ey Musa:) Andolsun ki benden başka tanrı edinirsen, seni mutlaka zindana atılanlardan yapacağım, dedi.” (Şûarâ, 29), “Fakat o yalanladı, karşı geldi. Sonra sırtını döndü; (Musa’nın getirdiklerini iptal etmek için) çalışmağa koyuldu. (Adamlarını) topladı, (onlara) bağırdı: “Ben sizin en yüce Rabbinizim!” dedi. Allah da onu, sonun ve ilkin (âhiretin ve dünyanın) azabıyla cezalandırdı.” (Nâzi’ât, 21-25).

Mekkeli müşrikler de aynı tavrı ortaya koymadı mı? Onlar da evvelkilerden ders almışçasına Kâinâtın Efendisi (asm)’ne çeşit çeşit iftiralarda bulundular, işkenceler yaptılar. Ancak Ashâbu’l-Uhdûd’dan, Firavun ve Semûd’un başına gelenlerden ibret almadılar. Vicdanlarının sesine kulak vermeden inat ettiler: “Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince: ‘Bu, apaçık bir büyüdür’ dediler. Vicdanları, onlar(ın doğruluğun)a kanaat getirdikleri halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler. Bak, işte o bozguncuların sonu nasıl oldu.” (Neml,13-14), “Dediler ki: “Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıflar

²⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâ*, I, 205.

içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var. Sen (istediğini) yap, biz de (istediğimizi) yapıyoruz. ” (Fussilet, 5), “Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı: ‘Herhalde gözlerimiz döndürüldü, biz büyülenmiş bir topluluğuz,’ derlerdi. ” (Hicr, 14-15).

Kureyş liderlerinden Velid b. Muğîre, bir gün Resûlullah (asm)’ın yanına geldi. Peygamberimiz ona Kur’an okudu, o da etkilendi. Daha sonra kalkıp akrabaları olan Benî Mahzûma vardı ve dedi ki: “Vallahi, Muhammed’den demin bir kelâm dinledim ki insan sözü desem değil, cin sözü desem değil! Öyle bir tatlılığı, öyle bir güzelliği var ki sormayın! Öyle bir kelâm ki üstü meyveli, altı verimli, bereketli! O muhakkak üste çıkar, üstüne çıkılmaz.” Bunun üzerine Kureyşliler: “Velid saptı, vallahi peşinden bütün Kureyş sapacaktır!” dediler. Hâdiseyi duyan Ebû Cehil: “Endişe etmeyin, ben onun hakkından gelirim.” deyip, üzgün bir eda ile onun yanına vardı ve : “Velid amca, dedi, kavmin, seferber olmuş, mal ve para topluyorlar.” dedi. Velid: “Nedenmiş o?” diye sorunca: Ebû Cehil: “Çünkü sen, Muhammed’den bir şeye nail olmak için O’nun yanına gidiyormuşsun.” dedi. Bunun üzerine Velid: “Kureyş bilir ki ben malca onların en zenginleriyim!” diyerek kızgınlığını ifade etti. Ebû Cehil de umduğuna nail olmuş olarak: “O halde O’nun hakkında bir şey söyle de kavmin işitsin, senin O’ndan hoşlanmadığını, O’nu inkâr ettiğini anlasınlar” dedi. Velid cevaben: “Ne diyeyim, bilmem ki? İçinizde şiiri, recezi ile, kasidesi ile benden iyi bileniniz olmadığı gibi cin şiirlerini de benden iyi bileniniz yoktur; onun söylediği bunlardan hiç birine benzemiyor ki!...” dedi. Fakat Ebû Cehil ısrar edip dedi ki: “O’nun hakkında bir şey söylemedikçe kavmin senden katiyyen râzı olmaz.” Velid kalktı ve kavminin meclisine gitti: “Siz, dedi, Muhammed mecnundur” diyordunuz, hiç kimseyi boğarken gördünüz mü? “Kâhindir” diyordunuz, hiç kehânete çalışırken gördünüz mü? “Şairdir” diyordunuz, hiç şiir ile uğraşırken, şiir söylerken gördünüz mü? “Yalancıdır” diyorsunuz, hiçbir yalanına rastladınız mı?” Muhatapları: “Hayır, ama nedir öyleyse?” deyince: “Bırakın, düşünüyüm” dedi. Düşündü, düşündü, sonra “Bu, ehlerden öğrenilen cazibeli bir sihir! Bu, başka değil, herhalde bir beşer sözü!” dedi. Bu söz meclistikilerin çok hoşuna gitti, bir alkıştır koptu. Alkışa devam ederek dağıldılar.²⁵⁸ Velid’in bu sözleri, Kur’an’a olan hayranlığın ifadesidir. Ancak “Hayır, şüphesiz

²⁵⁸ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, s. 111.

bizim âyetlerimize karşı inatçı kesildi.” (Müddessir, 16) âyetinde tavsif edilen Velîd, kibir ve inadından dolayı iman etmeyi reddetmiştir.

“*Doğrusu, kâfirler bir yalanlama içindedirler.*” (Burûc,19) âyetinde inkârcıların mev’ize ve delillere kulak tıkadığını, küfürde ısrar ettiklerini, onlardan bu apaçık âyetlere rağmen iman etme ümidini taşımamak gerektiğini açıklar.²⁵⁹

Mekkeli müşriklere, Firavun ve Semûd ordularının akibeti meçhûl kaldığından dolayı değil, bilakis inatlarından dolayı Hz. Muhammed (asm)’i yalanlıyordular.²⁶⁰ Yok oluşlarının eserini gördüler, buna rağmen ibret almadılar.²⁶¹

2. Yalana Tevessül

Allah’ın tevhid dinini tebliğ eden bütün peygamberler, en başta kendi kavimleri olmak üzere muhatap kitlenin yalanlama kampanyalarıyla karşı karşıya kaldılar.

Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerini yalanlayan kavimlerin belli başlı olanları şu âyetlerde sıralanmaktadır: “*Onlardan önce Nuh kavmi, Resliler ve Semûd (kavmi) de yalanlamıştı. Âd, Firavun ve Lût’un kardeşleri (durumundaki kavmi), Eyke halkı, ve Tubba kavmi. Bunların hepsi elçileri yalanlayıp, uyardığım (azab)ı hak ettiler.*” (Kaf, 12-14)

Burûc sûresi, Mekkeli müşrikleri tehdit etmek üzere Semûd kavminin başına gelenlere işaret etmektedir. Kendisine güvendikleri, kendisinden ümit besledikleri (Hûd, 62) Sâlih (as), nübüvvet göreviyle karşlarına çıkınca O’nu yalanlamada tereddüt etmediler: “*Semûd (kavmi) de, gönderilen elçileri yalanladı: Kardeşleri Salih, onlara demişti ki: Korunmaz mısınız? Ben sizin için güvenilir bir elçiyim. Allah’tan korkun ve bana itaat edin. Ben sizden buna karşılık bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız âlemlerin Rabbine aittir.*” (Şuarâ, 141-145), “*Semûd da uyarıları yalanladı: Bizden bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz, dediler. Zikir, aramızdan ona mı bırakıldı? Hayır o, yalancı küstahın biridir.*” (Kamer, 23-25),

Firavun’un durumu da Semûd kavminin tavrından aşağı değildi, hatta daha da sertti. “*(Evet) Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi: Rabblerinin*

²⁵⁹ Tabatabâi, *Mizân*, XX, 254.

²⁶⁰ Neseî, *Tefsîru’l-Medârik*, IV, 507.

²⁶¹ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 733; Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 489.

âyetlerini yalanlamışlardı; biz de onları günahlarıyla mahvetmiştik ve Firavun ailesini boğmuştuk. Hepsi de zulmedicilerdi.” (Enfâl,54), “(Musa,) Ona büyük mucizeyi gösterdi. Fakat o yalanladı, karşı geldi. Sonra sırtını döndü; (Musa'nın getirdiklerini iptal etmek için) çalışmağa koyuldu.” (Nazi'ât, 20-22).

Hz. Muhammed (asm)'in risâletiyle yalanlama mekanizması, en harareti seviyesine çıkmıştır. Sanki peygamberler geldikçe yalanlama kampanyasını yürüten çevreler uzmanlaşmaktadır. Bu yalanlama, bir görevmiş gibi nesiller boyu sürdürülmektedir.

Burûc sûresinin nâzil olduğu ortamda hem işkenceler artmış hem de yalanlama kampanyaları en üst seviyesine çıkmıştı. Bu tavır Burûc sûresinde şu şekilde ifade edilmektedir: بل الذين كفروا في تكذيب “Fakat kâfirler yine de dini yalan saymaya devam ediyorlar.” (Burûc 19). Bu âyette gelen بل idrabı, Mekkelilerin Firavun ve Semûd'a benzediğini ve Mekkelilerin küfür ve tuğyanda onlardan daha ileri gittiklerini beyan etmektedir. Sanki şöyle denilmektedir: ‘Mekkeli müşrikler, onlar gibi değildir. Yalanlama konusunda onlardan daha ileri gittikleri için azaba daha çok müstehaktır. Zira onlar Kur’ân’ı inkâr etmede aşırı bir saplantı içindedirler.’ Şöyle de denilebilir: ‘Onların suçu, sadece tevhid dinine icabet etmeme ve ibret almama değildir. Onlar açık delillere ve burhanlara rağmen Kur’ân’ın Allah tarafından gönderildiğini de şiddetle yalanlıyorlar.’²⁶²

Âyette gelen بل idrabı, çağdaş kâfirlerin halini beyana geçmek için gelmiştir. Yani bunlar anlatıldığı halde kâfirler hâlâ Yüce Allah’ın kuvvet ve kudretine ve Kur’ân’ın va’ad ve tehdit yollu açıklamalarının gerçekliliğine inanmıyorlar. O büyük kurtuluşa ermek istemiyorlar da “bunlar yalandır, asılsızdır” diye bir yalanlama sevdası içine dalmışlar, sonlarının fenalığını düşünmüyorlar.²⁶³

Yukarıdaki âyette kâfirlerin يكذبون yerine في تكذيب lafzı ile tavsif edilmeleri şundan dolayıdır: Zarfin mazrufu kapsamı, denizin boğulmakta olan insanları ihata etmesi gibi yalana tevessül de kâfirleri ihata etmiş, yalan söylemenin benliklerinde ne denli kök saldığını göstermiştir.²⁶⁴ Bilindiği üzere fiil, hades ve zamana delalet

²⁶² Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 119.

²⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5696.

²⁶⁴ Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 119.

ederken masdar, sadece hadese (olay) delalet eder.²⁶⁵ Buna göre âyette fiil (*yukezzibûn*) yerine masdarın (*tekzîb*) zikredilmesi yalanlamanın zaman mefhumunu aşarak bir olay haline geldiğini, geçmişte olduğu gibi şimdi ve kıyamete kadar bu olgunun devam edeceğini ifade etmektedir.

Tekzîb lafzının nekire olarak gelmesi de, yalanın büyüklüğüne ve vehametine delalet eder.²⁶⁶

في تكذيب lafzının müteallakı -makamdan anlaşıldığı için- mahzup olup kelâmın takdiri şöyledir: *“Onlar Nebi’yi, kendisine indirilen vahyi ve dirilişi yalanlarlar.”*²⁶⁷ Buna göre kâfirler Hz. Peygamber (asm)’i yalanladıkları gibi, getirdiği mesajı da yalanlamaktadırlar. Bu ikisini inkâr edenin, âhireti yani ölümden sonra dirilişi, yaptıklarının hesabını verecekleri günü inkâr etmeleri de normaldir. Nitekim, Mekkeli müşriklerin, âhireti inkâr ettiklerine dair birçok âyet mevcuttur. *“Dünya hayatından başka gerçek yoktur. Ölürüz, yaşarız, bir daha diriltilecek değiliz.”* (Mü’minûn, 37), *“Dediler ki: ‘Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor.’ Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.”* (Câsiye, 24).

الذين كفروا في âyetinde gelen بل الذين كفروا في تكذيب, (Burûc, 20) والى من ورائهم محيط cümlesine mâtûftur. Buna göre mananın şu şekilde olması mümkündür: Yalana tevessül onları nasıl ihata etmişse, buna uygun olarak Allah’ın azabı da onları kuşatmıştır.²⁶⁸

Muarızlar, diğer insanların İslam’a girmelerini engelleyerek, İslam hakkında şüpheler uyandırarak ve Hz. Muhammed (asm)’i yalancılıkla itham ederek tavırlarını ortaya koyarlar. *“İnkâr edenler, “Bu, yalandan başka bir şey değildir. (Muhammed) onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti,” dediler ve kesin bir haksızlığa ve iftiraya vardılar. Dediler: “Evvelkilerin masalları, onları yazmış, sabah akşam onlar kendisine yazdırılıyor.”* (Furkan, 4-5). *“Biz onların, “ona bir insan öğretiyor!” dediklerini biliyoruz. Hak’tan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili acemi (yabancıdır, açık değildir), bu ise apaçık Arapça bir dildir.”* (Nahl, 103).

²⁶⁵ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Mardıyye*, Mıdyat, s. 93.

²⁶⁶ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119.

²⁶⁷ İbnü ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevâtür*, XXX, 252.

²⁶⁸ İbnü ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevâtür*, XXX, 252.

Taberî, Allah'ın azabını gördüğü veya işittiği halde yalanlamaya devam edenlerin durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “Peki, Allah Teâla'nın tehdidini yalanlayanlara ne oluyor? Allah'ın elçilerini yalanlayan Firavun, Semûd vb. toplulukların haberleri onlara gelmedi mi? Resûlleri yalanladıkları için Yüce Allah'ın onlardan aldığı intikamlardan, başlarına getirdiği felâketlerden ders almıyorlar da hâlâ atalarının yolunu tercih edip hevalarına uyarak Allah Teâla'nın vahyini mi yalanlıyorlar.?”²⁶⁹

Her asırdaki kâfirler yalanlama ihtirasına derinlemesine dalmışlar. Hatta, bakıp da ibret almaya ve engin düşünmeye imkân da bulmazlar ve hissi hareket ederler. Tâ ki, ansızın bir azapla yakalanıncaya kadar.²⁷⁰

3. Din Hürriyetine Engel Olma

İslâm'a davet edilen kişi, davete icabet ve ret konusunda tamamen hürdür. Ancak onun da inananlara inançlarını diledikleri gibi yüceltmek ve ona layık olduğu değeri vermek hususunda aynı hürriyeti tanınması şarttır.²⁷¹

Bu dünya bir imtihan dünyası olduğuna göre, insanları imana veya küfre zorlama, imtihanın ruhuna aykırıdır.²⁷² Kur'an-ı Kerim, “*Dinde zorlama yoktur.*” (Bakara, 256) âyeti ile, bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Bu âyete göre İslâm, iman ve onun hayat tarzı, hiç kimseye zorla kabul ettirilemez demektir.²⁷³

Bir fikri, bir iddiası, bir inancı ve bir görüşü olan insan, öbür insanları, zorla, tehditle değil, en güzel yoldan kendine çağırarak kendine bağlar, yoluna çeker.²⁷⁴

Ashâbu'l-Uhdûd kssasında zorbalar, tevhid inancına tahammül etmiyor, herkesi kendileri gibi düşünmeye çağırırken şiddet kullanıyorlardı. Bunu kabul etmeyenleri kızgın alevli ateşe atarak kendilerince zaferlerini kutluyorlardı: “*Onlar o(ateş hendeği)nin başında oturmuşlardı. Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyredelerdi.*” (Burûc, 6-7).

Ashâbu'l-Uhdûd kssasında mü'minlerin savundukları düşünce, Yüce Allah'ı birlemeden ibarettir. “*Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah'a inandıkları için o*

²⁶⁹ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 140.

²⁷⁰ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 107.

²⁷¹ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 53.

²⁷² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 15.

²⁷³ Mevdûdî, *Tefhîm*, I, 202.

²⁷⁴ Karakoç, Sezai, *Sütun*, (Günlük Yazılar, II), 4. Baskı, İstanbul, 1989, s. 227.

(zâlim)ler onlardan öc aldılar. O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allah, her şeye şâhittir.” (Burûc, 8). Bu âyet, mü'minlerden alınan intikamın sadece Azîz, Hamîd, Göklerin ve yerin sahibi ve her şeye şâhit olan Allah'a iman etme olduğunu göstermektedir.

Hz. Suhayb'in rivayet ettiği hadiste inanan rahip ile kralın meclisinde bulunan adamın Allah'a inanması kralın başka bir dine olan tahammülsüzlüğünü ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere kral her ikisini de testereyle katletmişti. Yine aynı rivayette kralın, mü'min delikanlıyı ortadan kaldırmak için gösterdiği çaba da ibret vericidir. Ancak delikanlı, din hürriyetinin toplumda yaygınlaşması için canını feda etmiş, ahalinin iman etmesine vesile olmuştur.

Yine Ashâbu'l-Uhdûd kıssasıyla ilgili olarak Necran'da vuku bulduğuna dair gelen rivayetlerde Yahudi asıllı Zû Nuvâs, Hıristiyanlığı seçen mü'minlerin üzerine yürümüştü. Zû Nuvâs'ın, dininde sebat eden mü'minleri ateşe atması, din hürriyetine yapılan bir müdahale ve sindirme hareketinden başka bir şey değildir.

Yâsin sûresinde gelen Ashâbu'l-Karye kıssasında üç elçi hakkı tebliğ edince (Yâsin, 14, 16-17) muarızlar şöyle dedi: “Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizden size acı bir azap dokunur.” (Yâsin, 18). Kezâ, Ashâbu'l-Kehf kıssasında zikredilen gençler, şöyle tarif edilmektedir: “Kalplerinin üstüne metanet bağlamıştık. Kalktılar, dediler ki: Biz O'ndan başkasına İlah demeyiz. Yoksa saçma söylemiş oluruz.” (Kehf, 14). Bu gençler, sadece Allah'ı ilâh olarak kabul ettikleri için zalim kraldan kaçarak mağaraya sığınmışlardı (Kehf, 16). Bunlar 309 yıl uyduktan sonra (Kehf, 25) kalktılar. Arkadaşlarından birisini temiz yiyecek almak üzere şehre göndermek istediklerinde (Kehf, 19) şehirdeki baskıcı ortama işaretle ona şu uyarılarda bulunmuşlardı: “Fakat çok dikkatli davran, sakın seni birisine sezdirmesin. Çünkü onlar seni ellerine geçirirlerse taşıyarak öldürürler, ki o takdirde asla iflâh olamazsınız.” (Kehf, 19-20). Ashâbu'l-Karye ile Ashâbu'l-Uhdûd kıssalarında görüldüğü üzere Allah'a inanan ve bu inancını başkalarıyla paylaşmak isteyen insanlara yaşama hakkı bile verilmemektedir.

Hz. Muhammed (asm), nâzil olan Kur'an'ı tebliğ etmeye başladığı andan itibaren maddi ve manevi baskılarla karşılaştı. Allah Resûlü (asm), yapılan baskılara aldırmandan hakkı tebliğ ediyordu. Rivayet edildiğine göre Kâinat'ın Efendisi (asm),

bütün insanların müslüman olmasını arzuluyordu. Ancak bu arzu, “*Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*” (Yûnus, 99) âyetinin nâzil olmasına neden oldu.²⁷⁵ Evet, Yüce Allah isteseydi, insanları yapıları gereği iman etme dışında seçenekleri olmayan, melekler gibi yaratabilirdi.²⁷⁶

Habeşistan’a hicret eden sahabilerin sözcüsü Ca’fer b. Ebî Tâlip, Necâşî ve papazların, muhacirleri geri almak üzere gelen Mekkeli müşrik heyetinin ve muhacirlerin hazır bulunduğu esnada yaptığı konuşma, hem İslâm’ın hedeflediği gayeleri hem de Mekke’deki baskıcı ortamı gözler önüne sermektedir.²⁷⁷

Hz. Muhammed (asm), Medine’ye hicret eder etmez orada O’nun önderliğinde Yahudi ve Hristiyan dinine mensup insanların da yer aldığı bir ortam oluştu. Bu ortamı sabote edecek hareketlere izin verilmedi.

Ebû Zehra’nın kaydettiği şu rivayet, müslümanların diğer dinlerin fertlerine gösterdiği hürriyeti açıkça ortaya koymaktadır: “Yaşlı bir Hristiyan kadın, bir meselede niyaz için Hz. Ömer’e gelir. Onun bu isteğini lütuf ve memnuniyetle yerine getirir. Daha sonra Hz. Ömer, kadını İslam’ı kabule davet etmiş o da bunu reddetmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, davetinin zorlama anlamına gelebileceğinden endişe ederek üzülmüş ve duyduğu vicdan azabını şu sözlerle ifade etmişti: ya Rabbi! Onu zorlamak niyetinde değildim, zira ben dinde zorlama olmadığını biliyorum. Zira, “*Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur.*” (Bakara, 256). Böylelikle, Hz. Ömer, iman meselesinde kalp ve kafalara

²⁷⁵ Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, IV, 291. Yûnus, 99. âyetin tefsirinde.

²⁷⁶ Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, XI, 404.

²⁷⁷ İbnu Hişâm, *es-Sîre*, II, 111. Hz. C’afer’in Necâşî’ye hitaben yaptığı konuşmanın metni, Hz. Ümmü Seleme’den gelen rivayete göre şöyledir: “Ey krall! Biz cehâlet içinde bocalayan bir millettik. Putlara tapar, meyte yer ve fuhuş yapardık. Sıla-i rahmi keserdik. Komşuluk hakkını bilmezdik. Bizde güçlü olan, zayıf olanı ezerdi. Biz böyle bir ortamdayken Yüce Allah bize yine bizden birini Peygamber olarak gönderdi. Biz bu peygamberin soyunu, sadakatini, emanetini ve dürüstlüğünü bilirdik. Tevhidi kabul edelim, O’na kullukta bulunalım, gerek bizim gerekse atalarımızın taptığı taşları ve putları bırakalım diye bizi Allah’a davet etti. O doğru söz söylememizi, emanete riayet etmemizi, merhamet göstermemizi, komşuluk hakkını ve verdiğimiz sözleri yerine getirmemizi ve haram fiiller ile kan dökmekten kaçınmamızı istedi. Bizi fuhuştan, yalandan, yetimlerin mallarını yemekten ve temiz kadınlara iftira atmaktan kurtardı. Bizim tek Allah’a inanmamızı ve O’na ortak koşmamamızı istedi. Bizim namaz kulmamızı, oruç tutmamızı ve zekât vermemizi istedi. Biz de bu daveti kabul ettik. Bu şekilde Allah’tan gelen her emre boyun eğdik. Biz sadece Allah’a ibadet ettik ve O’na ortak koşmadık. Hangi şeyleri haram ilan ettiyse biz de haram saydık ve hangi şeyleri helâl etmişse onları helâl saydık. Bunun üzerine milletimiz bize düşman kesildi, bize eziyetler verdiler. Din konusunda bize zulmettiler. Allah’a ibadet etmekten vazgeçirip putlara ibadet etmemizi ve bizim için haram olan şeyleri helâl saymamızı istediler. Onlar bize akıl almaz zulümler yapınca, hayatlarımızı çekilmez hale getirip bizimle dinimiz arasına girince, çareyi sizin memleketinize gelmekte

ancak Allah'ın hükmedebileceği hususunu dile getirmiştir.²⁷⁸

İslam dini, fethettiği yerlerde bulunan diğer dinlerin varlığına hoşgörülle bakmış, ibadet yerleri açık kalmaya devam etmiş ve din adamlarına dokunulmamıştır. “İslam, dinlerle savaşmamıştır. Gerçekten dinle savaşma sözü konusu olsaydı, bu takdirde hedef olarak özellikle ibadet yerlerinde bulunan din adamları seçilirdi.”²⁷⁹

4. Zorbalık

Zorbalık, savundukları düşünceye delil getirmede aciz kalanların, kalemi ve lisaniyle kendini koruyamayanların başvurduğu bir metottur. Peygamberler ve onların yolunda giden muvahhid mü'minler, hakkı tabliğ ederken hep bu tip insanlarla karşı karşıya gelmişlerdir.

Burûc sûresinde zulmün had safhaya ulaştığı bir dönemde zorbalığın timsali olarak özellikle Firavun ve Semûd kavmine işaret edilmesi çok önemlidir. Çünkü “Firavun, zulmün heykelleşmiş sembolüdür. Hem, bir insanın kendini tanrılaştırması, hem Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmeyerek hakikata, hem de halka zulmetmesi yönünden, zulüm tarihinde nereden bakılırsa bakılsın en yüksek zirve Firavun'dur.”²⁸⁰

Kur'an-ı Kerim, Firavun'un zorbalığını sık sık aktarmaktadır: “(Musa ve Harun) Dediler ki: Rabbimiz, onun bize taşkınlık etmesinden, yahut iyice azmasından korkuyoruz.” (Tâhâ, 45), “Firavun'un ve adamlarının, kendilerine kötülük yapmasından korktukları için kavminin içinde Musa'ya, yalnız genç bir kuşaktan başkası inanmadı. Çünkü Firavun, yeryüzünde çok ululanan ve çok aşırı gidenlerden idi.” (Yûnus, 83), “Firavun, orada ululandı, (zorbalığa kalktı), halkını çeşitli guruplara böldü. Onlardan bir zümreyi (İsrailoğullarını) eziyor, oğullarını kesiyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o, bozgunculardan idi.” (Kasas, 4), “Andolsun biz, İsrailoğullarını o küçültücü azaptan kurtardık: Firavun'dan. Çünkü o, (insanları ezip) ululanan, sınırı aşanlardan biri idi.” (Duhân, 31).

buluduk. Başka memleketlere gitmektense sizin memleketinize gelmeyi tercih ettik ve size kamşu olmak istedik. Ey melik! Ümit ederiz ki memleketinizde zulüm olmayacaktır.” (İbnü Hişâm, *es-Sîre*, II, 111-113).

²⁷⁸ Ebû Zehra, *Tanzîmu'l-İslâm li'l-Müctema'*, Kahire, ts. (M. Hâşim Kemâlî, *İslam'da İfade Hürriyeti*, Çev. Muhammed Şeviker, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 97'den naklen).

²⁷⁹ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 53. (Dipnotta).

²⁸⁰ Karakoç, *Sûretun*, s. 554.

Semûd kavminin zorbalığı da Mekkeli müşriklere hatırlatılmakta; Allah Resûlü (asm), Sâlih (as) gibi sabretmeye davet edilmektedir: “(Sâlih) Dedi ki: işte bu dişi deve (mucize)dir. (Bir gün) Onun su içme hakkı var, belli bir günün su içme hakkı da sizin. Sakın, ona bir kötülük dokundurmuyun, sonra büyük bir günün azabı sizi yakalar. Nihayet onu kestiler, ama pişman oldular.” (Şuarâ, 155-157), “Şehirde dokuz kişi vardı ki yeryüzünde bozgunculuk yaparlardı, düzeltmezlerdi. Allah’a and içerek birbirlerini: Biz, gece ona ve ailesine baskın yap(ıp onları öldür)elim, sonra velisine: ‘Ailesinin öldürülüşünde bulunmadığımızı, bizim doğru olduğumuzu, söyleyelim’ dediler.” (Neml, 48-49; Ayrıca bkz. İsrâ, 59; Zâriyât, 44)

Burûc sûresinden evvel nâzil olan Fecr sûresinde azgınlar, kısaca şu şekilde muhataplara hatırlatılmıştı: “Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd(kavmin)e? Sütunlu İrem'e? Ki ülkeler arasında onun eşi yaratılmamıştı. Vâdi('l-Kurâ)da kayaları oya(rak evler yapı)ın Semûd(kavmin)e? Ve kazıklar sahibi (piramitler yaptıran) Firavun'a? Bunlar ülkelerde azmışlardı. Oralarda çok kötülük etmişlerdi. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kurbacını çarptı.” (Fecr, 6-13)

Ehl-i hak ve da'vetçilere eziyet verenler şu sebeplerden ötürü haktan sapmışlardır: Aşına oldukları batılda ısrarcı olmak, kendilerinin ve atalarının savunduğu düşüncelere basiretsizce taraftar olmak, akl-i selime başvurmamak. Bu hırs, ahiret gününe kadar devam edecektir. Ashâbu'l-Uhdûd'a bakıldığında, onların mü'minleri ateşe attıkları ve ateşte yaktıkları görülmektedir. Kureyşlilere bakıldığında da çeşitli ezalarla mü'minlere işkence ettikleri görülecektir. Yâsir ailesine çeşitli işkenceler yaptılar. Bilâl'e sayılmayacak kadar işkence yaptılar. Birçok müslümanın ileri gelenlerine bunları yaptılar. Hatta Resûl-i Ekrem'e bile çeşitli işkenceler yaptılar.²⁸¹

Allah Resûlü (asm), bir gün kâbenin yanına gelirken, orada toplanmış olan muarızlar, tek bir adamın sıçraması gibi O'na saldırdılar. Orada bulunan Hz. Ebû Bekir ağlayarak: “Rabbim Allah'tır” diyen birisini öldürmek mi istiyorsunuz? O gün Hz. Ebû Bekir (ra), kafatası yarılmış olarak evine dönmüştü.²⁸²

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (asm)'in Kureyşlilerden gördüğü en şiddetli eza, dışarı çıktığı bir günde hür olsun köle olsun kendisi ile karşılaşan her insan ona eziyet ediyordu. Öyle ki başına gelenlerden dolayı yatağa düştü. Bunun

²⁸¹ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 103.

üzerine “*Ey örtüsüne bürünen! Kalk, uyar.*” (Müddessir, 1-2) âyeti nâzil oldu.²⁸³

Ebû Leheb’in karısı Ümmü Cemil, topladığı dikenleri eziyet görmesi için Allah Resûlü (asm)’nün geçtiği yerlere atıyordu.²⁸⁴ Ümeyye b. Halef adlı azgın müşrik ise, göz- kaş hareketleriyle O’nunla alay ediyor,²⁸⁵ da’vetini hafife alıyordu.

Hz. Suhayb’in rivayet ettiği hadiste Allah’a inanan rahibi ve meclisinde oturan adamı testereyle katleden kralın zorbalığını da kaydetmek gerekir. Daha sonra büyücülüğü bırakıp rahibin vasıtasıyla Allah’a inanan delikanlıyı katletmek için başvurduğu yöntemler (dağın tepesinden aşağı fırlatmak, denizin ortasında dalgaların arasına savurmak) ise ibret vericidir. En büyük zorbalığı ise, delikanlının katledilmesiyle Yüce Allah’a iman eden halkı, hendeklerde yakılan alevli ateşe diri diri atması ve bu acıklı manzarayı zevkle seyretmesidir.

“*Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah’a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar. O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümrânlığı O’nundur. Allah, her şeye şâhittir.*” (Burûc, 8). İşte müminler ancak Allah’ın mülküne, izzetine ve gücüne, onun hamde layık olduğuna inandıkları ve bu imanlarında devam etmek istedikleri için zorbalar onlara kızıyor ve yaptıklarını yapıyorlardı.²⁸⁶

Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de, yeryüzünde taşkınlık çıkaranlarla mücadele eden mü’minlerden bahsetmekte, Allah’a inanan mü’minlerin galip geldiklerinde taşkınlık çıkaran zorbalar gibi intikam hırsıyla hareket etmeyeceklerini ve onlar gibi olmayacaklarını bildirmektedir: “*O (Allah’ın dinine yardım eden)leri yer yüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde (zorbaların yoluna sapmazlar, bilakis) namaz kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah’a aittir (her şey sonunda O’na varacaktır).*” (Hacc, 41).

5. Sadistlik

Burûc sûresinde mü’minleri ateş dolu hendeklere atıp yakan ve sonra da onları seyrederek eğlenen zâlim ve işkenceci Ashâbu’l-Uhdûd’dan söz edilir. Kezâ, inkâr etmekle kalmayıp inananlara kin besleyen, zulmeden ve haksızlık yapan, üstelik yaptıklarından pişmanlık duymak yerine bundan zevk alan din düşmanlarının

²⁸² İbnu Hişam, *Sîre*, II, 41.

²⁸³ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 41.

²⁸⁴ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 135.

²⁸⁵ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 141.

²⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 5692.

durumu gözler önüne serilir.

Tevhid dinine inanan mü'minler, daima kâfirlerden özellikle kâfir hükümdarlardan sıkıntı ve eziyetler görmüşler. Genellikle bu kâfirler, sadece mü'minleri üzme ve onlardan nefret etmekle kalmaz, belki de mü'minlere işkence yapmaktan, daha sonra onları öldürmekten ve en sonunda da onları katle ederken seyretmekten de hoşlanırlar.²⁸⁷

Ateşte yakma, tarih boyunca zorbalarmın başvurduğu bir işkence modelidir. hangi dönemde olursa olsun iman hareketine geçtikçe küfür cephesi onu boğmak için gaddarca ve amansızca hücumla geçmekte ve durmadan savunmasız masum insanların canına kıymaktadır.

Meselâ, Nemrûd ve kavmi, İbrahim (as) ile yaptığı fikrî mücadeleyi kaybedince (Bakara, 258) kaba kuvvete başvurarak O'nu ateşte yakmak istediler: *"Dediler: Onu yakın, tanrularınıza yardım edin, eğer bir iş yapacaksınız."* (Enbiyâ, 68; Ayrıca bkz. Sâffât, 97). Ancak bunda başarısız oldular: *"Kavminin (İbrahim'e) cevabı, sadece: 'Onu öldürün, yahut yakın!' demeleri oldu. Allah onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır."* (Ankebût, 24).

Burûc sûresinde işaret edilen Firavun'un mü'minlere yaptığı işkenceler, Kur'an'da, müteaddid âyetlerde yer almaktadır: *"Sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık. Hani (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı ve bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı."* (Bakara, 49; İbrahim, 6; Ayrıca bkz. Arâf, 123-127; Şuarâ, 49; Mü'min, 26-27).

Nemrut ve adamları ateşi bir vasıta olarak kullanmak istemişlerdi. Fakat ateş zulme alet olmamak için Hz. İbrahim (as) tarafına geçti. Firavun ve kavmi de suyu bir vasıta olarak kullanmak istemişlerdi. Ama su zulme alet olmamak için Hz. Musa (as)'nın yanına geçti.²⁸⁸ Aynı şekilde Ashâbu'l-Uhdûd kıssası ile ilgili olarak Hz. Suhayb'in rivayet ettiği hadiste zalim kral, mü'min delikanlıyı öldürmek için de önce dağı sonra suyu vasıta olarak kullanmak istedi. Ama dağ ve su, zulme alet olmamak için delikanlının tarafına geçti.

Burûc sûresinde şu âyetler göze çarpar: *"Onlar o(ateş hendeği)nin başında oturmuşlardı. Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı."* (Burûc, 6-7). Bu

²⁸⁷ Zeydan, Abdülkerim, *el-Müstefîd min Kısasi'l-Kur'an*, 1. Tab', Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1418/1997, I, 583.

²⁸⁸ Karakoç, *Sütun*, s. 269.

âyetler, kâfirlerin tavır ve duruşlarını dile getirir. Onlar hendeklerin başında oturdukları halde ateş yakıp, mümin erkek ve kadınları içine atarlardı. Onlar iğrenç işkence ameliyesinin yanbaşında eziyetlerin türlüünü müşahede ediyordu.²⁸⁹

Elmalılı şöyle demektedir: “O vakit onlar ateşin etrafına toplanmışlar, karşıdan seyrediyorlardı. Öyle katı yürekli kâfirler idi ki, hem mü'minleri ateşe atıyorlar, hem de o feci durum karşısında oturup seyretmekten zevk alıyorlardı.”²⁹⁰ Göz kapaklarını kırpmadan, yüzlerini de çevirmeden mü'minlere dokunan işkenceleri seyrediyorlardı. Hatta sanki onlar tanıklık etmek için, azabın sahnelerini zihinlerine nakşetmek istiyorlardı. Bu da, acımasızlığın zirvesidir.²⁹¹

إذ هم عليها تعود (Burûc, 6) âyetinde gelen *إذ*, *قتل*'nin zarfıdır. Yani hendeklerin kenarında yüksekçe bir yerde oturup müminleri ateşte yakarlarken lanete uğradılar.²⁹²

على مع , على âyetinde gelen *وهم على ما يفعلون بالمؤمنين شهود* anlamında alınacaksa o zaman manası, “müminlere yaptıkları işkencelerle beraber kalplerinin kasvetinden herhangi bir rahatsızlık duymadan oturuyorlardı.” Bu mana, ilahî nazımdan ve meşhur rivâyetlerden anlaşılmaktadır.²⁹³ Âyette gelen mevsûlun (*mâ*), *ibhâm* olarak gelmesi, müminleri ateşe atan kâfirlerin manzarayı seyrederken kin beslediklerini ve katı kalpli olduklarını, ayrıca hakaretlerini ve sertliklerini ortaya koyar.²⁹⁴ Ayrıca âyette *şuhûd* kelimesinden şu mana da anlaşılabilir: Zalimler, ellerinin ve dillerinin aleyhlerinde şahitlikte bulunacağı kıyamet gününde müminlere yaptıkları işkenceleri itiraf edecekler.²⁹⁵

Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri, melikin yanında kendilerine emredildiği üzere hiçbir kişiyi geride bırakmayacak şekilde birbirlerine şahitlik ettiler. Verilen görevi eksiksiz ifâ ettiklerine şahadet ederek yapılan işkenceleri, melike sundular.²⁹⁶

Müminlere reva görülen bu muameleler sadece bu dönemle sınırlı değildir.

²⁸⁹ Kutup, *Fi Zilâl*, VII, 3873.

²⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5691-5692.

²⁹¹ Abduh, *Tefsîru Cüz'î 'Amme*, s. 68.

²⁹² Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 854.

²⁹³ Ebu Hayyan, *el-Babru'l-Muhîr*, VIII, 451; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 854; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 115.

²⁹⁴ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 243; Mevdûdî, *Tefhîm*, VII, 82; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VIII, 4004.

²⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 731; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, VI, 486; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 854.

²⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 731; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 120; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, VI, 486; Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 506; Şirbîni, *es-Sirâcu'l-Munîr*, IV, 512;; Ebu Hayyan, *el-Babru'l-Muhîr*, VIII, 451; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 854; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 114.

Bunlar hak-batıl mücadelesi gereği kıyamete kadar devam edecektir. Burûc sûresinin nâzil olduğu ortamda Mekkeli müşrikler, başta Allah Resûlü (asm) olmak üzere sahabe-i kirâma gözdağı verip, her türlü işkenceyi uyguluyorlardı. Müşrikler daha da ileri giderek Sümeyye ve Yâsir gibi sahabeleri öldürdükleri gibi²⁹⁷ Medine'ye hicret etmeye hazırlanan Hz. Peygamber (asm)'i de öldürmek istiyorlardı. (Enfâl, 30).

Mekke'de mü'minlere yapılan işkenceler arasında ateşle işkence metodu da yer alıyordu. Hz. Ömer (ra)'in halifelîği zamanında bir gün Hz. Habbab b. Eret, cübbesini çıkarıp vücudunu gösterince sırtında sedef hastalığı gibi lekeler görüldü. Hz. Ömer, bunun ne olduğunu sorunca Hz. Habbâb, "Müşrikler ateş yakıp beni üstüne attılar, sonra birisi üstüme çıktı. Bu arada vücudumdaki yağların erimesiyle ateş sönüverdi, dedi."²⁹⁸

Hz. Muhammed (asm)'in önderliğinde yapılan savaşlarda kadınların ve çocukların zarar görmemesi için çokça itina gösterildiği İbn Ömer (ra)'den rivayet edilen şu hadisten anlaşılmaktadır: "Hz. Peygamber (asm)'in gazvelerinden birinde, öldürülmüş bir kadın bulundu. Bu olay üzerine Allah Resûlü (asm), kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı."²⁹⁹

Kâfirlerin tarih boyunca mü'minlere reva gördükleri işkencelere karşı İslâm'ın tavrı kesindir. Ebû Hûreyre (ra)'den rivayet edildiğine göre şöyle der: "Allah Resûlü (asm), bizi bir seriyye içinde gazaya gönderdiğinde şöyle buyurdu: 'Fulan şahsı ve fulan şahsı görürseniz ikisini ateşle yakın.' Daha sonra yola çıkmak üzere veda etmek istediğimizde bize şöyle buyurdu: 'Ben (önce) fulan şahsı ve fulan şahsı yakmayı emretmişim. Halbuki ateşle, yalnız Allah ta'zib eder (bundan dolayı onları yakmayın, sadece gördüğümüzde öldürün)."³⁰⁰ Buhârî'de gelen bu hadise göre İslâm, insanların ateşle öldürülmesini, işkence edilerek katledilmesini yasaklamıştır.

6. İntikam Alma Duygusu

Müminler işkence ve baskılara maruz kalırken kendilerine isnad edilen suç, aslında suç değildir. Müminler, tevhid dinini kabul ettikleri için doğru olanı

²⁹⁷ es- Suheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, II, 87.

²⁹⁸ Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Trc: Ahmed Asrar, 3. Baskı, Pınar Yay., İstanbul, 1992, III, 232.

²⁹⁹ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sabîhu'l-Buhârî*, Cihâd 148, el- Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts. Başka bir rivayette (Buhârî, Cihâd 147) ise, "hoş karşılamadı" lafzı ile bitmektedir. (Buhârî, Cihâd 147).

³⁰⁰ Buhârî, Cihâd 149.

yapmaktadır. Asıl suçlu, Allah'ın arzında Allah'a baş kaldıran, O'nu dinlemeyen ve dinleyenleri işkencelere maruz bırakanlardır.

“Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar. O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allah, her şeye şahittir.” (Burûc, 8-9) âyetinde gelen istisna, bahis konusu mü'minlerin suçlandıkları düşüncenin masumluğunu açıkça ortaya koymaktadır.³⁰¹ Maide sûresinde gelen “De ki: “Ey Ehl-i Kitap! Allah'a, bize indirilene, bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmayorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır.” (Maide, 59) âyeti de, Ehl-i Kitap'ın müminlerden aldığı intikamı konu almakta ve aynı gerekçelerle inananların baskılara uğradığı ifade edilmektedir.

إلا أن يؤمنوا بالله وما تقموا منهم إلا أن يؤمنوا بالله âyetinde

Kâfirlerin müminlere işkence etmesi, inananların gelecekte imanlarından vazgeçip geçmemelerine bağlıdır. Müminler tevhid dinini bırakıp küfre girseler, geçmişte yaptıklarından dolayı işkenceye düçar olmazlar. İşte bundan dolayı sanki Allah Teâla *إلا أن يؤمنوا على إيمانهم* “imanlarında sebat edip devam etmeleri müstesna” şeklinde buyurmuştur.³⁰²

Hz. Musa (as) ile Firavun arasında vukû bulan mücadelede sihirbazlar, imanlarını izhar edince Firavun, onları öldürme ve çarmıha germe ile tehdit etti. Bunun üzerine iman edenler ona şu kesin cevabı verdiler: “Dediler ki: Biz zaten Rabbimize döneceğiz. Rabbimizin, bize gelmiş olan âyetlerine inandığımız için bizden öc alıyorsun. (Ey) Rabbimiz, üzerimize sabır boşalt ve bizi müslümanlar olarak öldür.” (A'raf, 125-126). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere tarih boyunca tevhid ile şirk arasında meydana gelen mücadele hep aynı çerçevede vukû bulmuştur.

Hicâzî ise tefsirinde şunları aktarmaktadır: “Ashâbu'l-Uhdûd, eski çağlarda yaşamış katı kalpli bir kâfir topluluktur. Sevinerek ateşin etrafına oturup gülmeye, müminlere karşı giriştikleri fecî cürmü ve büyük günahı seyre başladılar. Ey Allahım sen ne yücesin! Hayır ve saadete sebep olacak bir şey, o müminlerin öldürülmelerine, ateşle yakılıp azaplandırılmalarına sebep oldu. Ama bu öteden beri insanların bir

³⁰¹ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855; Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 115.

³⁰² Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 115.

tabiatıdır. Bu, hak ile batıl mücadelesidir. Bu, imanın içinde eriyip saflaştığı bir potadır!”³⁰³

Kâfirlerin mü’minlerden aldığı intikâmın, haklı hiçbir dayanağı yoktur. Herkesin mü’minlerin savunduğu düşünceyi savunması ve karşı çıkanları da buna da’vet etmesi gerekirdi. Zira bu da’vet, ardarda nimetler bahşeden ve ikâbindan korkulması gereken Azîz ve Hamîd olan Allah Teâla’ya iman etmektir. Allah Teâla kâfirlerin yaptıklarının yanlarında kâr kalmayacağını ifade ederek onları şöyle tehdit eder: “Allah Teâla her şeye şâhiddir.”³⁰⁴

Sûrenin başında gelen kasemin cevabı قتل أصحاب الأعداء (Burûc, 4) cümlesi kabul edilirse, إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق (Burûc, 10) âyeti, kendisine kasem edilen şeye nispetle, fezleke konumundadır. Zira kasem ve muksemun aleyhten murad, Kureyş müşriklerinden mümin erkek ve mümin kadınlara işkence edenleri tehdit etmektir.³⁰⁵

C. KÂFİRLERİN AKİBETİ

Kur’an-ı Kerim, toplumda yer edinmiş yanlış inanç ve düşünceleri yıkarken, toplumu dünya ve ahirette mutlu edecek ilâhi mesajlar sunar ve kendi dünyasının duvarlarını yükseltir. Bunun yanında, peygamberlerin tebliğine karşı çıkanları da bazen ismen bazen sıfat olarak vermesi son derece etkili ve çarpıcıdır. Özellikle bunun, İslâm da’vetinin ilk merhalesinde, eziyet ve işkencelerin arttığı bir dönemde olması daha da önemlidir.

Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerle mücadele eden birçok topluluktan bahsedilir. Bunlardan bazıları daha dünyadayken helâk olmuş; bazıları ise cezaları ta’hir edilerek kıyamet gününe bırakılmıştır.

Burûc sûresinde daha dünyadayken helâk olan Firavun ve Semûd kavminin ismine işaret edilmiştir. Ashabu’l-Uhdûd zalimlerinin de dünyada helak olduklarına dair rivayetler varsa da cumhûrun görüşüne göre onlar âhirette cezalandırılacaklar.

1. Ashabu’l-Uhdûd’un Akibeti

³⁰³ Hicâzî, *Furkan Tefsiri*, VI, 492.

³⁰⁴ Merâğî, *Tefsiri’l-Merâğî*, X, 102.

³⁰⁵ İbnu ‘Aşur, *et-Tabrîr ve’t-Tevâr*, XXX, 245.

Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri mü'minleri ateşe atarak katlederken bu iğrenç cürmü seyretmekten de zevk alıyorlardı. Mü'minlere bunları reva görenlerin cezasız kalması asla düşünülemez. Mekke döneminde de mü'minleri katleden ve onlara her türlü işkenceyi yapan müşriklerin de cezasız kalması düşünülemez. İşte Allah Teâla Burûc sûresinde bu zalimleri tehdit ederken şöyle buyurmaktadır: “Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar. O (Allah) ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allah, her şeye şâhittir.” (Burûc, 8-9).

Mü'minlere işkence yapanlar ve hakkı inkâr edenler, ahirette cehennem azabına dâçar olacaklardır. Ayrıca büyüüp yayılan başka bir ateşle, yangın ateşi ile azap göreceklerdir.

Bir başka görüşe göre ise, kâfirler için ahirette cehennem azabı; dünyada da yangın azabı vardır. Bu da, hendeklerden yükselen ateşin kâfirleri yaktığını ifade eden rivayete dayanır.³⁰⁶

Kurtûbî'ye göre, âyette gelen *el-harîk* lafzı, *en-nâr*, *es-sa'îr* gibi cehennem isimlerinden bir isimdir. Bunlar cehennem çeşitleri ve derekeleridir. Sanki onlar önce cehennemde zemherir ile azaba dâçar olur daha sonra da azab-ı harîk ile azab görür. Birincisi soğuk, ikincisi ise sıcak azabı ifade eder.³⁰⁷

Râzî, âyetin bu kısmında iki farklı görüş olduğunu şu şekilde ifade eder: “Birincisi, her iki azab da ahirette meydana gelecektir. Ne var ki, küfürleri sebebiyle olan azab, cehennem azabıdır; yangın azabı ise, mü'minleri yakmış olmaları sebebiyle, küfürden ötürü olan azaba ilave edilen bir azaptır. Birinci azabın ‘serinlik ve soğukluk azabı’; diğerinin de, yangın azabı olmasıdır. İkincisi ise, Allah Teâla'nın *و لهم عذاب الحريق* ifadesi de, hendeklerin ateşinin, o kâfirlerin üzerine yürüyüp de onları yakması şeklindeki yangın azabına bir işarettir.³⁰⁸

Azab-ı harikten, cehennem azabı dışında hesap gününden önceki kabir azabı; ikincisiyle de azabın kat kat artışı murad edilmiş olabilir.³⁰⁹ Ayrıca azab-ı harîk'in, zakkum gibi cehennemdeki azab çeşitlerinden bir çeşit olduğu da ifade edilmiştir.³¹⁰

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 137; Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 732; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 506; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 116.

³⁰⁷ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 254.

³⁰⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 122.

³⁰⁹ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 246.

³¹⁰ Tabatabâî, *Mizân*, X, 252.

Onlar için cehennemde hazırlanan azab, yakıcı azabdır. Mümin erkek ve mü'min kadınlara işkence edenler ve daha sonra işkencelerinden vazgeçmeyip ölüm kendilerine gelinceye kadar küfürde ve inatlarında ısrar edenler, Allah Teâla'nın kendilerini yakıcı azab ile tehdid ettiği kişiler, her toplulukta yoldan çıkmış insanlardır. Bu, öyle bir topluluk ki, batıla olan ülfetlerinden dolayı hak ehline ve davetçilerine eziyet ederler.³¹¹

Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri, cehennemde görecekları azaptan ayrı bir ateş daha gireceklerdir. Çünkü onlar, mazlumları ateş dolu hendeklere atarak diri diri yakmışlardır. Herhalde bu ateş, cehennemdeki ateşten farklı ve daha şiddetli olacağı için, bunlar oraya atılacaktır.³¹²

Fî Zilâli'l-Kur'ân'da Seyyid Kutup şöyle demektedir: "Âyette gelen *harîk* tabiriyle hüküm kesinleşmiş olup cehennem azabını ifade eder. Fakat hendekte yakılanlara mukabil aynı yakıcı azabın bunu yapanlara tatbik edileceğini de kesin bir şekilde ifade etmektedir. Bizzat lafız da, bu hadiseye delalet etmektedir. Fakat dünyadaki yakıcı ateşle cehennem ateşi, şiddetinde ve müddetinde boy ölçüşebilir mi? Dünya ateşini insanlar tutuşturur. Ahiret ateşini ise, insanların yaratıcısı. Dünya ateşi muayyen zamanda yanar, sonra söner. Ahiret ateşi ise, ebedi olup sonucunu Allah Teâla'dan başka kimse bilemez. Dünya ateşi, Allah'ın razı olduğu mü'minlere ve insan değerlerini yükseltmek uğrunda olmaktadır. Ahiret ateşi ise, Allah'ın gazabına uğrayanlara, günah işlemekte haddi aşanlara tatbik edilmektedir."³¹³

2. Firavun'un Akibeti

Firavun, Mısır'da Amelika hükümdarlarının lakabıdır. Çoğulu, "ferâine" gelir. Aynı şekilde Rum krallarının bazısına Kayser, bazısına Hirakl (kral); Habeş krallarına Necaşî; Yemen meliklerine Tübba; İran hükümdarlarına Kistrâ; Türkler'inkine Hâkân deniliyordu.³¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de gelen *Firavun* kelimesi sadece Hz. Musa (as) dönemindeki Mısır kralını ifade etmektedir.³¹⁵ Kur'an'da gelen Firavun'ın ismi konusunda çeşitli rivayetler vardır: Velid b. Mus'ab (İbn İshak ve diğerlerine göre), Fantus (Mukâtil'e

³¹¹ Abdub, *Tefsiru Cüz'i 'Amme*, s. 69.

³¹² Mevdûdî, *Tefhim*, VII, 85.

³¹³ Kutub, *Fî Zilâli*, VI, 3874.

³¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 347.

³¹⁵ TDV İslam Ansiklopedisi, "*Firavun*" md., Hzr. Ö. Faruk Harman, XIII, 119.

göre), Mus'ab b. Rayyan, Mugîs (bazı müfessirlere göre) ve Kabus (Ebu Hayyân'a göre). Bu isimlerin tümü Arapça olduklarına göre, o zaman Mısır halen Arapların elindeymiş demek olur. Ancak Fantus ismi, diğerlerine benzemiyor ve böyle olması bazı genel tarih kitaplarına da uygun düşüyor.³¹⁶

هل أتيتك حديث الجنود فرعون وثمود “*O orduların haberi sana geldi mi? (Yani) Firavun ve Semûd (kavimlerin)in?*” (Burûc,17-18) âyette gelen *cunûd* kelimesi, *cund*'un cemi olup ordular ve yardımcıları anlamına gelirken buradaki anlamı ise, peygamberlere karşı toplanmış olan ve onlara eziyet veren ordular, guruplardır.³¹⁷ Ayrıca *cunûd* tabirini kullanması, onların kuvvet ve hazırlıklı durumda oluşlarına işaretler.³¹⁸

Âyette gelen *Firavun*'dan murad, kendisi ve kavmidir. Burada sadece Firavun ile iktifa edilmesinin sebebi, kavmin ona tabi olmasından dolayıdır. *Hadîs*'ten murad, küfür ve sapıklıkta ısrar etme ve karşılaştıkları azab ve cezadır.³¹⁹ Firavun ve Semûd, “*cunûd*”dan bedeldir.³²⁰

Râzî âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: “Allah Teâla burada, *Firavun* kelimesi ile, “*Firavun ve meleinden...*” (Yunûs, 75) âyetinde olduğu gibi hem Firavun'u hem de kavmini kastetmiştir. *Semûd* ise, Arap beldelerinde yaşamış bir kavim olup, bunların kıssası, Araplarca meşhur idi. Dolayısıyla Yüce Allah, bir örnek olmak üzere sonrakilerden Firavun, öncekilerden de Semûd'u kastetmiştir. Amacı, müminlerin kâfirlerle olan durumlarının tarih boyunca bu metod üzere geldiğini beyan etmektir. İşte bu husus, sûredeki, “*Doğrusu, nankörler bir yalanlama içindedirler.*” (Burûc, 19) ifadesinden anlaşılmalıdır.”³²¹

Burûc sûresinde Hz. Peygamber'e hitaben “*O orduların haberi sana geldi mi? (Yani) Firavun ve Semûd (kavimlerin)in?*” (Burûc, 17-18) âyeti gelmiştir. Hz. Peygamber'in şahsında bütün müslümanlara, bunların yaptığı baskılar, hatırlatılmış ve sabretmeye davet edilmiştir. Bu âyetle Mekkeli müşrikler de baskılardan vazgeçmeleri için tehdit edilmiştir.

هل أتيتك حديث الجنود âyeti, takrîr manasında isti'naf cümlesidir. Çünkü bu cümle, “*Allah dilediğini yapandır.*” (Burûc, 16) âyetinin manasını ve Allah'ın âsi zalimlere,

³¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 347.

³¹⁷ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV,118; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695.

³¹⁸ Kutub, *Fî Zikâi*, VI, 3872.

³¹⁹ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Kasimi, *Tefsîru'l-Kâsîmî*, VII, 297.

³²⁰ Razi, *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 125; Ebu Hayyan, *el-Babru'l-Mubîr*, VIII, 452.

inatçı kâfirlere karşı yakalayışının şiddetini belirlemektedir.³²² Yani Allah'ın gücünden ve zalimlerden alacağı intikamdan herhangi bir şüphe ediliyorsa, Firavun ve Semûd'ün başına neler getirdiğine bakmak yeterli olacaktır.

Yüce Allah, İsrailoğullarını Firavun'un köleliğinden kurtarmak için Musa (as)'yı gönderdi. Onlar da Hz. Musa (as)'ya iman ettiler. Çünkü O, Hakk olan Allah'a kulluk etmeye da'vet ediyordu. Bu da'vet kendisini Kıptilerin ilâhı iddiası ile takdim eden Firavun'un kinini arttırdı.³²³

Hz. Musa (as) ile Firavun arasındaki mücadele Kur'ân-ı Kerim'de önemli yer tutar.³²⁴ Firavun, Kur'an'da en çok zikredilen, günahkâr bir kişidir. Günahların bütün nevlerini kendinde bir araya getirmiştir. Yahudi azınlığına beşeri zulmün ve baskının en acısını tattıran Firavun, öte yandan Allah'a düşmanlığın da simgesi olmuştur. Ferdietçilik duygusu, yani tek olma arzusu hiçbir günahkârda Firavun kadar tebarüz etmemiştir.³²⁵ *"Firavun dedi ki: "Ey önde gelenler, sizin için benden başka olduğunu bilmiyorum. Ey Haman, çamurun üstünde bir ateş yak da, bana yüksekçe bir kule inşa et, belki Musa'nın ilahına çıkarım. Çünkü gerçekten ben onu yalancılardan biri sanıyorum"* (Kasas, 38).

Yüce Allah, Firavun'un denizde boğulmasına sebep olan fülleri şu şekilde bildirir: *"Biz de onlardan intikam aldık ve âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan habersizmişler (gibi) olmaları nedeniyle onları suda boğduk."* (A'raf, 136), *"Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik; Firavun ve askerleri azgınlıkla ve düşmanlıkla peşlerine düştü. Sular onu boğacak düzeye erişince (Firavun): 'İsrailoğullarının kendisine inandığı ilahtan başka ilah olmadığına inandım ve ben de müslümanlardanım' dedi. Şimdi, öyle mi? Oysa sen önceleri isyan etmiştin ve bozgunculuk çıkaranlardandın."* (Yunus, 90-91).

Firavun hâdisesinde Allah Teâla, Firavun'u ve ordusunu helâk etmiş, İsrailoğullarını da kurtarıp yeryüzünde bir müddet için onları hâkim kılmıştı. Böylece iradesinden bir irade ve kaderinden de bir kader tahakkuk etmiş bulunuyordu.³²⁶

³²¹ Razi, *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 125.

³²² Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 118;

³²³ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevûir*, XXX, 251.

³²⁴ Bakara, 50; Araf, 136, 137; Enfal, 52, 54; Yunus, 90,91; İsra, 103,104; Taha, 77,79; Müminun, 48; Furkan, 36; Şuara, 60,66; Neml, 14; Kasas, 40,41; Ankebut, 39,40; Zuhriif, 48, 55; Duhan, 22, 29; Kaf, 13,14; Zariyat, 40; Kamer, 41,42; Hâkka, 9,10; Zariyat, 23, 26; Feccr, 10,13.

³²⁵ Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., s. 170-171.

³²⁶ Kutub, *Fî Zilâl*, VI, 3876.

Firavun kıssası, Mekkeli müşrikler arasında meşhur ve bilinirdi. Onlar, Medine yahudilerinden vb. duymuştu. Firavun'un Musa (as)'nın davetine karşılık inat ve küfürde ısrar ettiğini, bundan dolayı Allah Teâla'nın onu ve kavmini denizde boğduğunu, hem dünyada hem de ahirette azaba düçar kaldığını biliyorlardı.³²⁷

Ebû Hayyan ise şöyle demektedir: “Semûd'un âyette zikredilmesi, Semûdun Arap memleketinde meşhur olması ve önceki topluluklardan olmaları sebebiyledir. Firavun'un zikredilmesi de, kıssalarının ehl-i Kitap ve cahil Arap toplumunun yanında meşhur olması ve sonraki topluluklardan olmaları nedeniyledir. Firavun ve Semûd kıssalarının zikredilmesi ile peygamberleri yalanlayan ümmetlerin kıssalarına ve helâklarına emsâl teşkil eder.”³²⁸

Firavun lafzı, Ebû Cehil için darb-ı mesel olarak kullanılırdı. O, Müslümanlar arasında *Bu ümmetin Firavun'u* lakabı ile anılırdı. Müşrikler de, *Firavun'un kavmi* darb-ı meseli ile anılırdı.³²⁹

3. Semûd'un Akibeti

Kur'ân-ı Kerîm, geçmişte kalan ve kibirleri sebebiyle Allah Teâla'nın azabıyla helâk olan toplulukların kalıntılarını ibret almak için gezip görmeyi emreder: “(Bunlar,) Yeryüzünde hiç gez(ip dolaş)madılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar, (bunlardan) daha güçlüydüler. Ne göklerde ne de yerde Allah'ı engelleyecek bir şey yoktur. O, bilendir, güçlüdür.” (Fâtur, 44), “Hiç dünyada dolaşıp da kendilerinden önce gelip geçenlerin âkibetlerinin nasıl olduğunu görmüyorlar mı? Onlar gerek kuvvet, gerekse dünyada bıraktıkları eserler yönünden kendilerinden daha güçlü idiler. Öyle iken Allah Teâla onları günahları sebebiyle tuttuğu gibi cezalandırdı ve Allah Teâla'ya karşı kendilerini koruyan da çıkmadı.” (Ğâfir, 21). Bu âyetler, evvelki toplulukların, onlardan daha güçlü oldukları, sayıca daha fazla oldukları hatırlatılarak onlar gibi mallarına ve güçlerine güvenerek Allah Teâla'ya karşı gelmemeleri konusunda uyarrı.³³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden önce Semûd kavmiyle ilgili olarak rivâyet,

³²⁷ Meraği, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 107.

³²⁸ Ebu Hayyan, *el-Babru'l-Muhîr*, VIII, 452.

³²⁹ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 251.

³³⁰ Ayrıca şu âyetlere de bkz.: Âl-i İmrân, 137; En'am, 11; Yusûf, 109; Nahl, 36; Tâhâ, 128; Hacc, 46; Neml, 69; Kasas, 58; Ankebût, 20; Rûm, 9-42; Secde, 26; Muhammed, 10.

hikaye ve destanlar Arabistan'da herkesin dilindeydi. Cahiliyyenin şiir ve hitabelerinde Semûd ismine sık sık rastlanıyordu. Ayrıca Asur yazıtlarında, Yunanistan, Roma ve İskender hakkında yazılan tarih ve coğrafya kitaplarında da Semûd ismine rastlanıyordu.³³¹

Mekkeli müşrikler, Semûd kavminin Salih (as) ile mücadelesini biliyordu. Onlar, Semûd kavminin mucize olarak gönderilen deveyi kestiklerini, bunun üzerine Allah'ın, onların şehirlerini altüst edip onları helâk ettiğini, arkalarında hiçbir canlı bırakmadığını da biliyorlardı. Mekkeliler, kervanları ile Semûd'un diyarından geçiyor, başlarına gelenleri duyuyorlardı.³³² İbrahim sûresinde gelen “(Sizden önce Âd ve Semûd gibi) Kendilerine yazık eden milletlerin yerlerinde oturmuştunuz, onlara nasıl yaptığımız, size belli olmuştu ve size benzetmeler de yapıp anlatmıştık (değil mi?)” (İbrâhîm, 45) âyeti buna işaret etmektedir.

Semûd kavmi, dağları oyarak ve yontarak muhteşem bina ve saraylar yaparlardı ve böylece büyük sanat eserleri ortaya çıkarırlardı. Bir yandan hayat seviyesi yükselirken bir yandan da ahlak düzeyi ve insanlık alçaldıkça alçaldı.³³³

Semûd kavminin, bugün el-Hicr olarak bilinen, Arap yarımadasının batısında bir bölgede yaşadığı, tarihi kayıtlardan sabittir. Buralarda binlerce hektarlık alanda, Semûd kavminin bazı harabeleri bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in inişi sırasında Hicâz'ın ticarî kafileleri bu tarihi harabelerden geçerlerdi. Yine Hz. Peygamber (asm), Tebûk savaşına hazırlık sırasında buradan geçerken müslümanlara, buranın ibret verici manzarasını göstermiş ve tarihi eserlerden ne gibi dersler alınması gerektiğini söylemişti.³³⁴

Salih (as), peygamber olmadan önce kavmi içinde sevilen ve ileride kendisinden beklentileri olan bir şahsiyetti. Nübüvvet kimliği ile karşlarına çıkınca evvelki şahsiyetini unutarak davetini sert bir şekilde yalanladılar. Yalanlamayı esas alan evvelki kâfirler gibi hareket ettiler. Bakıp akletmek ve düşünmek yerine duygusal hareket ettiler. Allah Teâla onları helâk edinceye kadar hak ve adaleti inkârda ısrar ettiler: “Dediler ki: “Ey Salih, sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişi idin. Şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi

³³¹ Mevdûdi, Hz. Peygamberin Hayatı, I, 437.

³³² Merağî, Tefsîru'l-Merâğî, X, 108.

³³³ Mevdûdi, Hz. Peygamberin Hayatı, I, 438-439.

³³⁴ Mevdûdi, Hz. Peygamberin Hayatı, I, 437.

ediyorsun? Biz senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkuluyoruz?” (Hûd, 62). Bu durum, Mekkeli müşriklerin Allah Resûlü (asm)’ne takındıkları tavrın aynısını teşkil etmektedir.

İşte bütün bunlardan sonra Semûd kavminin nasıl helâk edildiğini Kur’an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır: “Nihayet onu (deveyi) kestiler, ama pişman oldular. Ve azap onları yakaladı. Muhakkak ki bunda bir ibret vardır, ama çokları inanmazlar.” (Şuarâ, 157-158), “Böyle bir tuzak kurdular, biz de onlar hiç farkında olmadan onlara bir tuzak kurduk. Bak, işte tuzaklarının sonucu nasıl oldu, (nasıl) biz onları ve kavimlerini toptan yıktık, yok ettik. İşte bunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evleridir. Şüphesiz bunda bilen bir kavim için ibret vardır.” (Neml, 50-52). Semûd kavmi ve peygamberleriye yaptıkları mücadele ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde açıklamalar yer almaktadır.³³⁵

Sûrede helâk olmuş önceki kavimlerden sadece Semûd’un zikredilmesi, *dâl* harfi ile gelen *fâsıla*³³⁶lara riâyet etmek içindir. Ayrıca Semûd’un zikredilmesinde her hangi bir tekellüf de olmadığı için Kelâm’ın nazımının güzelliklerinden birisi olarak zikredilmiştir.³³⁷

D. İNZÂR (İSTİKBALDEKİ KORK İLE UYARMA)

Kur’ân-ı Kerim, inzâr ve tebşîri birlikte yapmıştır. Bu konudaki âyetlerde bir muvazene görülmektedir. Uyarma ve müjdeleme muvazenesi... Bu, dikkatten uzak tutulmaması gereken eğitici bir kâidedir.³³⁸

Kur’an-ı Kerim kâfirleri inzâr ederken özellikle Allah’a isyan eden, peygamberlerini yalanlayan geçmiş topluluklardan örnekler verir ve onların başına gelen azapları da aktarır. Bir âyette şöyle buyurur: “Nitekim onlardan herbirini günahları sebebiyle suç üstü yakaladık: Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgarlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine zulmediyorlardı”

³³⁵ Bu konuda bkz.: A’raf, 73, 79; Hûd, 61, 68, 89, 95; Hicr, 80, 84; Hacc, 42; Furkân, 38; Neml, 45; Ankebût, 38, 40; Fussilet, 17, 18; Kâf, 12, 14; Zâriyât, 43, 45; Kamer, 23, 31; Hâkka, 4, 5; Fecr, 9; Şems, 11, 15.

³³⁶ Ayetin son kelimesine, iki âyeti birbirinden ayırdığı için *fâsıla*, bu *fâsıla* kelimesinin son harfine de *harfu’l-fâsıla* denir. *Fâsılanın çoğulu fevâsıktır.* (Yıldırım, *Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*, s. 41). Burûc sûresinde *fâsıla* çoğullukla *dâl* harfi ile gelir: *لما يريد-الردود-المجيد-شهود-ثمود-تعود* gibi

³³⁷ İbnu ‘Aşûr, *et-Tahrîr ve’l-Tevfîr*, XXX, 251.

³³⁸ Çelik, *Kur’an’ın İkenâ Husûsiyeti*, s. 303.

(Ankebût, 40).

İzutsu, *Allah ve İnsan* adlı eserinde Kur'ân-ı Kerim'de gelen tebşîr ile tenzîr âyetlerini karşılaştırırken şu değerlendirmeyi yapar: “Kur'ân'ın tanıttığı Allah'ın birbirine zıt iki esas cephesi vardır. Dindar, mü'min bir kafa için bu iki cephe, tek Allah'ın iki farklı yanıdır. Ama sırf mantikî düşünen alalâde bir kafa için bu iki cephe birbirine zıt görünür. Bu cephelerin birinde Allah Teâla, kendisini ihsan sahibi, ölçüsüz merhamet sahibi, keremi sonsuz, bağışlayıcı ve affedici bir İlâh olarak bildirir.³³⁹ Şükür yerine küfrü benimseyenlere, Allah Teâla'nın önünde boyun eğmeyi, ona teslim olmayı reddedenlere, zamanlarını oyun eğlence ile geçirip ahireti hiç düşünmeyen dikkatsiz, hafif meşrep kimselere, Allah Teâla öteki yüzünü gösterir. Burada Yüce Allah sert adalet sahibi, hüküm gününde kesin hüküm, şiddetli azap ve intikam sahibidir.”³⁴⁰

Sûrede peygamberlerle mücadelede kalkışan kimselerin acı âkîbetleri gözler önüne serilmek sûretiyle muhataplar ikaz edilir. Firavun, Semûd ve benzeri topluluklar, bizzat peygamberlere; Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri ise, inanan bir topluluğa kin ve nefretle karşı koymuşlar. Mü'minlere işkence yapmak, onları sürgün etmek ve hatta öldürmek için birbirleriyle yarışarcasına mücadele etmişlerdir. Ancak onların bu çabası Allah'ın şiddetli yakalayışıyla bertaraf olmuştur. İşte bu âkîbet, başta Mekkeli müşrikler olmak üzere kıyamete dek gelecek olanlar için de, bir uyarıdır.

“*Ki kahroldu Ashab-ı Uhdûd*” (Burûc, 4). Yani Ashabu'l-Uhdûd, nasıl lanete uğramışsa, Mekkelilerin sonu da aynı olacaktır. Kâfirler, sırf imandan dolayı müminlerden nefret etmekte, müminler ise imanda ısrar etmektedir. İki taraf da bilmelidir ki Allah Teâla, yüce sıfatlara sahiptir.³⁴¹

Sûrede inzâr içeren diğer bir âyet de şudur: “*Allah Teâla her şeye şâhiddir.*” Bu âyette Allah Teâla'nın, Ashâbu'l-Uhdûd kâfirlerinin, müminlere yaptıkları işkencelerden haberdar olduğuna dikkat çekilmektedir. Kâfirlerin diğer eylemlerine ve mahlukatın bütün eylemlerine de şâhittir.

Tefsir kitaplarında “*İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) tevbe etmeyenler (yok mu), onlar için cehennem azabı vardır ve onlar*

³³⁹ İzutsu, Toshito, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Kevser Yay., Ankara, ts., s. 218.

³⁴⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 221.

³⁴¹ Mevdûdî, *Tefhim*, VII, 81.

için yangın azabı vardır.” (Burûc, 10) âyetinin muhatap aldığı kesim hakkında değişik yorumlar bulunmaktadır. Bu âyet, özellikle Ashâbu'l-Uhdûd'u kastetmiş olabildiği gibi manası umum ifade ettiğinden dolayı tarih boyunca bu fiilleri yapan herkesi de kapsamış olabilir.³⁴²

(Burûc, 10) âyetinde *إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق* gelen ism-i mevsûl (الذين)³den murad, Kureyş kâfirleri olduğunu söyleyenler de vardır.³⁴³ Sûrede bahsi geçen âyetlerin Kureyş müşrikleri hakkında nâzil olduğunu söyleyenler, *fitne* lafzını *imtihan*, *işkence* manasında kullanırlar.³⁴⁴

Yukarıdaki âyette gelen *fetn* kelimesi (*fetenû*) aslında, altın madenin halisini sahtesinden ayrılmak için kazanda kaynatmaktır Daha sonra ateşe atılan insan için kullanılan bu lafız, “bela, imtihan, azap etme, işkence etme” manalarına da gelir.³⁴⁵ Bazılarına göre ise *fitne*, ateşle yakmak demektir. İbnu Abbâs ve Mukâtil'e göre *فتنوا المؤمنين* demek, ‘*onları ateşte yakanlar*’ demektir.³⁴⁶

Müminlere yaptıkları işkencelerin ve onları ateşte yakmalarının sebebi, imanlarındaki sebat ve küfre dönmeyi reddir.³⁴⁷ Bilindiği üzere kâfirler, mü'minleri dinlerinden alkoymak için işkence ve eziyetlere maruz bırakıyorlardı.

İnzâr içeren diğer bir âyet ise, “*Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.*” (Burûc, 12) âyetidir. Bu âyette gelen *batş* lafzı, sert bir şekilde yakalamak demektir. Bu kelime şiddetle vasıflandırılınca manası da katlanır, daha büyük olur. Bundan murad, Allah Teâla'nın zalim ve zorbaları azab ve intikam ile yakalamasıdır.³⁴⁸ Bu âyet, cehennemdeki azaba şamil geldiği gibi, mâkabline bakıldığında hem ahiret hem de dünya azabına da şâmil olur.³⁴⁹

Yukarıda geçen âyette Allah Teâla'nın yakalayışının amansız olduğu ortaya konduktan sonra, buna delil olarak “*İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur. O Ğafûrdur: bağışlayandır, Vedûddur: sevendir. Arş'in sahibidir,*

³⁴² Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 732; Neseî, IV, 506; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 115.

³⁴³ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 115.

³⁴⁴ İbnu Atiyye, Ebû Muhammed Abdilhak b. Ğâlib, *el-Muharriru'l-Veçç fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Abdusselâm Abdi's-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Tab', Beyrût, 1993/1413, V, 462.

³⁴⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 371.

³⁴⁶ Râzî, *Tefsiru'l-Kebîr*, XXXII, 122.

³⁴⁷ Zeydan, *Müsteğâd*, I, 581.

³⁴⁸ Neseî, *Tefsiru'l-Medârik*, IV, 506.

³⁴⁹ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevâr*, XXX, 248.

yücedir. (Burûc, 13-15) âyetleri gelir.³⁵⁰

“Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.” (Burûc, 12) cümlesi, “İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) tevbe etmeyenler (yok mu), onlar için cehennem azabı var ve onlar için yangın azabı vardır.” (Burûc, 10) âyeti ile “İman eden ve iyi işler yapan kimseler için de altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük başarı budur.” (Burûc, 11) âyetlerinin zımnen illetidir. Yani Allah Teâla'nın yakalayışı müminlere eziyet verenlere karşı şiddetlidir. “Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.” âyetinin başında gelen ۞ 'nin illet olması, “fâ-i sebebiyye”ye ihtiyaç bırakmaz.³⁵¹

هل أتیک حدیث الجنود âyetindeki hitap, Hz. Peygamber'e olup³⁵² sanki şöyle denilmektedir: “Muhakkak ki onların haberi sana geldi. Ne yaptıklarını ve başarılarına nelerin geldiğini de öğrendin. Onları, ehl-i dalaletten emsallerinin başına gelenler ile korkut. Kavmini Yüce Allah'ın günleri ile hatırlat.”³⁵³ “Firavun ve Semûd'un kendilerine gönderilen elçileri yalanlamalarını ve bu yalanlamadan dolayı başarılarına gelenleri bildin.”³⁵⁴

Sûrede inzâr içeren bir başka âyet ise şudur: “Allah, onları arkalarından kuşatmıştır.” (Burûc, 20). Bu âyetin küçük düşürücü ve kâfirlerin hakkından gelme manasında ı'tiraz cümlesi olması mümkündür. Bu kelâm, onların Allah Teâla'nın cezasından kurtulamayacaklarını ifade eder.³⁵⁵ Onlar Allah Teâla'nın kahr ve ilminin kendilerini kuşattığından gâfildir. Onlar bu halleriyle genel bir tufanda mahsur kalmış farelerden de daha âciz durumdadır.³⁵⁶

E. LANET VE DUA

Sûredeki taraflardan biri de kâfirlerdir. قتل أصحاب الأعداء âyetinde gelen *kutile* lafzı, Allah Teâla'nın rahmetinden uzaklaşma, kâfirlerin aleyhine yapılan dua,³⁵⁷

³⁵⁰ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 254.

³⁵¹ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 247.

³⁵² Taberî, *Câmi'l-Beyân*, XV, 139; Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 125; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119; İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 250.

³⁵³ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 107.

³⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 733; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507.

³⁵⁵ Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 506; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119.

³⁵⁶ Kutub, *Fi Zilâl*, VII, 3876.

³⁵⁷ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 253.

ayrıca, lanet³⁵⁸ ve kovma³⁵⁹ manalarına gelir. İbnu Abbas şöyle der: “Kur’ân’da gelen her *kutile* lafzı, *lu’ine* manasındadır.”³⁶⁰ Bazıları ise ayetin manasını Allah Teâla’dan bir haber olarak, *ateşin kafirleri yaktığı* şeklinde ifade ederler.³⁶¹

Kutile, gazaba delalet eden bir kelimedir. Allah Teâla yapılan işe ve faillerine gazabını bildirmektedir. Aynı şekilde bu kelime, *Halim* olan Allah’ın gazabını ve intikamını gerektiren şenî bir günahın varlığına ve faillerini öldürmekle tehdit etmeye delalet eder.³⁶²

قتل كيف قدر (Müddessir, 19) قتل الخراسون (Zâriyât, 10) قتل الإنسان ما أكفره (Abese, 17) âyetlerinde gelen “*kutile*” lafzı da, beddua anlamındadır.³⁶³

Âyete gramer açısından bakıldığında ise إذ هم عليها قعود (Burûc, 6) âyetinde gelen إذ edatının âmili, قتل’dur. Buna göre manası, “Onlar, o ateşin yanbaşında oturup müminlere işkence ettikleri o vakitte, lânete düşer oldular.” şeklinde olur.³⁶⁴

Âlûsî der ki: “Buradaki *katl*, lanet ve kovulmanın en şiddetlisinden ibarettir. Bazıları ise şöyle der: Bu âyetin أئمة لقتولون كما قتل أصحاب الأعداء “*Ashâbu’l-Uhdûd lanete uğradığı gibi onlar da muhakkak lanete uğrayacaklar.*” şeklinde takdiri, daha açık (azhar) olanıdır. Bu takdir ile, Hz. Peygamber’e dinin yüceltilmesine engel teşkil eden inatçı kâfirlerin ve Bedir Savaşında Kureyşin ileri gelenlerinin öldürüleceği mujdesi verilmektedir.”³⁶⁵ Bu da, Kur’ân i’cazının başka bir yönüne, gaybî haberlerden olan gelecekte vukû bulacak bir olaya işaret etmektedir.

Mü’minler biliyorlardı ki, Allah Teâla katında Mekkeli müşriklerin durumu, işkence eden ve ateşle yakanların durumu gibidir. Onlar lanete uğramışlar. Onlar için şunu söylemek yerinde olacaktır: ‘Ashabu’l-Uhdûd’a lanet olsun’ denildiği gibi, ‘Kureyş’e de lanet olsun’.³⁶⁶

Müfessirler “Allah Teâla, ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez, ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah Teâla her şeyi hakkıyla işitir

³⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 131.

³⁵⁹ Tabatabâi, *Miçân*, XX, 252.

³⁶⁰ Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, X, 247.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 131.

³⁶² Kutub, *Fi Zilal*, VII, 3873.

³⁶³ İsfahani, *Müfredat*, 393; Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 731.

³⁶⁴ Razi, *Tefsiru’l-Kebîr*, XXXII, 119.

³⁶⁵ Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, XV, 112.

³⁶⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 731.

ve görür.” (Nisa, 148) âyetinin tefsirinde haksızlığa uğrayanların zalime beddua etmelerine izin verdiğini belirtmişler.³⁶⁷ Meselâ Elmalılı Hamdi Yazır, bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir: “Zulmedilmiş, hakkına tecavüz olunmuş olan kimse feryat edebilir, zalim aleyhine bağıra bağıra beddua edebilir veyahut ondan yakınlıkla kötülüklerini söyleyebilir, hatta kötü sözlerine aynen karşılıkta bulunabilir.”³⁶⁸

Yine mazlumun bedduasının kabul olunacağına dair bazı hadisler vardır. Meselâ, Allah Resûlü (asm), Muaz b. Cebel (ra)’i Yemen’e gönderince “*Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü onunla Allah Teâla arasında perde yoktur.*”³⁶⁹ uyarısında bulunmuştu.

Hiz. Peygamber (asm), lanet okumaktan, şer için dua etmekten sarf-ı nazar etmiştir. Pek nadir hallerde ve şahsi olmayan, sırf dinî sebeplerle aleyhte duada bulunmuştur.

Mekke ahali Peygamber Efendimiz (asm)’e karşı isyanlarını iyice arttırdınca, onların aleyhinde beddua edip “*Hiz. Yûsuf (as) ’un seneleri gibi kıtlık seneleri*” diledi. Mekke müşrikleri kemik ve hayvan ölüsünü yiyeyecek kadar şiddetli bir kıtlık ile karşılaştılar. Derken Allah Resûlü’nden başlarına gelen kıtlıktan dolayı helâk olduklarını, yağmur yağması için Allah’a yalvarmasını dilemeye geldiler. O da dua etti ve yağmur yağdı.³⁷⁰

Yine mübâhele³⁷¹ âyeti olarak bilinen Âl-i İmrân sûresinin 61. âyeti de Allah Resûlü (asm)’nden, Necran Hıristiyanlarıyla karşılıklı bedduada bulunmaya çağırılmaktadır: “*Kim sana gelen ilimden sonra seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lanetle dua edelim de, Allah’ın lanetini yalancılara üstüne atalım!*”. Bu âyetin nâzil olması üzerine Hiz. Muhammed (asm), Necrân’dan gelen Hıristiyanları mübâheleye çağırınca, düşünmek için mühlet istediler. İçlerinden, görüşlerine değer verdikleri Âkib isminde biri şöyle dedi: Ey Hıristiyanlar! Muhammed’in, Allah tarafından gönderilmiş olduğunu biliyoruz. Bir peygamber ile mübâheleye giren bir toplumun küçük- büyük hiçbir ferdi iflâh olmaz.

³⁶⁷ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, I, 377; Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, III, 365. Nisâ, 148. âyetin tefsirinde.

³⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1506; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, I, 377.

³⁶⁹ Buhârî, Mezalim 9.

³⁷⁰ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 140-141.

³⁷¹ Mübâhele, Allah’ın lanetinin yalancılara üzerine olmasının istendiği, aleni ve karşılıklı bir lanetleşmedir. (Draz, *Kur’an’a Giriş*, s. 124).

Eğer böyle birşeye kalkışırsanız mahvolursunuz. Eğer dininiz üzere kalmak istiyorsanız, O'nunla müsâlaha varıp, memleketinize dönün. Bunun üzerine onlar da mübâheleden vazgeçip, bir sözleşmeyle İslam'ın zimmetini kabul ettiler.³⁷²

Beddua, Hz. Nebi (sav)'den en az duyulan sözlerdendir. Zira O, lânet okumak için değil, insanlığa rahmet olmak üzere gönderilmişti. Bu prensip, "*Ben, lanet edici olarak gönderilmedim; rahmet olarak gönderildim.*"³⁷³ hadisinden anlaşılmaktadır. Kezâ, O'nun ahlâkı Kur'an'dır. Kur'an ise bağışlamaya, kusurları örtmeye da'vet eder. "*Her kim dişini sıkarak sabreder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek alınacak davranışlardandır.*" (Şûrâ, 43) âyetinde bağışlanmanın üstünlüğü beyan edilmiştir.³⁷⁴

Taif'ten dönerken başına gelen onca işkence ve hakarete rağmen Allah Resûlü (asm), bedduada bulunmamış aksine hidayet bulmaları için "Hayır, ben ümit ediyorum ki onların soyundan Allah, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadet eden nesiller çıkaracaktır." şeklinde dua etmişlerdir.³⁷⁵

Ashâbu'l-Karye kıssasında şehrin en uzak yerinden koşarak gelen mü'minin davetine (Yâsin, 20-25) inatçı zalimler, kulak asmayıp onu katlettiler. O, cennete girdiğinde kavmine bedduada bulunmamış, onlara acıdığını şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Ona: 'Cennete gir' denilince: 'Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan kıldığını, kavmim bilseydi.'*" (Yâsin, 26-27).

F. ÜMİT VE TÖVBE

Dünya, imtihan mekânıdır. Hak ve hakikat yolu herkese bildirilmiştir. İsteyen şükreder, isteyen de inkâr eder (İnsân, 3). İnsanlar bu özellikleri ile diğer yaratıklardan üstün kılınmıştır. Hakka tabi olmak için herhangi bir vakit veya herhangi bir yaş sınırı yoktur. Kişi hangi kötülüğü işlemişse işlesin Allah'a yalvarır ve tövbe ederse Allah da onu affeder. İşte İslâm, hiçbir din ve düşüncede bulunmayan bu hoşgörüsü ile insanlığı kucaklamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insanlardan hiçbir zaman ümitlerini yitirmemelerini, Allah'ın

³⁷² İbnu Hişâm, *Sîre*, III, 17.

³⁷³ Müslim, *Birr* 87.

³⁷⁴ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 377; İbnu Kesir, *Tefsîr*, II, 96-97.

³⁷⁵ Buhârî, *Bedü'l-Halk* 6.

vermiş olduğu akletme ve muhakemede bulunma melekelerini harekete geçirerek düşünmelerini emretmektedir: “(Tarafımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Zümer, 53), “(İbrahim:) Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umut keser? dedi.” (Hicr, 56), “Allah’ın âyetlerini ve O’nunla buluşmayı inkâr edenler, işte onlar benim rahmetimden ümidi kesmişlerdir ve onlar için acı bir azap vardır.” (Ankebût, 23).

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde Yüce Allah, tövbenin önemine işaret etmekte, kulların günahlarını affedeceğini bildirmektedir: “Musa kavmine demişti ki: “Ey kavmim, sizler, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz: gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. (Bu suretle O,) sizin tövbenizi kabul buyurmuş olur. Çünkü O, öyle bağışlayıcı, öyle merhametlidir.” (Bakara, 54), “İşte onlara Allah Teâla lânet ettiği gibi lânet edebilecek herkes de lânet eder. Ancak onlardan tevbe edip hallerini düzelter ve gerçekleri açıklayanlara gelince: Ben onların tövbelerini kabul ederim.”(Bakara, 160), “Şu muhakkak ki Allah Teâla kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder.”(Nisa, 48; Ayrıca bkz. Nisâ, 137,146; A’râf, 156)

Burûc sûresinin nâzil olduğu ortamda Mekkeli müşrikler, mü’minlere şiddetli işkenceler yapıyor, Kur’an’ın hakkaniyetine iftira atıyorlardı. Yüce Allah, bütün bunlara rağmen akledip düşünmek ve pişman olmak isteyen herkesi, tövbe etmeye davet etmektedir. Yaptığı fenalıklara rağmen tövbe etmeyen iftiracı zorbaları ise, te’kitle başlayan şu âyetle başbaşa bırakmaktadır: إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق “İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) tevbe etmeyenler (yok mu), onlar için cehennem azabı var ve onlar için yangın azabı vardır.” (Burûc, 10).

Hasan-i Basrî bu âyetle ilgili olarak şöyle demektedir: “Şu cömertliğe ve kereme bir bakın. Onlar Allah’ın dostlarını katlediyor; O ise, onları tövbe ve mağfirete da’vet ediyor.”³⁷⁶

Yukarıdaki âyette gelen إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا kısmı, mu’terize bir cümledir. Buradaki ثم

³⁷⁶ Ibnû Kesîr, *Tefsîr*, IV, 497.

(sümme), rütbede terahhî (geriye bırakma) içindir. Zira küfürde ısrar etmek, müminlere işkence yapmaktan daha vahimdir. Ayrıca burada müşriklere bir şans verilmektedir ki o da şudur: Eğer onlar tövbe edip iman etseler, cehennem azabından kurtulacaklar.³⁷⁷

Âyetteki لم يتوبوا ثم لم يتوبوا kısmı işaret yoluyla “ölmeden önce tövbe etselerdi, Allah Teâla tövbeden evvel yaptıkları günahları affederdi, onlar da bu ilâhî tehditten kurtulurdu”³⁷⁸ manasına gelir.

Râzî bu konuda şöyle demektedir: “Cenâb-ı Hakk’ın لم يتوبوا ثم لم يتوبوا ifadesi, onların, şayet tövbe etselerdi bu tehdit ve vaîdin kapsamından çıkacaklarına delalet etmektedir. Bu da, Allah Teâla’nın tövbeleri kabul etmesinin kesin olduğuna; yine, İbnu Abbas’tan rivayet edilenin aksine, kasten katil olanın tövbesinin makbul olacağına delalet eder.”³⁷⁹

Burûc sûresinde gelen yukarıdaki âyetlerin Kureyş müşrikleri hakkında nâzil olduğunu ifade eden İbnu Atiyye (Ö: 543/1148) ise, *fitne* lafzının *imtihan*, *işkence* manalarına geldiğini, لم يتوبوا ثم لم يتوبوا kısmının bu te’vili desteklediğini belirttiikten sonra şöyle der: “Çünkü bu lafız, Kureyş müşrikleri hakkındadır. Zira müminleri hendeklere atarak öldüren zâlimler, küfür üzerine öldüler. Kureyş müşrikleri ise, âyetin nâzil olduğu esnada hem tövbe hem de imân edecek imkâna sahipti.”³⁸⁰

“O Ğafûrdur: bağışlayandır, Vedûddur: sevendir.” âyetinde gelen *el-Ğafûr* (son derece bağışlayıcı) ilâhî vasfı, vaadi vurgulamakta ve tehdit âyetindeki “*tövbe etmezlerse*” (Burûc, 10) kaydının faydasına işaret etmektedir.³⁸¹

Ehl-i Sünnetin görüşünü dikkate alanlara göre *el-ğafûr* sıfatının tahsis edilmesi, ya inzâr makamına uygunluğundan ya da *el-ğafûr* sığındaki mübâlağadan kaynaklanmaktadır. Mağfiretin aslı, sadece tövbe ile sınırlı değildir. Tövbe edenler için, daha fazlasını içermesi, Allah Teâla’dan başka kimse bilmez.³⁸²

“İstediğini yapandır.” (Burûc, 16) âyetinde de Yüce Allah, kul tevbe edip pişmanlık duyarsa istediği kişinin günahlarını affedeceğini ifade eder. Küfürde ısrar

³⁷⁷ İbnu’Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tenvîr*, XXX, 246; Şirbînî, *es-Sirâcu’l-Munîr*, IV, 513.

³⁷⁸ Hâzin, *Lübbâbu’t-Te’vîl*, VI, 487; Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, X, 103.

³⁷⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 122.

³⁸⁰ İbnü Atiyye, *el-Muharriru’l-Vecîz*, V, 462.

³⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695.

³⁸² Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, XV, 117.

edip direnenleri de cezalandırır. Onunla, yapmak istediği şey arasına hiç kimse giremez. Zira yer ve göğün mülkü O'nundur. O, Azîzdir ve Hamîddir.³⁸³

G. MÜMİNLERE MESAJ

Burûc sûresinin hedeflerinden biri de mü'minleri teselli ve takviye etmek, onların kararlılıklarını arttırmaktır. Bu çerçevede sûrenin, mü'minler için ihtiva ettiği mesajları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1. Tebşîr (Müjdeleme)

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler, müjdeye muhatap oldukları gibi mü'minler de muhatap olmuşlardır. İnanan insanlar, dünyada inkârcılara karşı yardım olunmakla (Saf, 13), âhirette ise cennet nimetleri ile müjdelenmişlerdir (Bakara, 223, 257; Şûrâ, 22-23; Tevbe, 21). Bu tebşîr, onların hak yolda sâbit ve kararlı olmalarına bir vesiledir.³⁸⁴

Burûc sûresi, inzar ve tebşîr âyetlerini içerir. Ashâbu'l-Uhdûd kıssasında işkenceye uğrayan müminlerden bir kısmı sabreder. Bir kısmı da dinden çıkar ki bunlar, imanı zayıf olanlardır.³⁸⁵ "Öyle insanlar vardır ki Allah Teâla'ya sırf bir hesaba binaen, imanla küfrün arasında bir yerde ibadet eder. Şâyet umduğu faydayı elde ederse onunla huzur bulup sevinir, eğer bir sıkıntı ve imtihana maruz kalırsa yüzüstü döner. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte besbelli olan hüsrân budur." (Hacc, 11).

Hiz. Muhammed (asm) başta olmak üzere müminlerin işkence ve baskılara uğradığı bir dönemde, Burûc sûresi nâzil olmuştur. Mü'minlerin cennetlerle müjdelendiği ve fevz-i kebîr (büyük kurtuluş) ile övüldükleri şu âyette açıkça görülmektedir: "İman edip makbul ve güzel işler yapanlara ise, içinden ırmaklar akan cennetler var. İşte büyük kurtuluş budur!" (Burûc, 11).

"İman edip makbul ve güzel işler yapanlara ise..." (Burûc, 11) ayeti, "...eğer tövbe etmezlerse..." (Burûc, 10) ayeti için açıklayıcı bir isti'nâf cümle olması caizdir. Buna göre, işkence edenler tevbe ederse onlar için cehennem azabı yoktur, manası anlaşılır. Bu âyette dinleyici onların halini şu şekilde öğrenmeye çalışır: Onlar sadece

³⁸³ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 139.

³⁸⁴ Çelik, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyetleri*, s. 305.

³⁸⁵ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 248.

cehennem azabından mı sâlim olacak yoksa bunun ötesinde ayrı bir şey mi var? İşte bu soruya cevaben, onlar için cennetlerin var olduğu bildirildi. Zira tövbe, iman demektir. İman ile amel-i sâlihın şirkten tövbe etmeğe delâlet ettiği için, إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير yerine آمنوا sîla cümlesi gelmiştir.³⁸⁶

Yukarıdaki âyette gelen *amel-i salih* tabiri, “Allah Teâla’ya itaat ile amel ettiler, O’nun emrine sarılıp nehiyelerinden sakındılar” manasına gelir. Allah Teâla katında onlar için ahirette altından ırmakların aktığı bahçeler vardır.³⁸⁷

Bu âyet, mü’minlerin nefsinin hoşnut eden güzel bir vaattir.³⁸⁸ İşte insanlar böyle ulvî nimetlere nail olmak, ahiret azabından emin bulunmak için İslam’a ve salih amellere sarılmalıdır.³⁸⁹ Allah Teâla’nın vahdaniyetini ikrâr eden ve amel-i salihde bulunan, Allah’ın emirlerine sarılan, nehyettiği şeylerden sakınan ve rızasını umanlar için ağaçların altından nehirler akan bahçeler vardır.³⁹⁰

Bu âyetten maksat, hususî olarak hendeklerde işkence görürken sabreden müminlerdir. Lafzın delâletiyle hükmü umûmi kabul etmek de mümkündür.³⁹¹ İman sahiplerini öteki dünyada bekleyen nimetlerin bir teşbihi olarak “içinden ırmaklar akan...” ifadesinin -nüzûl sırasına göre- Kur’ân’da hemen hemen ilk defa kullanıldığı yerdir.³⁹²

Fevzû'l-kebir terkibi, cennete nisbetle dünya ve dünyanın içinde arzu edilen kazançların küçük kalması manasına gelir. *Fevz*, şerden kurtuluş; hayırla zafere ulaşmak, demektir.³⁹³ *Fevzû'l-kebir* terkibine, “Bereketi büyük, dereceleri yüksek olan, bütün isteklerden daha hoşnut olan, cennete girmek değil Allah rızasıdır.” diyenler de vardır.³⁹⁴

“Allah Teâla her şeye şâhiddir.” (Burûc, 9) âyeti de müminlere verilen bir vaad

³⁸⁶ İbnu ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevâtür*, XXX, 247.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 137.

³⁸⁸ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 252.

³⁸⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VIII, 4006.

³⁹⁰ Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, X, 103.

³⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 732; Neseî, *Tefsiru'l-Medârik*, IV, 506; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VIII, 451; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855; Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 116.

³⁹² Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1254.

³⁹³ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, VI, 488; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855; Âlûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 116.

³⁹⁴ Şirbîni, *es-Sirâcu'l-Munîr*, IV, 514.

ve sözdür.³⁹⁵ Yani Allah nasıl ki kâfirlerin zorbalıklarını, kin ve nefretlerini biliyorsa mü'minlerin yaptıklarını, gösterdikleri metanet ve sabrı da bilmektedir. Her iki tarafın yaptıklarını karşılıksız bırakmaz. Ceza ve mükâfat, yapılanlara göredir. Allah zulmetmekten münezzehtir ve gerçek adalet sahibidir.

2. Teselli ve Sabır

Mihnet ve meşakkat içinden insanlık gayesine ermek, insan yaratılışının ayrılmayan bir vasfı ve yaratıcının bir kanunudur.³⁹⁶ İnsanlık gayesine ancak inanca olan bağlılık ve sabırla ulaşmak mümkündür. Öyleyse, "Sabır, inancın bir parçasıdır. İnançtan doğar, inançla yaşar. Ondan beslenir ve onunla güç kazanır."³⁹⁷

Musibetlerle karşı karşıya kalanların başında resûller, nebiler ve salih insanlar gelir. Onlar imanda sadakat göstererek, sabrederek insanlara en güzel şekilde örnek olurlar. Yine Kur'an'da gelen emirlere en çok riayet eden kişiler olmaları hasebiyle Allah onları çeşitli belalarla imtihan eder.³⁹⁸ "İnsan, imanının kuvvetine göre imtihana tabi tutulur. İmanı kuvvetliyse belâsı da şiddetli olur. Dini zayıf ise imtihanı da ona göredir. İnsanların en şiddetli imtihan edilenleri peygamberlerdir, onlardan sonra daha aşağı olanlar, daha sonra daha geridekilerdir."³⁹⁹

Kur'an kıssalarının gayelerinden birisi de, başta Allah Resûlü (asm) olmak üzere iman eden mü'minlerin, tebliğ vazifesinde karşılaştıkları veya karşılaştacakları her türlü eziyet ve sıkıntı karşısında teselli edilmeleridir. "*Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir.*" (Hûd, 120).

"*Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.*" âyeti, bir isti'naf cümlesi olup hitap Hz. Peygamber (asm)'edir. Bu âyette, mü'minlere işkence edenler, Allah'ın yakalayışı ile tehdit edilmekte, Hz. Nebi (asm)'ye nusret vaat olunmak sûretiyle teselli edilmektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca âyette gelen *Rabbin (rabbike)* şeklindeki izâfet, fâcirlerin

³⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 120; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 855; İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 244.

³⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5830.

³⁹⁷ Karakoç, Sezai, *Günlük Saati*, (Günlük Yazılar, IV), Diriliş Yay., İstanbul, 1986, s. 34.

³⁹⁸ Şerif, Adnan, *Min İlmi'n- Nefsi'l Kur'ânîyyi*, Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 2. Tab', Beyrût, 1993, s. 127.

³⁹⁹ Tirmizî, Zühd 56.

⁴⁰⁰ Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 856; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 117; İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 248; Abduh, *Tefsîru Cüz'i 'Amme*, s. 70; Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 101.

mü'minleri baskı altında tuttuğu bir zamanda çok büyük bir değer ifade eder.⁴⁰¹ Çünkü insan, psikolojik olarak, kendisini ilgilendiren, kendisine nisbet olunan şeylere karşı ilgi duyar. İfadeye güç katmak ve muhatap üzerinde daha etkili olmak için, ulûhiyyet, muhataba izafe olunur. Muhatabın bu işle ilgili olduğu vurgulanır.⁴⁰²

“*Hani onlar ateşin başında oturur, müminlere yaptıklarını acımasızca seyrederdiler.*” (Burûc, 6-7) âyetleri ile müminler, sabretmeye teşvik edilmekte, Mekkelilerin işkencelerine tahammül etmeye davet edilmektedir.⁴⁰³ Burûc sûresinde bahsi geçen mü'minler, işkenceye nasıl ki tahammül edip sabretmişse ve imandan dönmeyi reddetmişse, Mekkeli müminler de aynı tavrı ortaya koymalıdır.

Habbab b. Eret'ten rivayet edildiğine göre şöyle demektedir: “Müşrikler bize şiddetli işkenceler yapınca Kâbe'nin gölgesinde hırkasına bürünmüş olan Resûlüllah'ın yanına gittim ve ‘Allah’a niçin dua etmiyorsun?’ dedim. Resûlüllah, yüzü kızarmış olduğu halde oturdu ve şöyle dedi: Sizden önce gelen mü'minler kemiklerine ulaşınca kadar et ve adaleleri demir taraklarla taranırdı da, bu tür bir azap onları dininden asla vazgeçirmezdi. Allah mutlaka bu dini tamamlayacak ve bir yolcu San'a'dan Hadravevt'e kadar Allah'tan ve koyunlarına karşı kurttan başka hiçbir şeyden korkmadan seyahat edebilecektir. Lakin siz acele ediyorsunuz.”⁴⁰⁴

Küfredenler, her asırda birbirine benzer. Peygamberler ile olan mücadeleleri aynıdır. Onlar tarağın dişleri gibi müsavi olup inat ve kibirlerinde ısrar ederler. Bundan dolayı Mekke müşrikleri, inkâr eden ve işkence yapan milletlerin ilki değildir. Onlardan evvel birçok kavim gelip geçti. Eğer onlar iman etmezse evvelkilerin başına gelenler onların başına da gelecektir: “*Bunun için sabret. Allah Teâla sabredenlerle beraberdir.*” (Hûd, 49).⁴⁰⁵

Mekke'de başta Allah Resûlü (asm) olmak üzere mü'minlerle alay eden, daha sonra şiddete başvuran, zalim bir kavim vardı. İşte bu ortamda müşrikleri azarlayan; Resûlüllah'a ve müminlere teselli veren çokça âyet nâzil oldu.: “*Ey Rasûlüm! Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette pek iyi biliyoruz. Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine sabrettiler, nihayet onlara yardımımız yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. Sana*

⁴⁰¹ Tabatabâi, *Mîzân*, XX, 253; Kutub, *Fî Zîlâl*, VI, 3875.

⁴⁰² Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 2. Baskı, Kayhan Yay., İzmir, 1994, s. 97.

⁴⁰³ Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 506.

⁴⁰⁴ Buhârî, *İkrâh* 1.

⁴⁰⁵ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 107.

da elçilerin haberinden bir parça gelmiştir.” (En’âm, 33- 34), “O halde sen de, azim (ve irade) sahibi elçilerin sabrettikleri gibi sabret.” (Ahkaf, 35; Ayrıca bkz. Bakara, 155, 250; Âl-i İmran, 186; Nahl, 96 Kasas, 80; Fussilet, 35; Kaf, 39; Müzemmil, 10)

Burûc sûresindeki “İstediğini yapandır.” (Burûc, 12) âyeti de, Hz. Nebi (asm)’ye teselli verir. Allah Teâla inkârcuları helâk etmeyi, mü’minlere yardım etmeyi istese, yapar. Kendisi ile murad ettiği şey arasına, hiçbir şey giremez.⁴⁰⁶

“Firavun ve Semud hadiselerinin haberi sana geldi mi?” (Burûc, 17) âyeti, Resûlullah (asm)’ı teselli ettiği gibi⁴⁰⁷ sûrenin sonuna kadar ki âyetler de, Hz. Muhammed (asm)’i ve ashabını teselli etmektedir. Kezâ bu âyetler, sabrı kendilerine zırh yapanlara azim vermekte, Firavun ve Semûd ordularının başına gelenlerin yakın bir zamanda Mekkeli müşriklerin başına da gelebileceği uyarısı yapılmaktadır.⁴⁰⁸

Taberî, “Firavun ve Semud hadiselerinin haberi sana geldi mi?” âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Bunların durumu, sana geldi ve öğrendin. Nasıl ki bu ordular, elçilerime karşı güç birliği yaparken sabretmişse Sen de kavminin eziyetlerine karşı sabret. Seni tasdik etmeyenlerin ve Sana iman etmeyenlerin akibeti, bu orduların helâkı gibi olacaktır.”⁴⁰⁹

“Allah ise onları arkalarından kuşatmıştır.” (Burûc, 20) âyetinde de Yüce Allah, Hz. Muhammed (asm)’i teselli ederek sanki şöyle buyurmaktadır: “Onların yalanlamalarından ve inatta ısrarlarından dolayı kederlenme. Onlardan intikam almak istediğimde, Ben’den kaçamazlar.”⁴¹⁰

“Hayır, (Kur’an, onların dedikleri gibi bir söz değil,) o şerefli bir Kur’an olup Levh-i Mahfûz’dadır.” (Burûc, 21-22) âyeti de Hz. Peygamber (asm)’e teselli vermektedir. Râzî, bu âyetin öncesiyle münâsebetini şu şekilde ifade eder: “Bu Kur’an, değişiklikten ve bozulmadan yüce ve korunmuştur. Zira eğer Kur’an’da bir topluluğun mutlu, bir topluluğun mutsuz olacağına ve bir kavmin, diğer bir kavimden eziyet göreceğine dair bir hüküm yer almışsa, bunun değişmesi veya yalan çıkması imkânsızdır. Dolayısıyla bu hükme rıza göstermek gerekir. Bundan dolayı bunun en büyük teselli olacağında hiç şüphe yoktur.”⁴¹¹

⁴⁰⁶ Kasimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 297.

⁴⁰⁷ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 249; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695.

⁴⁰⁸ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 106.

⁴⁰⁹ Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 297.

⁴¹⁰ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 107.

⁴¹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 126.

3. Azimet ile Ruhsat

Kâfirler, savunageldikleri düşüncelerine muhalafet edenlere karşı, fikirlerini savunmaktan aciz kaldıklarında, zorbalığa başvurup işkenceler yaparlar. Allah'ın adının anılmasından asla hoşnut olmazlar. İşte baskılara göğüs geren mü'minlerin büyük bir çoğunluğu sonuna kadar sabretmiş ve azimeti seçmiştir. Ancak baskılara dayanamayan ve sabredemeyen mü'minler de var ki onlar ruhsata tutunmuşlardır.

Zalim hükümdarlar, iyiliği hatırlatan ve kötülükten sakındıran kimseleri öldürürse, mü'minlerin hakikatı söylememe, susma ruhsatı vardır. Azimet ise, sonu ölüm de olsa gerçeği söylemek, doğru yolu göstermek ve susmamaktır.⁴¹²

أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد (Burûc, 8) âyetinde أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد lafzının, mazi sığasıyla değil de muzari kipiyle gelmesi, mü'minlerin gelecekte imanda ısrar edeceklerine işarettir. Yani o müminler kızılacak, kendilerinden intikam alınmaya kalkışılacak birşey yapmıyorlar. Onlar sadece Allah'a inanıyor ve o imanla gitmek istiyorlardı.⁴¹³

Ashabu'l-Uhdûd kıssası ve özellikle “*Inanan ve iyi işler yapan kimseler için de altlarından ırmaklar akan cennetler vardır.*” (Burûc, 11) âyeti, büyük bir azap ile tehdit edilerek küfre zorlanan kimse hakkında en uygun olanın, bu korkuya direnmesi olduğuna; küfür kelimesini izhar etmeninse, bu hususta bir ruhsat ve cevaz gibi olacağına delalet etmektedir.⁴¹⁴

Hz. Suhayb (ra)'in rivâyet ettiği hadis, maslahat icabı yalan söylemenin ve azaptan nefsinin kurtarmanın caiz olduğuna işaret eder.⁴¹⁵ Bilindiği üzere kıssada geçen râhip, çocuktan kesinlikle kendisini ihbâr etmemesini istemişti. Gerek krala gerekse de sihirbaza gecikme sebebinin başka bir mazeret uydurarak geçiştirmesini tavsiye etmişti. Zira çocuk râhibin yanında beklediği için uğraması gereken yerlere vaktinde gitmiyordu.

Yine Hz. Sûhayb'in rivayet ettiği hadiste sözkonusu delikanlının amacı, kâfirlerin rubûbiyyet ile ilgili yalanlarını ortaya koymak ve insanları Allah'a ibadet etmekten alıkoyan şeyleri ortadan kaldırmaktır. Delikanlı için bundan başka bir

⁴¹² Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Çev: Abdulkadir Şener, 6.Baskı, Ankara, 1994, s. 55.

⁴¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5692.

⁴¹⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 123.

⁴¹⁵ Hâzin, *Lübbübu't-Te'vîl*, VI, 487.

seçenek de yoktu. Zira o, Allah Teâla'yı bir kabul eden bir mümindir. O toplumda, herhangi bir yardımcısı da yoktu. Ameliyle Allah Teâla yolunda cihad yapıyordu. Buna göre Allah yolunda cihad ederken, Allah Teâla'nın dinine faydası varsa ve müminlerin azmine güç katıp küfür neslini rezil edecekse müslümanın kendisini ölüme arzetmesi caizdir. Nitekim Hz. Peygamber (asm), “Şehidlerin başı, Hz. Hamza ile iyiliği emredip kötülükten alıkoyan ve bunu söylediği için zalim sultan tarafından öldürülen kimsedir”⁴¹⁶ buyurmuştur. Buna göre, zalim sultanın karşısına çıkıp hakkı söyleyen kişi, sultanın kendisini öldüreceğini, emir ve nehiylere tahammül etmeyeceğini zann-ı gâlip ile bilmektedir.⁴¹⁷

قتل أصحاب الأعداء âyetinde Allah Teâla, bu ümmetin müminlerine şunu öğretmiştir: Sizden evvelkiler Allah Teâla'yı birledikleri için çeşitli baskılara maruz kaldılar. Siz de bununla ünsiyet buluyorsunuz. Bundan dolayı eziyetlere, sıkıntılara ve içinde buldukları baskı ortamına karşı sabretmeleri için delikanlının kıssası Hz. Nebi (asm)'ye ilham edildi. Bu kıssa ile, çocuğun sabrı, hakka sarılışı, yaşının küçüklüğüne rağmen insanları dine dâhil edişi, davası uğruna canını feda edişi gözler önüne serilmektedir. Hakka bağlılığı uğruna testere ile katledilen rahip de sabrederek azimetini tercih etmişti. Kezâ, insanların çoğu, Yüce Allah'a iman edip iman kalplerinde kök saldıği için ateşe atıldıklarında sabrettiler ve dinlerinden dönmediler. Buna göre nefesine hâkim olan ve dinine sağlam bağlanan kişinin kendisine reva görülen işkencelere tahammül etmesi daha faziletlidir.⁴¹⁸

Alimler, küfre zorlanan mü'min hakkında şu icmâda bulunmuşlar: “Öldürülmeyi yani azimetini, küfür sözlerine yani ruhsata tecih eden mü'min, Allah Teâla katında büyük bir ecirle mükâfatlandırılacaktır.”⁴¹⁹

Hasan-i Basrî'den rivâyet edildiğine göre, Müseylime, Hz. Peygamber (asm)'in ashabından iki kişiyi yakalar. Onlardan birisine “Benim Allah Resûlü olduğuma şahadet ediyor musun?” der. O da “Evet” deyince onu salıverir. Aynı şeyi ötekine de sorar. O, “Hayır, bilâkis sen, yalancının tekisin.” diye cevap verince onu öldürür. Allah Resûlü (asm) haberi duyunca şöyle buyurdu: “Salıverilen kişi, ruhsata tutundu; dolayısıyla o muahaza edilmez. Öldürülene gelince o, faziletli olana sarıldı.

⁴¹⁶ el-Menâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadir*, I. Tab', Dâru'l-Fikir, 1416/1996, Beyrût, IV, 156.

⁴¹⁷ Zeydan, *el-Müstefad*, I, 586.

⁴¹⁸ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 252.

⁴¹⁹ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 171.

Ne mutlu; müjdelersun ona!⁴²⁰

Hız. Ömer (ra)'den rivâyet edildiğine göre bir adam tek başına düşmana saldırır. İnsanlar, "bu adam kendisini eliyle tehlikeye attı." dediler. Hız. Ömer (ra) şöyle dedi: "Hayır, öyle değildir. Bu adamın durumu Allah Teâla'nın şu âyette bahsettiği durum gibidir: "*İnsanlardan öylesi de var ki, kendisini Allah'ın rızasını (kazanmay)a satar. Allah da kullar(ın)a çok şefkatlidir.*" (Bakara, 207)⁴²¹

Mekke'de inananlar işkencelere maruz kalınca bir kısmı irtidât etti. İman ettiği halde işkencelere dayanamayıp küfür sözler söylemek zorunda kalanlar arasında Hız. Ammar (ra) da vardı. Babası Yâsir ve annesi Sümeyye yapılan işkencelere sabrettiler ve sonunda katledildiler. Onlar Allah yolunda öldürülen ilk iki şehittir. Allah Resûlü (asm)'ne Hız. Ammar'ın kâfir olduğu söylenince şöyle buyurdu: "Kesinlikle hayır! Ammar, baştan ayağına imanla dolmuş, iman onun etine ve kanına karışmıştır." O esnada Hız. Ammar ağlayarak Allah Resûlü (asm)'nün yanına geldi. Ammar'ın gözyaşlarını silerek şöyle buyurdu: " Neyin var? Tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et."⁴²² Bu iki olaya bakıldığında hangi tavrın daha faziletli olduğu sorusuna şu cevap verilmektedir : Ammar'ın ana-babasının durumu daha faziletlidir. Zira takıyyeyi terketmek⁴²³ ve Allah yolunda öldürülürken sabretmek, İslâm'a izzet verir, güç katar.⁴²⁴

Hız. Ammar'ın baskılara dayanamayarak küfür sözlerini söylemesi üzerine şu âyet nâzil olmuştu:⁴²⁵ "*İnandıktan sonra Allah'a nankörlük eden, -kalbi imanla yatışmış olduğu halde (inkâra) zorlanan değil-, fakat küfre göğüs açan (küfürle sevinç duyan) kimselere Allah'tan bir gazap iner ve onlar için büyük bir azab vardır.*" (Nahl, 106). Demek ki böyle zorlama halinde yalnız dil ile küfür kelimesini söylemek caizdir. Fakat bu bir ruhsattır. Âyetten anlaşıldığı üzere kalbi iman ile dopdolu olmak şartıyla bir ruhsattır. Fakat hakkı açıklamak ve dini yüceltmek için, ölümü göze alıp da küfürden sakınmak azimettir. Ve bu hususta azimet ile amel etmek daha faziletlidir.⁴²⁶

⁴²⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 123.

⁴²¹ Zeydan, *el-Müstefad*, I, 586.

⁴²² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 635; Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, II, 434-435.

⁴²³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 635.

⁴²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 635; Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, II, 435.

⁴²⁵ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, V, 163. Nahl, 106. âyetin tefsirinde.

4. Baskılar Karşısında Müslüman Kadın

Kur'an-ı Kerim, kadın-erkek bütün insanlara gönderilen ilâhî bir kitap olup, (Bakara, 185; En'am, 130) akıl sahibi her insanı muhatap alır. Muhatapın erkek veya kadın olmasında her hangi bir fark yoktur. Bundan dolayı Kur'an, "Ey insanlar!" (Bakara, 21; Hucurât, 13), "Ey mü'minler!" (Bakara, 278; Tevbe, 119) şeklinde genel hitap tarzını kullanır.

Arap dilinin özelliklerinden dolayı yapılan hitaplarda müzekker sığısı kullanılır. Ancak mü'min erkek ve mü'min kadınların her birisini ayrı olarak ilgilendiren ve vurgulanmak istenen mesaj nedeniyle, her iki cinsin ismini de zikretmiştir (Ahzâb, 35).

Nüzûl sırasına göre *المؤمنات* (mü'minât) lafzının ilk defa *إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات* (Burûc, 10) âyetinde gelmesi, mü'min kadınların da şiddetli eza ve sıkıntılara uğradıklarını göstermektedir. Bu lafız, Kur'an-ı Kerim'de 2'si Mekki, 20'si de Medeni olmak üzere toplam 22 yerde⁴²⁷ gelmiştir. Mekki sûrelerden birisi bu sûre, diğeri ise, "(Nûh dedi ki:) *Rabbim beni, babamı-anamı, inanarak evime gireni, mü'min erkek ve mü'min kadınları bağışla; zâlimlerin de sadece helâkini artır (onların köklerini kurut).*" (Nûh, 28) âyetidir. Dikkat edilirse *mü'minât* lafzının geldiği her iki âyet de baskı ve iftiraların arttığı dönemleri tasvir etmektedir.

Yukarıdaki âyette *mü'minât* kelimesinin atıf olarak zikredilmesi mü'min kadınların durumuna dikkat çekmek içindir. Muhatap bu meziyyetin, sadece erkeklere ait olduğu zannına kapılmasın diye zikredilmiştir. Ayrıca işkencecilerin, kadınlara ne derece zorbalıklar yaptıklarını ortaya koymak içindir. Halbuki aslanan, kadınlara kinle yaklaşmamak,⁴²⁸ onlarla güzel ve nazik davranmaktır: "Kadın kaburga kemiği gibidir. Eğer onu doğrultmaya kalkarsan kırılır. Mutlu olmak istersen o eğrilikle birlikte kabul et."⁴²⁹ Bir başka hadiste ise Allah Resûlü, "Köle ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'tan korkunuz."⁴³⁰ buyurmaktadır.

Ashâbû'l-Uhdûd kıssası ile ilgili olarak Hz. Suhayb'ten rivayet edilen hadiste

⁴²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3132.

⁴²⁷ Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 118.

⁴²⁸ İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve'l-Tenvîr*, XXX, 246.

⁴²⁹ Buhârî, Nikâh 79.

⁴³⁰ el-Menâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, I, 167.

kucağında çocuğu olan bir mü'min kadından bahsedilir. Bu mü'min kadın, önce hendeklere atılmaktan geri çekilir. Bunun üzerine çocuk: “Ey anneciğim! sabret, zira sen hak üzeresin.” der. Kadın da buna sabrederek ateşe atılır. Bu olay, tevhid-şirk mücadelesi boyunca mü'min kadınların da, işkencelere maruz kaldığını gösterir.

Hz. Peygamber (asm), ilâhî vahyi tebliğ etmeye başlar başlamaz buna icabet eden ilk şahıs ve ilk hanım zevce-i tahirâtta Hz. Hatice (ra)'dir.⁴³¹ Keza Allah yolunda canını veren ilk şahıs da bir hanım olan Sümeyye (ra)'dir.⁴³²

Hz. Muhammed (asm)'in davetine icabet eden, kadın ve erkeklerden oluşan ilk müslüman cemaat, işkenceden eşit olarak paylarını almışlardı. Hz. Sümeyye ile Hz. Yasir'in işkence altında can verdikleri ve şehitliği, inkâr sözüne tercih ettikleri bilinmektedir.⁴³³

İşkence gören mümin kadınlar arasında, Bilâl'in annesi Hamâme, Zinnîre, Ümmü 'Umeys, Nehdiyye ve kızı, Latîfe, Lübeyne b. Fuheyir ve Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye vardı.⁴³⁴

Müslüman olmasıyla mü'minlerin rahat bir nefes aldığı Hz. Ömer (ra)'in kızkardeşi Fatima b. Hattab (ra)'in cesaretini ve davasına olan sadakatını burada zikretmek gerekir. Ömer, Hz. Muhammed (asm)'i öldürmek üzere evden çıkarken yolda kızkardeşi ile eniştesinin müslüman olduğunu öğrenir öğrenmez hemen onların evine yönelir. O esnada Hz. Habbâb b. Eret, ikisine Kur'an okuyordu. Ömer'in gelişi belli olunca Habbâb evin bir köşesine saklandı. Fatima ise Kur'an'ın yazılı olduğu sayfayı baldırının altına sakladı. Fakat Ömer, eve yaklaşırken Hz. Habbâb'ın sesini duymuştu. İçeriye girdikten sonra, “biraz önce duyduğum ses neydi?” diye sordu. Dediler ki, “öyle bir ses duymadın.” Bunun üzerine, “Hayır, vallahi, duyduğuma göre siz ikiniz Muhammed'in dinine tâbi olmuşsunuz?” dedi ve eniştesi Hz. Sa'id b. Zeyd'i şiddetle dövmeye başladı. Hz. Fâtima eşini kurtarmak isteyince onu da dövdü ve başını yaraladı. Bunun üzerine kızkardeşi ve eniştesi şöyle dediler: “Evet, biz müslüman olduk ve Allah Resûlü'ne iman ettik. Ne yapmak istiyorsan yap.” Ömer, kızkardeşinin başından kan aktığını görünce mahcubiyetle ona şöyle dedi: “Az önce okuduğunuz Kur'an sayfasını bana ver. Muhammed'in getirdiklerine bir bakayım.”

⁴³¹ İbnu Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 414.

⁴³² Suheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, II, 87.

⁴³³ Suheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, II, 87.

⁴³⁴ İbnu Hişâm, *Sîre*, II, 84-86; Suheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, II, 87-88

Ömer'in okuma-yazması vardı. Bunları söyleyince kızkardeşi, "Senin O'na zarar vermenden endişe duyuyoruz." deyince "Hayır, korkmayın." dedi ve tanrıları adına yemin ederek Kur'an sayfasını kendilerine geri vereceğini söyledi. Hz. Fatima'da, Ömer'in müslüman olabileceği ümidi doğdu ve şöyle dedi: "Sevgili Kardeşim! Sen müşrik olduğun için temiz değilsin. Halbuki, bu Kur'an'a ancak temiz olanlar el sürebilir." Bunun üzerine Ömer, gusletti ve kendisine verilen Tâhâ sûresini okumaya başladı. Henüz ilk bölümünü okumuşken, "Ne kadar güzel ve şahane bir belâğattır bu" dedi.⁴³⁵ Böylece Hz. Ömer'in müslüman oluş serüveni başlamış oldu. Bu olay, baskı ve şiddetin en çok arttığı, mü'minlerin Habeşistan'a hicret ettiği bir esnada vuku bulmuştur.⁴³⁶

Hz. Fatima, Hz. Ömer'in gelişine önce temkinli davranmakta, bir şey yokmuş gibi hareket etmektedirler. Daha sonra dövülmesi ile tamamen susması beklenen Hz. Fatima, eşi ile birlikte müslüman olduklarını ifade etmektedir. Mekke toplumunda horlanan kadınların böyle bir tavırda bulunması rastlanmayan bir olaydır. Ayrıca hem Kur'an parçasını hem de Kur'an öğreticisini kendi evinde, -Hz. Muhammed (asm)'i öldürmek için can atan Ömer'in kızkardeşinin evinde-, barındırması ise ayrı bir cesaret örneğidir. Hz. Fatima'nın kararlılığı ile Hz. Sümeyye'nin azminin kaynağı Aziz ve Hamid olan Allah'a imandan başka bir şey değildir.

Nübûvvetin 5. yılında Habeşistan'a yapılan ilk hicret kfilesinde 4'ü kadın toplam 15 kişi bulunmaktaydı.⁴³⁷ Nübûvvetin 6. yılında Habeşistan'a yapılan ikinci hicrette ise 17'si kadın olmak üzere yaklaşık 100 kişi yer almaktaydı.⁴³⁸

Bu sûrede mümin kadınların da işkenceye uğradıkları, bundan dolayı sabır ve teselli ile teskin edildikleri görülmektedir. Aynı şekilde mü'min erkekler cennetlerle müjdelendikleri gibi kadınlar da müjdelenmektedir. Yüce Allah, erkek olsun, kadın olsun her mü'minin amelini görmekte ve hiçbir amelin boşa gitmeyeceğini şöyle buyurmaktadır: "*Rableri onlara karşılık verdi: Şüphesiz Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim.*" (Âl-i İmrân, 195).

⁴³⁵ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 87.

⁴³⁶ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 121.

⁴³⁷ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 91.

⁴³⁸ İbnu Hişam, *Sîre*, II, 92-98.

H. ESMÂ-İ HÜSNÂ

Kur'ân-ı Kerim, dünyada var olan, her şeyi yaratan ve her şeyin kesin bir surette bağlı olduğu, Kâdir-i Mutlak, Rahîm ve Bir Yaratıcı fikrini ispatla işe başlar.⁴³⁹ Kur'ân-ı Kerim, ilk sûrelerinde bâtil tanrılara hücum etmek yerine, müşriklerin de tanıdığı *Allah*'ın, kim olduğunu bildirmeyi tercih etmiştir.⁴⁴⁰ Kur'ân'ın nâzil olduğu Mekke toplumunda Allah inancı, günlük hayattan silinmiş,⁴⁴¹ nazarı bir görüş olmaktan ileri gitmemiştir.⁴⁴²

Kur'ân-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ, genellikle yan yana getirilmiş iki isim halinde Allah'ı tavsif eder.⁴⁴³ Âyetlerin sonunda görülen bu isimler, Burûc sûresinde de görülmektedir: ذر العرش المجيد - وهو الغفور الودود - إلا أن يؤمنوا بالله العزيز الحميد.

Müsteşrik(oryantalist)ler, âyetlerin sonunda gelen bitişik isimler hakkında "seci endişesiyle getirilen isimler", "Allah'ın adlarından ibaret kilişeleşmiş isimler", "sadâlı nakarat" vb. iddialar ileri sürerler.⁴⁴⁴ Bu iddialar, Kur'an'ı küçük düşürme hevesinin bir uzantısından başka bir şey değildir.

Kur'an âyetlerinin sununda gelen ilâhî isimler, genellikle âyette bildirilen manaları, akıllara ve kalplere iyice yerleştirmek için, çok kısa bir hülâsa mahiyetini taşırlar.⁴⁴⁵ Burûc sûresinde mü'minleri alevli ateşlere atarak bundan zevk alan Ashâbu'l-Uhdûd zalimlerine lânet edildikten sonra şu âyet zikredilir: "*Müminler sırf Aziz, Hamid olan Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar.*" (Burûc, 8). Bu âyette gelen Azîz ve Hamîd isimlerinin özellikle seçilmesi rastlantı değildir. Azîz, güçlü olan, asla mağlup olmayan demektir. Hamîd ise, nimetler veren, bu nimetlere karşılık övgülere layık olan demektir. Buna göre Aziz ismi ile, Ashâbu'l-Uhdûd zalimleri tehdit edilmektedir. Hamîd ismi ile de, övgülere layık olan Allah'a iman ettikleri için zulme uğrayan mü'minlerin haklı davalarına işaret edilmektedir. Allah'ın güçlü oluşunu ifade eden Azîz ismi, övgülere layık manasına gelen Hamîd vasfıyla desteklenmiştir.

Burûc sûresinin amaçlarından birisi de Allah Teâla'nın yüceliğini ortaya

⁴³⁹ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 59.

⁴⁴⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 301.

⁴⁴¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 303.

⁴⁴² Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 59.

⁴⁴³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 67.

⁴⁴⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 69.

⁴⁴⁵ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 74.

koymaktır.⁴⁴⁶ Aynı şekilde Mekke şirk toplumuna Allah'ın birliğini ve yüceliğini anlatmak, Allah'a ortak nisbet etme düşüncesinin çürüklüğünü ortaya koymaktır.

Bazı müfessirler, sûrede gelen sıfatları göz önünde bulundurarak şöyle derler: Ashâbu'l-Uhdûd, müşrik bir topluluk ise, onların müminlere işkence etmelerinin sebebi, mü'minlerin Allah Teâla'ya iman etmeleri değil; Allah'ın dışındaki ilâhlara ubûdiyeti inkâr etmeleridir. Halbuki Mekkeli müşrikler sadece yoktan yaratmayı ve eşyaya şekil vermeyi Allah Teâla'ya nisbet ederlerdi. İbadeti gerektiren uluhiyet ile tedbiri gerektiren rubûbiyeti ilahlarına nisbet ederek Allah'ı bırakıp, başka şeylere ibadet ederlerdi. Onların yanında Allah Teâla, rablerin rabbi, ilahların ilahıydı.⁴⁴⁷

Burûc sûresinde gelen ilâhî vasıfları tek tek ele almak; bunların sûrede gelen Ashâbu'l-Uhdûd kıssası, Firavun ile Semûd kavmi ve Mekkeli müşriklerle olan alakasını ortaya koymak sûrenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aktarılan vasıflar sûredeki geliş sırasına göre değerlendirilecektir.

1. Azîz

Azîz, asla mağlub olmayan,⁴⁴⁸ ikabından korkulan ve galip olan demektir.⁴⁴⁹ Bütün izzet onundur; kimse onun izzetine karşı gelemez.⁴⁵⁰ Allah'ın, inananlara işkence edenlerden intikam alması şiddetli olacaktır.⁴⁵¹

Aziz ismi nüzûl sırasına göre ilk defa Burûc sûresinde gelmiştir.⁴⁵² “Müminler sırf aziz, övgüye lâyık Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar.” (Burûc, 8).

Azîz vasfının Hamîd, Rahîm, Alîm, Gafûr, Vehhâb, Muktedîr ve Gaffâr isimleriyle birleştirilmesi Mekkî sûrelere mahsûstur.⁴⁵³ *Azîz* isminin Hamîd ismiyle birlikte gelmesi çok önemlidir. Zira birincisi mutlak kudret ve galebeyi ifade eder. Böyle olanın, zorunlu olarak sevilen, sayılan, övülen kısaca Hamîd olması gerktir. Allah'ın Hamîd bir *Azîz* olduğu ise, böylece belirtilmiştir.⁴⁵⁴

Râzî, bu vasıfla ilgili olarak şöyle demektedir: “Allah Teâla, kendisinin *Azîz*

⁴⁴⁶ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 108.

⁴⁴⁷ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 252.

⁴⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 121.

⁴⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 732; Beydavi, *Emvâru't-Tenzîl*, VI, 487.

⁴⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5692.

⁴⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 137.

⁴⁵² Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 151.

⁴⁵³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 151.

⁴⁵⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 153.

olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi halinde, o zorba kralların bu mü'minlere azab edişlerine mani olabileceğine, ateşlerini söndürüp, onları orada hemen öldürebileceğine işaret etmek istemiştir. Bu demektir ki O, mühlet verse bile asla ihmal etmeyecektir.”⁴⁵⁵

2. Hamîd

Hamîd, sevabı umulan ve nimetler veren, bu nimetlere karşı övgülere layık olan demektir.⁴⁵⁶ Bütün hamd O'nundur, kimse O'nun karşısında hamd ve saygıya layık olamaz.⁴⁵⁷ Her haliyle hamde müstehak olduğunu, cahiller hamdetmese de zatında hamdolunmuş bulunduğunu ifade eder.⁴⁵⁸ İbnu Kesîr'e göre Hamîd, yaptıklarında, söylediklerinde, dininde ve takdirinde hamdolunan demektir.⁴⁵⁹

İsra, 44. âyette görüldüğü gibi istisnasız bütün varlıklar yüce Allah'ın hamdini terennüm eder: “*Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanalar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*” Buna göre zulme uğrayan mü'minler, Yüce Allah'ı hamdedenlerle birlikte hamdederler. Onlar bu düşüncelerinden dolayı övgülere mazhar olması gerekirken işkencelere maruz kaldılar. Kainattaki birlikteliği vurgulayan Hamîd vasfının, baskıların arttığı bir dönemde nâzil olması mü'minlere teselli vermektedir.

Hamîd ismi nüzûl sırasına göre ilk defa Burûc sûresinde gelmiştir.⁴⁶⁰ Yukarıda aktarılan Azîz isminin Hamîd vasfıyla birlikte gelmesi sadece üç Mekkî âyette görülür.⁴⁶¹ “*Müminler sırf aziz, övgüye lâyık (hamid) Allah'a inandıkları için o (zâlim)ler onlardan öc aldılar.*” (Burûc, 8), “*Elif lâm râ. (Bu), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan çıkarıp o güçlü ve hamid olan (Allah)ın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz Kitaptır.*” (İbrahim, 1), “*Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin, gerçek olduğunu, mutlak galip ve hamîd olan (Allah)ın yoluna ilettiğini görürler.*” (Sebe', 6).

Bu vasfın “*Göklerin ve yerin mâliki*” ile beraber zikredilmesi Allah'ın iman

⁴⁵⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 121.

⁴⁵⁶ Beydavi, *Envârü'l-Tenzîl*, VI, 487; Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 506.

⁴⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, X, 99.

⁴⁵⁸ Kutub, *Fî Zilal*, VI, 3873.

⁴⁵⁹ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 494.

⁴⁶⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 152.

⁴⁶¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 151.

edilmeye ve ibadet edilmeye ne kadar layık olduğunu gösterir.⁴⁶²

3. Göklerin ve Yerin Mâliki

“Göklerin ve yerin mâliki” ifadesi, göklerin ve yerin, onların içinde ve onların arasında bulunan her şeyin sahibi demektir.⁴⁶³ Bütün göklerin ve yerin mülk ve sanatı hep O’nundur, hepsinde dilediği gibi tasarruf eder, manası anlaşılacaktır.⁴⁶⁴

Göklerin ve yerin mâliki Allah’tır ve bunların ayakta durması, O’nun sayesinde. Dilemesi halinde Ashabu’l-Uhdûd’u vb. zorbaları yok edebilir. Bu da, O’nun mülk ve hükümlerinin tam ve mükemmel oluşuna bir işarettir.⁴⁶⁵ Zalimlerin Allah Teâla’nın azabından kaçmalarına imkan olmadığına delalet ettiği için bu ilahi vasf kullanılmıştır.⁴⁶⁶

Kur’an-ı Kerim’de kırktan fazla yerde *mülk* yani mükümlerlik Allaha nisbet olunmuştur. Bu da en çok “göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır” ifadesiyle gelmiştir.⁴⁶⁷

“Azîz, Hamîd, Göklerin ve Yerin Mâliki” sıfatlarının ism-i celâl olan ‘Allah’ı tavsif olarak gelmesi, mü’minlere işkence edilme sebebinin hakikatte suç değil övgüye mazhar olması gerektiğini ziyadesiyle vurgulamak içindir. Çünkü işkencelere maruz kalan mü’minler, iman etmeyi hak eden bir Rabbe inandılar ki O, kendisine ibadet edilmeyi ve O’nun dışındakileri reddetmeyi gerektiren sıfatlara sahiptir.⁴⁶⁸

4. Şehîd

Göklerin ve yerin bütününde hiçbir şey Allah’tan saklanamaz ve herhangi bir şey O’ndan gizli kalacak değildir.⁴⁶⁹ Allah’ın her şeye şahit olması, Allah Teâla’nın insanlardan sadır olacak her şeyi bildiğini gösterir. İnsanların yaptığı her şey, Allah’ın bilgisi dahilindedir. O, insanları yaptıkları işlerden dolayı cezalandırır veya mükâfatlandırır.⁴⁷⁰

Yüce Allah, mü’minlerin başına gelen eziyetleri gördüğü gibi, Ashabu’l-

⁴⁶² Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 487.

⁴⁶³ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 494.

⁴⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5692.

⁴⁶⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 121.

⁴⁶⁶ Abduh, *Tefsîru Cüz’i ‘Amme*, s. 68.

⁴⁶⁷ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 128.

⁴⁶⁸ İbnu ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve’l-Tenvîr*, XXX, 244.

⁴⁶⁹ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 494.

⁴⁷⁰ Ebû’s-Suûd, *İrşâd*, V, 855; Abduh, *Tefsîru Cüz’i ‘Amme*, s. 68.

Uhdûd zorbalarını da görmektedir. Bu tanıklık, müminler için huzur ve teselli; azgın zorbalar için de bir tehdittir.⁴⁷¹

Aziz ve Hamid olan Allah'a iman ettikleri için işkencelere uğrayan mü'minlerin durumu aktarıldıktan sonra, "Allah her şeye şahittir." cümlesinin gelişi, Burûc sûresindeki ahengi açıkça ortaya koyar. Yani Allah hem mü'minlerin durumuna hem de onlardan intikam alan zalimlerin durumuna şahittir. İkisinden de haberdardır. Bu ilâhi vasıf, aktarılan konunun anlaşılmasını sağlayan sonuç cümlesi gibidir.

Şehîd ismi nüzûl sırasına göre ilk defa Burûc sûresinde görülür:⁴⁷² "Allah, her şeye tanıktır." (Burûc, 9). Bu vasıf her zaman münferid olarak tek başına gelmiş, eş-Şehîd şeklinde ise hiç varid olmamıştır.⁴⁷³

5. Rabb

Rabb, lügatta bir şeyin sahibi, efendi, terbiye eden, nimet veren, düzenleyen, yönetici manalarına gelir.⁴⁷⁴ İbnu'l-Anbarî'ye göre Rabb, bir şeyin mâliki, itaat olunan efendi ve her hangi bir durumu düzelten kişi demektir.⁴⁷⁵ Tefsir kaynaklarında ise, benzeri olmayan efendi, verdiği nimetleriyle mahlûkların durumlarını düzelten, yaratma ve emretmenin sahibi, anlamındadır.⁴⁷⁶

Rabb, Allah Teâla'nın zatiyla ilgili bir vasıftır. Kur'ân'da ilk inen âyetlerde en çok kullanılan isim, Rabb ismidir.⁴⁷⁷ Çünkü müşrikler, ulûhiyyetin muhtevasını, büyük ölçüde Allah'tan gasbederek, rablerine dağıtmışlardı. Halbuki bu vasıf, kelimenin taşıdığı asıl mana itibariyle, ancak Allah'a ıtlak edilmeliydi. İşte bunun için Kur'an, Rabb vasfını şirk atmosferinden çekip yükseltmek ve tamamen yüce ulûhiyyet planına döndürmek istiyordu.⁴⁷⁸

Nâzil olan ilk vahiyden itibaren *Rabb* kelimesi Kur'an'da Rabbûke, Rabbühüm şeklinde zamirlere yahut da Rabbü's-semâvât, Rabbu'l-felak gibi önemli

⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 137; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, V, 855; Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XV, 115; Kutub, *Fî Zilâl*, VI, 3874.

⁴⁷² Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 154.

⁴⁷³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 155.

⁴⁷⁴ İbnu Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Rbb md., III, 1546.

⁴⁷⁵ İbnu Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Rbb md., III, 1546.

⁴⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 141.

⁴⁷⁷ Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, ts., s. 23.

⁴⁷⁸ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 92- 96.

varlık ve kavramlara izâfe edilmek sûretiyle kullanılır. Bu izafenin en çok görüneni ise, müfred muhatap zamirine izafetle “Rabbu-ke (Senin Rabbin)” şeklindedir.⁴⁷⁹ Burûc sûresinde gelen Rabb vasfı da, bu şekilde (Rabbu-ke) gelmiştir.

Burûc sûresinde gelen *Rabb* vasfı, mü'minlere vaadin; zorbalara da tehdidin aktarıldığı bir âyette gelmiştir: “*Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.*” (Burûc, 12). Bu âyet, yüce Allah'ın zorba ve zalimleri sorguya çekip cezalandırmadaki kudretinin şiddetini ifade etmektedir.⁴⁸⁰

6. Mubdi', Muî'd

“*O ilkin yaratır, sonra öldürüp tekrar diriltir.*” (Burûc, 13). İlk yaratmayı da, yeniden hayat vermeyi de O yapar.⁴⁸¹ Zemahşerî'ye göre ise Allah *batşî* yaratır ve tekrar iade eder. Yani dünya ve ahirette kâfirleri yakalar.⁴⁸² Yaratmaya ve diriltmeye kadir olması, yakalamasının şiddetine delalet eder. Veyahut kâfirleri azaba düşür bırakmak için onları ilkin yarattığı gibi diriltmekle de tehdit etmektedir. Zira onlar ibda (ilkin yaratma) nimetine şükretmediler ve iadeyi (öldürüp tekrar diriltme) de yalanladılar.⁴⁸³

“*O ilkin yaratır, sonra öldürüp tekrar diriltir.*” (Burûc, 13) âyeti, “*Şüphesiz Rabbinin tutuşu şiddetlidir.*” (Burûc, 12) âyetinin illetidir. Zira *mubdi'*, istediğini herhangi bir şeyin yardımı olmaksızın baştan icad edendir. *Yu'id* ise, yok olan her şeyi, yok olmadan önceki haline döndürebilendir. Buna göre Allah Teâla, haddi aşan kulunu, gücünün fevkinde bir azaba düşür etmeye ve azabı tatsın diye onu bulunduğu hal üzere muhafaza etmeye kâdirdir.⁴⁸⁴

İbnu Abbas'tan şöyle bir rivâyet gelmiştir: “Allah kâfirlere azap etmeye başlar, sonra da iade eder. Cehennem ateşi onları yakar, nihâyet kömür olurlar. Sonra da onları yeni bir yaratılışla yeniden yaratır.” Bu rivayet, “*âyetlerimizi inkâr edenleri yarın cehenneme sokacağız. Derileri kızarıp yandıkça, yerine taze deri yaratacağız, ta ki cezaları olan azabı iyice tatsınlar. Şüphesiz ki Allah Teâla Azîz ve Hakîmdir.*”

⁴⁷⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûbiyyet*, s. 91.

⁴⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695.

⁴⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695.

⁴⁸² Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 732.

⁴⁸³ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 732; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507.

⁴⁸⁴ Tabatabâî, *Mizân*, XX, 253.

(Nisa, 56) âyetinin ifade ettiği manaya uygundur.⁴⁸⁵

Taberî, tefsirinde âyetle ilgili rivayetleri aktardıktan sonra İbnu Abbas'ın "azabı yaratır ve iade eder" görüşünü en isabetli te'vil olarak görmektedir.⁴⁸⁶

7. Ğafûr

Ğafûr, hataları örten, günahları affeden, demektir.⁴⁸⁷ İşlenen günah ne olursa olsun tövbe edip boyun bükenlerin günahlarını affeder.⁴⁸⁸ Allah, günahlarından tövbe edip iman edenleri bağışlar.⁴⁸⁹

Mağfiret kelimesi, Allah'ın hiçbir sınır ve kayıt tanımadan çok geniş rahmet ve yaygın ihsanın bir ifadesidir.⁴⁹⁰

Kuran-ı Kerim'de Ğafûr ismiyle Vedûd isminin birlikte geldiği tek âyet Burûc sûresindeki وهو الغفور الودود (Burûc, 14) âyetidir. Aynı şekilde Ğafûr vasfı, nüzûl sırasına göre ilk defa bu sûrede gelmiştir:⁴⁹¹ "O, Ğafûr'dur, bağışlayandır: Vedûd'dur, sevendir." (Burûc, 14).

8. Vedûd

Vedûd, Habîb (dostlarını seven),⁴⁹² kendisine itaat edenlere istediklerini veren⁴⁹³ demektir. İbnu Abbas'a göre "kullarını mağfiret ile seven" demektir.⁴⁹⁴

Vedûd ismi, Rabblerini her şeye tercih eden müminlerin tavırları ile alakalıdır. Bu kelime, Allah Teâla'nın çok cömert, çokça lütûfkâr ve çokça yakınlığının bir ifadesidir. Allah Teâla'yı tercih eden ve O'nu seven kullarının ulaştıkları mertebedir.⁴⁹⁵ Aynı şekilde Yüce Allah'tan onun sadık dost ve yakın sevgililerine tecelli eden büyük bir sevgiyi ifade eder.⁴⁹⁶ Nefsini halis olarak Allah

⁴⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5694.

⁴⁸⁶ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 138.

⁴⁸⁷ Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507.

⁴⁸⁸ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 497.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 138; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, V, 857.

⁴⁹⁰ Kutup, *Fî Zilâl*, VI, 3875; Mevdudî, *Tefhim*, VII, 86.

⁴⁹¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûbiyyet*, s. 158.

⁴⁹² Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, Burûc Sûresi; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 121; Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507; İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 497.

⁴⁹³ Zerahşerî, *Keşşaf*, IV, 733.

⁴⁹⁴ Tabatabâi, *Mizân*, XX, 253.

⁴⁹⁵ Tabatabâi, *Mizân*, XX, 253.

⁴⁹⁶ Kutup, *Fî Zilâl*, VI, 3875.

Teâla'nın muhabbetine verendir.⁴⁹⁷

Vedûd ismi, "Allah, yakında öyle bir kavim getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler." (Mâide, 54) âyetinin manasını tazammun eder.⁴⁹⁸ Evet, Allah kullarını sever. Ancak Onun muhabbeti, kulların bildiği sevgiye benzemez. Ulûhiyyetin şanına yaraşan, mahiyetini bilemediğimiz bir husûsiyettir.⁴⁹⁹

"Vedud" vasfı ile, Allah Teâla'nın, mahlukatını sevdiği ve onlara eziyet etmekten hoşlanmadığı ancak ne zaman insanoğlu isyanda ısrar ederse o vakit onları cezalandırabileceği anlatılmak isteniyor.⁵⁰⁰

Vedûd ismi, nüzûl sırasına göre ilk defa Burûc sûresinde görünür: "O, Ğafûr'dur, bağışlayandır; Vedûd'dur, sevendir." (Burûc, 14). Vedûd vasfının geldiği diğer âyet ise, Hûd sûresinin 90. âyetidir: "Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin! Doğrusu Rabbim çok esirgeyen, çok sevendir." Bu vasfın geldiği her iki âyet de, Mekkîdir.⁵⁰¹

إن الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم وهم إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات هم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات هم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير (Burûc, 12) âyeti, إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات هم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير (Burûc, 10) âyetinin illeti ise, وهو الغفور الودود (Burûc, 14) âyeti de إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات هم جنات تجري من تحتها الأنهار ذلك الفوز الكبير (Burûc, 11) âyetinin zımnen illetidir. Yani Allah Teâla, kendilerinden sâdır olan günahlardan tevbe edip iman eden ve amel-i salihde bulunanları affeder. Tевbe edenleri sever ve onları mağfiretiyle kuşatır.⁵⁰²

9. Zû'l-arş

Zu'l-arş, bütün mahlûkâtın üstündeki yüce ve muazzam Arş'ın sahibi,⁵⁰³ azamet ve güç sahibi,⁵⁰⁴ bütün evrenin mülk ve saltanatın sahibi,⁵⁰⁵ yaratıkların en büyüğü⁵⁰⁶ demektir. Yani O öyle bir meliktir ki mülkünde istediği gibi tasarruf eder, istediği şekilde hükmeder.⁵⁰⁷ Bu ifade ile, kainatın tek sahibinin Allah Teâla olduğu

⁴⁹⁷ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 105.

⁴⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 516.

⁴⁹⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 165.

⁵⁰⁰ Mevdûdi, *Tefhim*, VII, 86.

⁵⁰¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 159.

⁵⁰² İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve'l-Tevîr*, XXX, 249.

⁵⁰³ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 497.

⁵⁰⁴ Abduh, *Tefsîru Cüz'î Amme*, s. 70.

⁵⁰⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 122; Kasimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 297; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 569.

⁵⁰⁶ Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 117.

⁵⁰⁷ Tabatabaî, *Mizân*, XX, 253.

ve bütün saltanatın O'na ait bulunduğu ve O'na isyan edenlerin ondan kaçamayacakları kastediliyor.⁵⁰⁸

Arş, bütün gökleri kuşatan alemin ismidir. Alemin *arş* ile adlandırılmasının sebebi, tahtın sahibinin kral olduğuna delalet ettiği gibi, Allah Teâla'nın yüceliğine delalet içindir.⁵⁰⁹

Arş lafzını nefsine izâfe yaparak husûsî kılması, arşa verilen şereften ve yaratıklar içinde en büyüğünün *arş* olduğuna işaret etmek içindir.⁵¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de *Arş*'in, Allah'a nisbeti birçok âyette (Tekvîr, 20; Burûc, 15; İsrâ, 45; Gâfir, 15) görülüyorsa da, *Arş*'in mahiyeti hakkında bir sarahat yoktur.⁵¹¹

Nüzûl sırasına göre ilk defa Burûc sûresinde Allah'ın *Zu'l-arş* vasfı zikredilmiş, Allah Teâla'nın kainatın padişahı, yöneticisi, buyruğunun tüm kainatta geçerli olduğunu belirtmek için, insanların alışlageldikleri ifadelerde O'nun *arş* üzerinde oturduğu, tahtından kainatı yönettiği buyurulmuştur:⁵¹² "*Arş'in sahibidir, yücedir.*" (Burûc, 15).

Allah Teâla, mahlukata müteallik olan sıfatlarını, müstahak oldukları cezalara uygun olarak zikrettikten sonra, istidrâdi açıdan ve manayı tamamlamak için *Zu'l-arşi'l-mecîd* kavlini zikretti. Bunun sebebi O'na ibadet etmenin kullar üzerine vacip olduğunu bildirmektir. Çünkü azametinden dolayı ibadete müstahak olan sadece O'dur. Ayrıca kullar, azabından korktukları ve nimetlerini de umdukları için Allah'a ibadet ederler.⁵¹³

10. Mecîd

Âyette gelen *Mecid* lafzı, kerim,⁵¹⁴ varlığı vacip, kudreti tam ve hikmeti kâmil olup zat ve sıfatlarında büyük ve şanı yüce olan demektir.⁵¹⁵

Mecid vasfı merfû okunursa Yüce Allah'ın sıfatlarından olan *Zu'l-arş*'in; mecrûr okunursa *Arş*'in sıfatı olur.⁵¹⁶ Buna göre *Allah'ın mecdi*, Allah'ın yüceliğini;

⁵⁰⁸ Mevdûdi, *Tefhim*, VII, 87.

⁵⁰⁹ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 249.

⁵¹⁰ Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VIII, 452.

⁵¹¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 133.

⁵¹² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, 280; Ateş, *Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 3010.

⁵¹³ İbnu 'Aşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 249.

⁵¹⁴ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, Burûc Sûresi, VI, 81; Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 138.

⁵¹⁵ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 118; Kasimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 297; Elmahlû, *Hak Dini*, VIII, 5695.

⁵¹⁶ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 497.

Arşın mecdi ise arşın yüksekliğini ve büyüklüğünü ifade eder.⁵¹⁷

Mecid vasfı zikredilerek insanoğluna aciz bir varlık olduğu hatırlatılıyor ve sanki şu soru soruluyor: Sizi yaratan Allah'a karşı gelmeye, nasıl cüret edebiliyorsunuz?⁵¹⁸

Mecid dört âyette vârid olmuştur. İkisinde Kur'an'ın sıfatıdır: "*Hayır, o şerefli bir Kur'an'dır.*" (Burûc, 21), "*Kaf. Şerefli(Mecid) Kur'an'a andolsun.*" (Kaf, 1). Allah'ın ismi olarak ilk defa Burûc sûresinde görünmüştür: "*Arş'ın sahibidir, yücedir, (meciddir).*" (Burûc, 15). Bu vasfın geldiği diğer âyet ise şudur: "*Dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerindedir, ey ev halkı! O, övülmeğe lâyıktır (meciddir), iyiliği boldur.*" (Hûd, 73). *Mecid* ismi tamamen Mekkî âyetlerde görülmüştür.⁵¹⁹

11. Fa'âl li mâ Yurîd

"*İsteddiğini yapandır.*" (Burûc, 16). Ne isterse dilediği gibi yapar ve iradesi hiç şaşmaz. Bu nedenle vaadini ve tehdidini yerine getireceğinde asla kuşku yoktur. Yok etmek istediklerini muhakkak yok eder. Kurtuluşa erdirmek istediklerini de kesinlikle kurtuluşa erdirir.⁵²⁰ İnatçı kâfirleri helâk etmek istediğinde ve mü'minlere yardım etmek istediğinde, hiç kimse O'nu alıkoymaz.⁵²¹ Mü'minlere işkence edenlere cehennemi, müminlere ise cenneti vaad eder. Zira O, istediğini dilediği şekilde yapandır.⁵²²

Kaffâl âyetteki *fa'âl* vasfını şu şekilde açıklar: "Allah dilediğini, dilediği şekilde yapandır. Ona itiraz edilemez ve hiçbir güç O'nu mağlup edemez. Zira O, dostlarını cennete sokar ve buna kimse mani olamaz. Düşmanlarını cehenneme sokar ve hiç kimse onlara yardım edemez. Asi kimselere, cezalandıracağı vakte kadar, dilediği vakte kadar mühlet verir; istediğinde de hemen cezalandırır, dolayısıyla kimine dünyada, kimine de ahirette azab verir. Bütün bunları ve bunların dışında kalanları dilediği gibi yapar."⁵²³

Bu vasfı, Kurân-ı Kerim'de sadece iki yerde vârid olmuştur. İlk defa bu

⁵¹⁷ Nesefî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 507.

⁵¹⁸ Mevdûdi, *Tefhim*, VII, 87.

⁵¹⁹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 169.

⁵²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5695; Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, VII, 297.

⁵²¹ Merağî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 105.

⁵²² Tabatabâi, *Mizân*, XX, 254.

sûrede gelmiştir: “*Rabbin, istediğini yapandır.*” (Burûc, 16). Geldiği diğer âyet de Mekkî olup Hûd sûresinin 107. âyetidir: “*Gökler ve yer durdukça orada (cehennemde) sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır.*”⁵²⁴

âyetinde *fa'âl* sığasının mübalağa olarak gelmesinin sebebi, istediği ve yapmak istediği her ne varsa kesretin zirvesindedir.⁵²⁵ *Fa'âl* sığasının nekre gelmesi ise, sunulan meselenin önemini vurgulamak içindir.⁵²⁶

Âyette gelen *mâ* edatı da umumu ifade eder.⁵²⁷ Yani Allah Teâla, Firavun ve Semûd hâdiselerini helâk ettiği gibi Mekkeli müşrikleri vb. de helâk edebilir. Aynı şekilde Ashâbu'l-Uhdûd zorbalarına lânet edip onları âhirette elim bir azaba düçar kıldığı gibi onların yolunda giden bütün zalimleri de aynı akibete uğratabilir.

Yüce Allah yeryüzünde bazen -dilediği hikmet gereği- müminlere zaferi ihsan eder, bazen de insanı imtihana tabi tutar. Bazen yeryüzünde zalimlerin yakasına yapışır, bazen de onları vaad olunan güne bırakır.⁵²⁸

12. Muhît

Muhît ismi, kendisinden kaçılmayan ve âciz bırakılmayan âlim ve kâdir olan Allah manasına gelir.⁵²⁹ Firavun ve Semûd'un başına gelenleri Mekkeli müşriklerin başına da getirmeye gücü yeter. Onların yaptığı zulüm ve işkenceleri de bilmektedir.

Kurân-ı Kerîm'de bu vasfın geldiği âyetlerde Yüce Allah, insanların özellikle kâfirlerin yaptıklarını ve her şeyi ihata ettiğini bildirmektedir.⁵³⁰

Muhît isimi, nüzûl sırasına göre ilk defa bu sûrede gelmiştir.⁵³¹ “*Allah onları arkalarından kuşatmıştır.*” (Burûc, 20). Yüce Allah bu âyette kâfirlerin çaresizliğini ortaya koymaktadır. Sanki onlar bu halleriyle bütün dünyayı istila eden tufanda

⁵²³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 124-125.

⁵²⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 170.

⁵²⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 733; Ebû Hayyan, *el-Bahrü'l-Muhît*, VIII, 452.

⁵²⁶ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 118.

⁵²⁷ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 118.

⁵²⁸ Kutub, *Fî Zilâl*, VI, 3875.

⁵²⁹ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 119.

⁵³⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 174.

⁵³¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 174.

mahsur kalan farelerden daha âciz durumdadırlar.⁵³²

İ. KUR'AN-I MECİD

“*Kur'an*” kelimesi, asıl itibariyle *ğufrân*, *şükrân* gibi *fu'lân* vezninde bir masdar olup lügatta kıraat (okumak) manasına gelir. Daha sonra masdar manasından alınarak Hz. Muhammed (asm)'e nâzil olan mu'cize kelâmın (Kur'an'ın) özel ismi olmuştur.⁵³³

Kur'an-ı Kerim'in birçok gayeleri vardır. Bunlardan birisi de, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu ispattır. Bu gaye, Kur'an'ın hemen bütün sûrelerinde yer aldığı gibi Burûc sûresinde de yer alır. Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu hiç şüphesiz en başta Kur'an'dan ve Kur'an'ı oluşturan sûrelerden öğrenmek gerekir. O'nun kendisini tanıtış şekli anlaşıldıkça mesajı da daha iyi anlaşılır.

1. Kur'ân'ın Yüceliği ve Değişmezliği

Kur'an-ı Kerim, bütün faziletlerin yani mükemmelliğin her çeşidinin en ileri derecelerinin kendisinde bulunduğu bir kelâmdır.⁵³⁴ Kur'ân'ın kendi kendini himaye edip, hakimiyetini devam ettireceğini vaad etmesi yüceliğini ve değişmezliğini açıkça ortaya koyar: “*O Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz; ve O'nun koruyucusu da elbette biziz.*” (Hicr, 9).

Kur'ân-ı Kerim, Allah Teâla katındandır ve O'nun koruması altındadır. Bu husûs çok önemlidir. Zira, önceki semavi kitaplar, mensupları tarafından tahrif olduğundan Kur'ân onları tashih etmektedir. Binaenaleyh Kur'ân'ın korunmuş olması, önceki kitapları ve peygamberleri de bir nevi koruma ve tebriedir. Kur'ân'ın kendisi zamana meydan okuyarak, daima değişmez bir şekilde kalmış ve kalmaya devam edecektir.⁵³⁵

Kur'ân-ı Kerim, Allah Teâla'nın koruması sayesinde her türlü değişme, tahrif, eksiltme ve arttırmadan uzak kalarak günümüze kadar gelmiştir. Hâlâ ilk günkü parlaklığı, göz kamaştırıcılığı ve manevi etkileyiciliğini korumaktadır. Lafızları, harfleri, tertili ve tilaveti Hz. Peygamber (asm)'in okuduğu biçimiyle

⁵³² Kutub, *Fî Zilâl*, VI, 3874.

⁵³³ Zerkânî, *Menâbil*, I, 7.

⁵³⁴ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s. 131.

⁵³⁵ Çelik, Muhammed, *Kur'an Kur'an'ı Tanımlıyor?*, Şûle Yay., İstanbul, 1998, s. 95.

dimdik ayaktaadır.⁵³⁶

Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğunda her türlü tahriften muhafaza edildiğinin en önemli kanıtı, Hz. Peygamber'in kızı Fâtima (ra)'dan rivayet edilen şu hadistir: "Bana Hz. Nebî (asm) gizlice şöyle dedi: 'Cebrâil bana, Kur'an'ı her sene bir kere arz eder, dinletirdi. Bu sene, Kur'an'ın tamamını iki kez dinletti. Bu, ecelimin geldiğine işaret olacaktır, sanıyorum.'⁵³⁷

İbnu Haldun'a göre, Kur'ân müstesna, semâvî kitapların hiçbiri "taklit edilemezlik" vasfına sahip değildir.⁵³⁸ Kur'an'ın bu özelliği onun i'caz yönünü ortaya koymakta; dost- düşman herkes, bu gerçeği kabul görmektedir.

Kur'an-ı Kerim, lafız ve manasıyla yüce bir Kitap olup müşriklerin iddia ettiği gibi şiir ve kehanet kitabı değildir.⁵³⁹ "Hayır, O şerefli bir Kur'an'dır." (Burûc, 21) âyeti, Kur'ân'a şiir ve seci diyenlerin iddialarını çürütür. Belki O, yüce bir Kitaptır.⁵⁴⁰ Katâde *mecîd* vasfının kerîm manasına geldiğini ifade eder.⁵⁴¹ *el-Mecid*, yüce, şerefli ve köklü demektir. Allah Teâla'nın kelimelerinden daha köklü, yüce ve şerefli başka bir söz var mıdır?⁵⁴²

Bir görüşe göre de بل هو قرآن مجيد âyetinde Kur'an'ı tavsif eden *mecîd*'den maksat, Kur'ân'ın mahluk olmadığıdır.⁵⁴³

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i elli beş isimle isimlendirmiş olup bunlardan birisi de *el-Mecîd*'dir.⁵⁴⁴ Bu isimlerden 22 tanesi, Kur'ân'ın her yönden korunacağına ve azametine işaret eder⁵⁴⁵ ki *Mecid* sıfatı da bunlardan birisidir. *Mecid*, dört âyette gelir. İkisinde Esmâ-i Hüsnâ (Hûd, 73; Burûc, 15), ikisinde ise, Kur'ân'ı nitelemiştir:⁵⁴⁶ "Hayır, o şerefli (*mecîd*) bir Kur'an'dır." (Burûc, 21), "Kaf. Şerefli(*Mecîd*) Kur'an'a andolsun." (Kaf, 1).

Kur'an muarızlarından Nadir b. Hâris'm Kur'ân'a karşı takındığı tavır ve harcadığı çaba ibret vericidir: Allah Resûlü (asm), bir mecliste oturduğunda insanları

⁵³⁶ Derveze, *Kur'ânul-Mecîd*, s. 97.

⁵³⁷ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'an* 7.

⁵³⁸ Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 171.

⁵³⁹ Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr*, IV, 515.

⁵⁴⁰ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 140.

⁵⁴¹ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 140.

⁵⁴² Kutub, *Fi Zilal*, VII, 3876.

⁵⁴³ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, X, 256.

⁵⁴⁴ Zerkeşî, *el-Burbân*, I, 273. Kur'ân'ın diğer isimleri ve ilgili âyetler için bkz. Aynı Eserin I, 273-276.

⁵⁴⁵ Aynıntılı bilgi için bkz. Çelik, *Kur'ân Kur'ân'ı Tanımlıyor*, s. 95-168.

⁵⁴⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûbiyyet*, s. 169.

Allah'a kulluk etmeye davet eder, onlara Kur'an okur ve evvelkilerin başına gelen felaketlerden bahsederek muarızları uyarır. Hz. Peygamber (asm), kalkıp gittikten sonra Nadır b. Hâris isimli müşrik O'nun yerine oturur. Rüstem, İsfendiyâr ve İran meliklerinden bahsederek şöyle der: "Vallahi, Muhammed'in sözleri benimkinden daha güzel değildir. O'nun sözleri geçmişlerin masallarından başka bir şey değildir. Bunları yazdığım gibi o da yazdı." Bu sözler üzerine, "*Dediler: 'Evvelkilerin masalları, onları yazmış, sabah akşam onlar kendisine yazdırılıyor.' De ki: Omu, göklerdeki ve yerdeki gizleri bilen indirdi. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*" (Furkan, 5-6) âyeti nâzil oldu.⁵⁴⁷

Kur'an-ı Kerim, M.VII. yüzyıldan beri her türlü tahrifattan, ilave ve eksiltmeden uzak kalmıştır. Hangi türden olursa olsun, bu kadar uzun bir süre benzer biçimde korunan başka bir kitap örneği yoktur.⁵⁴⁸ Savaşlar, yangınlar, su baskınları ve diğer felâketler arasından geçerek günümüze kadar ulaşmış Kur'an-ı Kerim nüshaları veya parçaları vardır. Taşkent'te bulunan Kur'an nüshası, İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki bir diğer nüsha ile birlikte Hz. Osman'a atfedilmektedir. Yine İstanbul'da Hz. Ömer'e atfedilen bir Kur'an-ı Kerim sahifesi vardır. Paris, Bibliothèque National'de muhafaza olunan ve bugün uzmanlarca Hicrî 2. ve 3. asırlardan kalma olduğu tespit edilen Kur'an parçaları vardır. Bunlardan ayrı olarak, Kahire, San'â, İran, Afganistan vb. ülkelerde yazılış tarihleri pek eski asırlara kadar varan Kur'an nüshaları bulunmaktadır. Bütün bunlar birbiriyle mukayese edildiğinde heyecanla ve ibretle görülmüştür ki bunlar arasında sadece yazıcı(müstensih)ların bir iki yazı hatası dışında, hiçbir fark bulunmamaktadır.⁵⁴⁹ "*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.*" (Nisa, 82).

"*Hayır, o şerefli (mecîd) bir Kur'an'dır.*" âyeti, Mekkeli müşriklerin küfrünü reddetmekte, yalanlarını boşa çıkartarak hakkı ortaya koymaktadır.⁵⁵⁰ Muarızların yalanlamada ısrar etmeleri, Kur'an'ı tasdik etmeyle ilgili itikadlarının bozukluğundan kaynaklanmaktadır. Zira onlar Kur'an'ı eksik vasıflarla (geçmişlerin

⁵⁴⁷ İbnu Hişâm, *Sîre*, II, 143.

⁵⁴⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 515.

⁵⁴⁹ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 87.

⁵⁵⁰ Âlûsî, *Râbu'l-Medâni*, XV, 119; İbnu 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Temîr*, XXX, 252.

masalları, kâhin, şair sözü vs.) tavsif ederlerdi⁵⁵¹

Bu âyette gelen *bel* idrâbı, 18. âyette gelen “*Doğrusu, nankörler bir yalanlama içindedirler.*” âyetindeki idrâba benzer olarak onların inkâr ve yalanlamalarını reddetmek için Kur’ân’ın şanını açıklamaya geçişi ifade eder. Yani kâfirler O’nu yalanlıyorlar ama bunları anlatan bu Kitap, kitaplar içinde şerefi, şanı en yüksek, üslubu hepsinden yücedir. Kapsadığı manalar, yalan ve töhmetten arınmış, dolayısıyla inanılarak okunup amel edilmesi gereken bir kitaptır.⁵⁵²

Başta Mekke müşrikleri olmak üzere Kur’an’a muarız olanların yalanladıkları bu kitap, şerefli, nazım ve manasında tek, tahrifattan, tağyir ve tebdilden korunmuştur.⁵⁵³ Nazmı ve manasıyla ilâhî kitaplar arasında en yüce tabakada duran,⁵⁵⁴ tüm faydalı şeyleri içine alan⁵⁵⁵ ve nazmında ve i’câzında şerefli olan⁵⁵⁶ ilâhî bir kitaptır. Kerem ve berekette zirvede olup insanlar için dünya ve ahiret ahkâmından ihtiyaçları olanı beyan eder.⁵⁵⁷ Yüce üslûbu ile, batılın zarar vermediği hak bir kitap olup⁵⁵⁸ manalarının sıhhati, ğaybten haber vermeleri gibi diğer özellikleriyle üstündür.⁵⁵⁹

2. Levh-i Mahfuz

Levh, üzerinde yazı yazmak için düz bir tahtadan elde edilen parça,⁵⁶⁰ apaçık kitap⁵⁶¹ demektir. *Levh* lafzını *lûh* olarak okuyanlar da vardır. Bu kıraata göre manası, Levh-i Mahfuz’un da içinde bulunduğu yedinci semanın üstündeki hava demektir.⁵⁶² Bu “levh”, şariat lisanında meşhur olan “levh-i mahfuzdur ki” “*Velhasıl her bir şeyi, apaçık bir Kitap’ta sayıp döken Biziz.*” (Yâsin, 12) âyetinde buyrulduğu üzere, her şeyin yazıldığı, varlık sahifesidir. Bunun da aslı, ümmü’l-kitap olan Allah Teâla’nın ilmidir.⁵⁶³

⁵⁵¹ İbnu ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tevâr*, XXX, 252.

⁵⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5696.

⁵⁵³ Meraġi, *Tefsîru’l-Merâġi*, X,108; Beydavi, *Envâru’t-Tenzîl*, VI, 489.

⁵⁵⁴ Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, V, 856.

⁵⁵⁵ Şirbînî, *es-Sirâcu’l-Munîr*, IV, 515.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 733.

⁵⁵⁷ Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, X, 256.

⁵⁵⁸ Abduh, *Tefsîru Cüz’i Amme*, s. 71.

⁵⁵⁹ Ebu Hayyan, *el-Bahrü’l-Muhîti*, VIII, 452; Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, XV, 119.

⁵⁶⁰ İbnu ‘Aşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tevâr*, XXX, 253.

⁵⁶¹ Cürçani, *Ta’rifat*, s. 84.

⁵⁶² Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 733; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâd*, V, 857.

⁵⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5696.

Levh-i Mahfuz, ziyade veya noksandan muhafaza edilen,⁵⁶⁴ tahriften ve şeytanın ulaşip zarar vermesinden korunmuş olan⁵⁶⁵ demektir. Levh-i mahfuz'a, levh-i kader de denir.⁵⁶⁶

Levh-i Mahfuz konusu, önemli tartışmalara da sebep olmuştur. Bu konuyu Burûc Sûresi'nin anlaşılması çerçevesinde ele alarak değerlendirmek gerekir.

Levh-i Mahfuz, Allah Teâla'nın haber verdiği, kitabını bir yere bıraktığı ve hakikatini bize açıklamadığı bir şeydir. Bize düşen onun varlığına iman etmektir. Allah Teâla, kitabını onda muhafaza etmiş olup bu, ğaybî imandandır.⁵⁶⁷ Bunun ötesini araştırmak değildir.⁵⁶⁸ Onun belli bir semada olduğu ve onunla ilgili olarak değişik rivâyetlerde gelen vasıfları, Hz. Peygamber (asm)'den gelen tevatür seviyesindeki sabit rivâyetler değildir. Müminlerin akidesine hanel getirecek görüşlerden kaçınmak gerekir.⁵⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de Levh-i Mahfuz ile ilgili olarak şu âyetler yer almaktadır: *"Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır."* (En'âm, 38), *"Göklerde ve yerde zerre ağırlığına bir şey, O'ndan gizli kalmaz. Ne bundan küçük, ne de bundan büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitapta bulunmasın."* (Ayrıca bkz. En'âm, 59; Yûnus, 21, 61; Hûd, 6; Ra'd, 39-40; Neml, 75; Yâsin, 11; Zuhruf, 1-2; Vâkıa, 77-78; Kamer, 52-53; Hadîd, 20).

Yüce Allah, dilediği hikmet gereği Kur'an-ı Kerim'i üç merhalede indirdi. Birincisi, Levh-i Mahfuz'a nâzil oldu. Bunun delili Burûc sûresinde gelen *"Hayır, o şerefli bir Kur'an'dır. Korunan bir levha (Levh-i Mahfuz)'da (yazılı)dır."* (Burûc, 21-22) âyetleridir. İkincisi, Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfuz'dan dünya semasında bulunan izzet evine (Beytü'l-İzze'ye) nâzil oldu. Bunun delili de şu üç âyettir: *"Ramazan ayı, insanlara yol gösteren, hidâyeti, doğruyu ve yanlış ayırdedip açıklayan Kur'an'ın indirildiği aydır."* (Bakara, 185), *"Hâ mim. Apaçık Kitab'a andolsun ki, Biz O'nu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü Biz, uyarıcıyız."* (Duhân, 1-3), *"Biz O'nu Kadir gecesinde indirdik."* (Kadir, 1). Üçüncüsü ise, Kur'an-ı Kerim, Cebrail vasıtasıyla izzet evinden Hz. Muhammed (asm)'in kalbine nâzil oldu. Bunun delili de şu âyettir: *"Muhakkak ki O (Kur'an), alemlerin Rabbinin indirmesidir. O'nu, apaçık Arapça bir*

⁵⁶⁴ Elmahlı, *Hak Dini*, VIII, 5696.

⁵⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 733; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, V, 857; Âlûsî, *Rûhu'l-Mednî*, XV, 1119.

⁵⁶⁶ Cürçani, *Ta'rifat*, s. 84.

⁵⁶⁷ Abduh, *Tefsîru Cüz'î Amme*, s. 71; Kutub, *Fi Zilal*, VII, 3876; Meraġi, *Tefsîru'l-Merâġi*, X, 108; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VIII, 4008; Derzeze, *Tefsîru'l-Hadîs*, VII, 282.

⁵⁶⁸ Meraġi, *Tefsîru'l-Merâġi*, X, 108.

⁵⁶⁹ Abduh, *Tefsîru Cüz'î Amme*, s. 71.

dille uyarıcılardan olman için, Senin kalbine er-Rûhu'l-Emîn (güvenilir ruh, Cebrail) indirdi.”⁵⁷⁰

Zerkânî, Kur’ân’ın nüzûl merhalelerini -yukarıda olduğu gibi- sıralarken birinci merhalede şunları zikreder: “Kur’an’ın birinci tenezzülü, levh-i mahfuz yapılmıştır. Bunun delili ise, بل هو قرآن مجید âyetidir. Levhte meydana gelen bu tenezzül, Allah Teâla’dan başka kimsenin bilmediği bir vakitte ve bir yolla olmuştur ki O’nun gaybine kimse muttali olamaz. Bu tenezzül, parça parça değil topluca olmuştur. Zira lafızdan mutlak olarak anlaşılan da budur. Bu nüzûlün hikmeti, levhin bizzat varlığına hikmet-i amme açısından döner. Allah Teâla’nın kader ve kazasının tümünün birlikte tescil edildiği, oluşum ve icad aleminde meydana gelen ve gelecek her şeye döner. Bu, Allah Teâla’nın yüceliğine nâtik ve şâhit olarak delalet eder. Şüphesiz ki Levh-i Mahfuz’a iman etmek, kulun Rabbine olan imanını bu açılardan kuvvetlendirir.”⁵⁷¹

Kur’an’ın önce Levh-i Mahfûz’a ardından Beytû'l-İzze’ye daha sonra Hz. Muhammed (asm)’in kalbine nâzil oluşundaki bu üç merhale, Kur’an hakkında ileri sürülecek şüpheleri ziyadesiyle ortadan kaldırmakta, O’na olan imanı arttırmakta ve O’na olan güveni pekiştirmektedir. Zira değişik yerlerde tescil edilen ve varlığı farklı yerlerde bulunan bir kelâm, bir defa tescil edilene ve bir yerde bulunana nazaran şöyle bir sonuç ortaya çıkarır: Onun hakkında ileri sürülecek şüpheler, daha çok bertaraf edilir, sübutunu kabul etmeye daha çok vesile olur, ona olan güven daha da artar.⁵⁷²

Âlûsî, Levh-i Mahfûz’un mahiyeti hakkında şöyle demektedir: “Biz Levh-i Mahfuz’a inanırız. Mahiyetini ve yazılış keyfiyetini araştırmak, bizim için lüzûmlu değildir. Evet biz deriz ki, bazı insanların O’nu mücerred bir cevher olarak tanıtmaları makul değildir ve şeriatın zahirine muhaliftir. Bu tür görüşlerin ne kitapta ne de sünnette aslı vardır.”⁵⁷³

Hasan-i Basrî şöyle der: “Yüce olan bu Kur’ân, Allah Teâla katında olup Levh-i Mahfuz’dadır. Ondan istediğini, istediği kuluna indirir.”⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Zerkânî, *Menabil*, I, 36-40.

⁵⁷¹ Zerkânî, *Menabil*, I, 36.

⁵⁷² Zerkânî, *Menabil*, I, 39-40.

⁵⁷³ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XV, 120.

⁵⁷⁴ İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 498.

İbnu Abbas şöyle demektedir: Levh-i Mahfuz, ümmü'l-kitap olup⁵⁷⁵ O'ndan Kur'ân ve diğer kitaplar neshedilip çoğaltıldı.⁵⁷⁶ Allah Teâla katında ve müminlerin göğsünde mahfuzdur.⁵⁷⁷

Levh-i Mahfuz ile ilgili olarak tefsir kitaplarında İbnu Abbas, Enes b. Malik, Mücahid ve Mükatil'e nisbet edilen birçok rivâyet aktarılmıştır. Bu rivâyetlerin tümünü buraya aktarmamız çalışmamızın amacını aşar. Ancak gaybî imanın bir parçası olan Levh-i Mahfuzun inci, yakut vs. maddî malzemelerle süslendirilmesi ve belli bir şekle sokulması rivâyetlerin zaafını ortaya koymakta, sıhhatlerine gölge düşürmektedir. İşte bu konuda şu değerlendirmeyi yapmak gerekir: “Bu görüşler, özellikle İbnu Abbas'a nisbet edilenler, Peygamber Efendimiz (asm)'e kadar ulaştırılmış değildir. Oysa bunlar, Yüce Allah'ın ilmiyle, hâkimiyetinin, melekûtunun sırrıyla ve varlığıyla ilişkili gaybî haberlerdir. Bunları bilmek ancak Hz. Peygamber (asm) aracılığıyla mümkün olabilir. Bildiğimiz kadarıyla O'ndan bu tür haberler aktarılmamıştır. Hz. Nebi (asm)'ye dayanmayan yada Kur'ân'ın apaçık bir ifadesini esas almadan, rastgele söz söylenmeyecek olan bir meselede tahminden öteye geçmeyen bu tür sözlerin ve haberlerin İbnu Abbas tarafından söylendiğine ihtimal vermiyoruz.”⁵⁷⁸

J. BURÛC SÛRESİ VE ASTRONOMİ

Gök cisimleri, eski çağlardan beri insanoğlunun merakını çekmiş ve hayretini celbetmiştir. Zira gökyezindeki cisimlerin durumları, ay ve güneş tutulmaları, gök gürültüleri ve zaman zaman yeryüzüne düşen gök cisimleri, hemen hemen bütün insanların dikkatlerini çekmiş, onların merak, korku hatta zevk ve hayret duygularını celbetmiştir.⁵⁷⁹

Kur'an bilgilerinin mahiyeti ile pozitif bilim dallarına ait bilgilerin mahiyeti birbirinden farklıdır. Zira Kur'an'da yer alan bilgiler, bu bilim dallarının bazı konularına ait bir kısım bilgileri ihata etmektedir.⁵⁸⁰

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin bir kısmının adı, tabiat olayları ve astronomi ile

⁵⁷⁵ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 140; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 256; Hâzin, *Lübbâbu't-Te'vîl*, VI, 193; İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 451; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 557.

⁵⁷⁶ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 256.

⁵⁷⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 557.

⁵⁷⁸ Derveze, *Kur'ânü'l-Mecîd*, s. 243.

⁵⁷⁹ Kırca, Celal, *Kur'ân'da Fen Bilimleri*, Marifet Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 57.

⁵⁸⁰ Kırca, Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, s. 214.

ilgilidir. Kur'ân'daki bazı âyetlerin açık ve bazılarının işaret yoluyla ilmî ve fennî konulara, tabiat olaylarına ve kanunlarına temas edip bunlardan bahsetmesi, Kur'ân'ın pozitif ilimlerle olan münasebetini açıkça gösterir.⁵⁸¹

Burûc kelimesi *burc*'un cem'idir.⁵⁸² Oniki burc,⁵⁸³ teşbih yoluyla gökteki köşkler,⁵⁸⁴ güneş ve ayın menzilleri⁵⁸⁵ anlamlarına gelir. Ayrıca büyük yıldızlar, göklerin kapıları şeklinde açıklayanlar da vardır.⁵⁸⁶ Zerkeşi'ye göre ise, "Kur'ân'da geçen her *burûc* kelimesi, *yıldızlar* manasına gelir."⁵⁸⁷ "*Gerçekten Biz, gökte burçlar yarattık ve onu bakanlar için süsledik.*" (Hicr 17) âyetinde gelen *burûc* lafzı da, buradaki manayı ifade eder.

Elmalılı *burc* lafzının manası konusunda şöyle demektedir: "Burc, aslında *görünen şey* demek olup daha sonra her bakanın gözüne çarpacak şekilde görünen yüksek köşkler manasında hakikat olmuştur. Şehir surlarının, kalelerinin yüksek yerlerine de aynı şekilde burc denilmiştir. Bunlara teşbih yoluyla veya *görünme* manasıyla gökteki yıldızlara veya büyüklerine veya bazı yıldızların bir araya gelmesinden ortaya çıkan görüntülere de burc denilmiştir."⁵⁸⁸

Oniki burç bir varsayım olmakla beraber en çok bu mananın meşhur olması sebebi ile burçlar deyince hemen onlar akla gelmektedir. Bununla beraber zikredilen yorumlardan herbirinde özel bir fayda bulunduğu da açıktır. Hangisine göre düşünülürse düşünülün "burçlar sahibi gök" sözü, dünya semâsını en yüksek tabakasıyla ifade etmiş olur.⁵⁸⁹

Yeryüzü haritasında şehirler ve şehir haritasında yüksek ve büyük binalar nasılsa, gökyüzü haritasında da burçlar aynıdır. Bunlar gökyüzündeki yıldızların birer topluluk halinde yer aldıklarını gösterir. Yıldızların iyice anlaşılması için, burç taksimatı pek eski zamandan beri görüş olarak benimsenmiş, hatta Hz. İdris (as)'e

⁵⁸⁰ Kırca, Celal, *Kur'an'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, s. 214.

⁵⁸¹ Kırca, Celal, *Kur'an'da Fen Bilimleri*, s. 29.

⁵⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 128; Râgib, *el-Müfredât*, s. 41.

⁵⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Râgib, *el-Müfredât*, s. 41; Neseî, *Tefsîru'l-Medârik*, IV, 504.

⁵⁸⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 252; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729.

⁵⁸⁵ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 252; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 127.

⁵⁸⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 252; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 114; Hâzin, *Lübbâbu'l-Te'vîl*, VI, 483; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 244; İbnu Kesîr, *Tefsîr*, IV, 446; Ebû's-Suûd, *İrşâd*, V, 853.

⁵⁸⁷ Zerkeşi, *Burbân*, I, 105.

⁵⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5688.

⁵⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5689.

kadar götürülmüştür.⁵⁹⁰

Yıldızlara burç denilmesinin sebebi, görülebilmelerinden dolayıdır.⁵⁹¹ Bunlara has menzilleri ifade etmek için de بروج النجوم (yıldızların burcu) terkibi kullanılır.⁵⁹²

İbnu Abbas ve Cumhûrun görüşüne göre burçlar, Arapların tayin ettiği ve belirlediği oniki burçtur. Güneş, bunları bir yılda katederken; Ay, yirmisekiz günde katetmektedir..⁵⁹³

“Burûcun manası ile ilgili olarak en isabetli görüş, “güneş ve ayın menzilleri” şeklinde olup bu da oniki burcdur. Ay’ın her burcdaki hareketi iki gün ve günün üçte birini (sülüs) tutar. Bu da, 28 menzil eder. Sonra iki gece gizlenir. Güneş’in her burçtaki hareketi ise bir ay tutar.”⁵⁹⁴

Âlûsî ise burûc ile ilgili geniş malumat ve değişik görüşler serdettikten sonra şöyle der: “Burûc için söylenecek söz şudur: Burûc, havas ve avamın müşahede ettiği, yıldızlar için tayin edilen mutlak menzillerdir. Bunların hangi semada olduğu, bizim için önemli değildir. Veya nerede olursa olsun yıldızların kendileridir. Veya şariat ve sahih hadislerin lisanıyla varid olan أبواب السماء (göklerin kapıları) olup bu da her semaya tekabül eder. Buradaki sema, her hangi bir sema olmayıp cinsi kastedilmiştir.”⁵⁹⁵

Râzî, burûc lafzı ile ilgili olarak en meşhur görüşün oniki burç olduğunu zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Cenâb-ı Hakk’ın, bu burçlardaki enteresan durumlardan ötürü, bunlara yemin edişi, güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü güneş, bu burçlarda hareket etmektedir ve yeryüzündeki birçok menfaatin, güneşin hareketlerine bağlı olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece bu, o burçların hakim bir yaratıcısının olduğuna delalet eder.”⁵⁹⁶

Zerkânî, Tîn sûresindeki والذين والزيتون âyetinden bahsederken “bunlar iki çeşit ağaçtır. Zikredilmeleri, faydalarından dolayı değildir. Bilâkis bütün hâdiseleri

⁵⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3609.

⁵⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 729; Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, VI, 483; Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, XV, 108.

⁵⁹² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 41.

⁵⁹³ Ebû Hayyan, *el-Babru’l-Mubîr*, VIII, 449.

⁵⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV, 128.

⁵⁹⁵ Âlûsî, *Râhu’l-Meânî*, XV, 109.

⁵⁹⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 114.

hatırlattıkları içindir.”⁵⁹⁷ Buna göre bu sûrede *burûc* kelimesinin zikredilmesi ile de, her gün görülen ancak dikkatten kaçan kainattaki unsurlara dikkat çekilmiştir.

Batlamyus’un *el-Mecisti*’sindeki şekliyle benimsenen burçlar kuşağı, İslâm astronomi literatüründe güneş ve diğer gezegenlerin hareketini açıklamada daima başvurulmuş bir merhaleler düzeni olarak aynı geleneği sürdürmüştür. 360 derecelik dairevi kuşağın 30’ar derecelik on iki bölüme ayrılması sonucu burçlar oluşur. Güneşin burçlar kuşağı üzerindeki bu hareketi mevsimlerin başlangıç ve bitiş noktaları gibi gündüz ve gecenin uzayıp kısalmasını da takvime bağlar.⁵⁹⁸

Astronomide teknik bir terim olan burç, güneşin göklerde yaptığı yolculuğun geçiş noktalarını belirten burçlar kuşağının oniki konağından birini kastetmek için kullanılır.⁵⁹⁹ Bu kavram, özellikle oniki burçta yani Hamel (Koç), Sevr (Öküz), Cevza (İkizler), Seratan (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mîzan (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedî (Oğlak), Delv (Kova) ve Hût (Balık) burçlarında hakikat olmuştur. Onun için astronomi ve yıldız ıstılahında burç deyimi altısı kuzeyde ve altısı güneyde olan bu onikisi için kullanılmıştır. Gökte bu oniki burcun bulunduğu sahaya “mıntakatü’l-büruc” yani burçlar kuşağı (zodyak) ismi verilir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Zerkânî, *Menâhil*, I, 217.

⁵⁹⁸ İslâm Ansiklopedisi, TDV, “Burç” md., Hzr. Kürşat Demirci, VI, 422.

⁵⁹⁹ Mevdûdi, *Tefhîm*, II, 565.

⁶⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5688.

S O N U Ç

Çalışmamızın giriş kısmında Konulu Tefsir metodu ile bu metodun bir çeşidi olan sûre tefsirine kısaca değindik. Kur'an bütünlüğü içerisinde sûrenin yerini ele alarak tahaddînin hem Kur'an'ın bütününde hem de her bir sûresinde geçerli olduğu üzerinde durduk. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'deki sûrelerin, *tivâl*, *mesânî*, *miûn* ve *mufassal* olmak üzere dört kısma ayrıldığını ve Burûc sûresinin mufassal kısmın on birinci sûreler gurubunda yer aldığını zikrettik.

Birinci bölümde ifade edildiği üzere Burûc sûresi, Mekkî olup 22 âyetten oluşmaktadır. Nüzûl sırasına göre 27. sırada yer alan bu sûre, inkârcıların baskı ve şiddetinin arttığı Mekke'nin ikinci merhalesinde nâzil oldu. Burûc sûresi, tamamıyla Mekkî sûrelerin özelliklerini taşımaktadır. Öteki sûrelerle bilhassa 26. sırada yer alan İnşikâk sûresi ile 28. sıradaki Târık sûresi ile münasebeti açıkça görülmektedir.

Burûc sûresi peşpeşe üç kasmle başlamıştır. Bu üslûp, Mekke toplumunun başvurduğu bir üslûp olup vurgulanmak istenen meselelere dikkat çekmek için kullanılır. Sûrede te'kid üslûbu da sık sık gelmiştir. Aynı âyette birden çok te'kid unsuru da kullanılmıştır. Sûrede kıssa üslûbu ise veciz bir şekilde ama nâzil olduğu ortama uygun olarak zikredilmiştir. Burûc sûresinde gelen Ashâbu'l-Uhdûd kıssası Mekkeli müşriklerce bilinmekteydi. Ayrıca, Firavun ve Semûd hâdiselerine işaretle yetinilmesi de, helâk olmuş bu iki kavmin muhataplarca bilindiğini ortaya koymaktadır.

Sûrede terğîb ve terhîb üslûbu da karşımıza çıkmaktadır. Bu üslûpla mü'minler teselli edilmek sûretiyle cennetlerle müjdelenmekte; muarızlar ise, cehennem azabıyla tehdit edilmektedir. Lafız-mana ilişkisine bakıldığında da âyetler Mekkî sûrelerde olduğu gibi kısa, kelimeler serttir. "*Şüphesiz Rabbinin yakalayışı şiddetlidir.*" (Burûc, 12) âyetinde gelen *batş* lafzını oluşturan harflerin çıkardığı ses ile "yakalayış" manası birlikte düşünüldüğünde bu üslûbun önemi görülecektir. Şiddetli ses çıkartan kalkale harflerinin 50 defa gelişi de dikkat çekicidir. Bu harflerin

çıkarttığı seslerin inzârdaki etkisi açıktır.

İkinci bölümde ise Burûc sûresinin içerdiği konular ele alınıp Ashâbu'l-Uhdûd kıssası bütün yönleri ile açıklanmıştır. Buna göre Ashâbu'l-Uhdûd terkiibinden kimlerin kastedildiği konusunda değişik görüşler vardır. Meşhûr görüşe göre Ashâbu'l-Uhdûd kıssasında kâtiler, Yemen Yahudileri; katledilen mü'minler de Necran Hristiyanlarıdır.

Bu çalışmada ele alınan diğer bir konu ise, kâfirlerin psikolojik yapısıdır. Sûreden anlaşıldığı üzere zalimler, hakkı kabul etmemekte inatçıdırlar ve sürekli bir yalanlama içindedirler: *“Doğrusu, nankörler bir yalanlama içindedirler.”* (Burûc, 19). Kezâ onlar, din hürriyetini de engelliyorlar. Ashabu'l-Uhdûd zalimleri, sadece Aziz ve Hamid olan Yüce Allah'a iman ettikleri için mü'minlerden intikam alıyorlar.

Burûc sûresinde Yüce Allah, kâfirleri cehennem azabına ek olarak yangın azabıyla da tehdit etmektedir. Buna göre mü'minlere işkence edenler tövbe etmeyip küfürde ısrar ederlerse akibetleri bu olur.

İkinci bölümde ele alınan diğer bir konu da, sûrede gelen ilahi vasıflardır. Kur'an'ın temel gayelerinden birisi olan ulûhiyeti tanıtmaya, Burûc sûresinde de görülmektedir. Bu sûrede Esmâ-i Hüsnâ'dan Azîz, Hamîd, Göklerin ve yerin sahibi, Şehîd, Rabb, Mübdi', Mu'id, Ğafûr, Vedûd, Zu'l-arş, Mecîd, Fa'âl limâ yurîd ve Muhîr vasıfları zikredilmiştir. Bunların çoğu da nüzûl sırasına göre ilk defa burada gelmiştir.

Kur'an'ın temel gayelerinden birisi de Kur'an'ın hakkaniyetini ispattır. Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber (asm)'e verilen en büyük mûcizedir Burûc sûresi kasemle başlayarak Kur'an'ın yüceliğini ve değişmezliğini ifade eden, *“Hayır, (Kur'ân, onların dedikleri gibi bir söz değil), o şerefli bir Kur'ân'dır. Korunan bir levha(Levh-i Mahfûz) 'dadır.”* (Burûc, 21-22) âyetleri ile hitama ermektedir..

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKİ**, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Tab', Beyrut, 1411/1991.
- ABDUH**, Muhammed, *Tefsîru Cüz'i 'Amme*, Dâr İbn Zeydûn, 2. Tab', Beyrût, 1409/1989.
- el-'ACLÛNÎ**, İsmail b. Muhammed, *Keşfû'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Tab', Beyrût, 1351.
- el-ÂLÛSÎ**, Şehâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.
- ATEŞ**, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Milliyet Yay., 1988.
- Kur'an-ı Kerîm'in Yüce Meâli*, Şura Yay., ts.
- el-BEĞAVÎ**, Ebû Muhammed, el-Husayn el-Ferrâ', *Me'âlimu't-Tenzîl*, Mısır, 1354.
- el-BEYDÂVÎ**, el-Kâdî Nâsiruddîn, *Ervaru't-Tenzîl*, Beyrût, 1320. (Mecmu').
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Akçağ Yay., Ankara, 1991.
- el-BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.
- el-CÛRCÂNÎ**, 'Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrût, ts.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1993.
- ÇİÇEK**, Halil, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, Referans Kitaplar Dizisi:12, İstanbul, 1996.
- ÇELİK**, Muhammed, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti*, Çağlayan Yay., Yayın No: 8, İzmir, 1996.
- Kur'an Kur'an'ı Tanımlıyor?*, Şûle Yay., İstanbul, 1998.
- DERVEZE**, İzzet, *Kur'ânu'l-Mecid*, Çev. Vahdettin İnce, Ekin Yay., 1997.
- et-Tefsîru'l-Hadis*, Çev. Şaban Karataş, Ekin Yay., İstanbul, 1997.

DRÂZ, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, Çev. Suat Yıldırım, Işık Yay., Yayın No: 18, İzmir, 1994.

-----*Kur'an'a Giriş*, Çev: Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara, 2000

EBU HAYYÂN, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-Endulûsî, *el-Bahru'l-Mûhît*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1990.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, Ter: Abdulkadir Şener, 6. Baskı, Ankara, 1994.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul, 1971.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Meal-Tefsir), Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İşaret Yay., 1999.

el-FERRA', Ebu Zekeriya, Yahya b. Ziyâd, *Me'ani'l-Kur'an*, Thk. Abdulfettah İsmail Şelbî, Dâru's-Surûr, ts.

GÜNGÖR, Mevlüt, *Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu*, İslâmi Araştırmalar, Cilt: 2, Sayı: 7, 1988.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Aziz Kur'an*, Çev: Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul, 2000.

-----*Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993,

HAVVA, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, 2. Tab', 1409/1989.

el-HÂZİN, Firûzâbâdî, *Lubbâbu't-Te'vîl*, Beyrût, 1320. (Mecmu')

el-HİCÂZÎ, M. Mahmud, *Furkan Tefsiri*, Tercüme: Mehmet Keskin, İstanbul, ts.

İBNU 'AŞÛR, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunus li'n-Neşr, Tunus, ts.

İBNU ATİYYE, Kâdî Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. A. Abdu's-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Tab', Beyrût, 1413/1993.

İBNU HİŞAM, Ebû Muhammed, Abdümelik b. Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrût, 1418/1997 (*er-Ravdu'l-Unuf* ile birlikte).

İBNU KESÎR, Ebu'l-Fidâ', İsmail b. 'Umer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1. Tab', Beyrût, 1414/1994.

- İBNU MANZÛR**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn, Muhammed b. Mukrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, el-Kâhire, 1401/1981.
- EBU'S-SUÛD**, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts.
- IZUTSU**, Toshiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Ankara, ts.
- İA** (*İslâm Ansiklopedisi*), TDV, İstanbul, 1992.
- İA** (*İslâm Ansiklopedisi*), MEGSB, İstanbul, 1988.
- el-İSFEHÂNÎ**, er-Râğib, *el-Müfredât fî Ğerîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.
- KARAÇAM**, İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 5. Baskı, İstanbul, 1991.
- el-KÂSİMÎ**, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Beyrût, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1.Tab', 1994.
- KARAKOÇ**, Sezai, *Günlük Saati* (Günlük Yazılar, IV), Diriliş Yay., İstanbul, 1986.
- *Sütun*, (Günlük Yazılar, II), 4. Baskı, İstanbul, 1989.
- KILIÇ**, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., ts.
- *Yemin Olsun ki*, İhtar Yay., İstanbul, 1996.
- KIRCA**, Celâl, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul, 1996.
- *Kur'an-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1989.
- KİTABI MUKADDES**, Kitapı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.
- KURTÛBÎ**, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995.
- KUTUB**, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 17. Tab', Daru's-Şurûk, Beyrût, 1992.
- *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Çev: M. Yolcu, Çizgi Yay., İstanbul, 1991.
- *Meşâhidu'l-Kıyâme fî'l-Kur'an*, 8. Tab', Dâru'l-Meârif, Kahire, 1994.
- eL-MENÂVÎ**, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, 1. Tab',

Dâru'l-Fikir, 1416/1996, Beyrût.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Fikr, ts.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım?*, Çev. Bekir Karlığa, 6. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 1991.

----- *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev. Heyet, 2. Baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1991.

-----*Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Çev. Ahmed Asrar, Pınar Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1992.

el-MEVLEVÎ, Tâhir, *Edebiyat Lûgatı*, Neşre Hazırlayan: K. Edib Kürçüoğlu, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1973.

MÜSLİM, Mustafa, *Mebâhisun fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, 2. Tab', Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1418/1997.

en-NEHHAS, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'an*, Thk. Zuheyr Ğâzî Zâhid, Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 3. Tab', Beyrut, 1409/1988.

en-NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't Tenzil*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr, Dâru'n-Nefâis, 1. Tab', Beyrût, 1416/1996.

OKİÇ, Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nun Yay., İstanbul, 1995.

ÖNKAL, Ahmet, *Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 7. Baskı, Konya, 1992.

er-RÂZÎ, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Mektebu'l-A'lâmi'l-İslâmî, 3. Tab', Kûm, 1311.

RIZÂ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Thk. İbrahim Şemsuddîn, 1. Tab', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1420/1999.

es-SÂLİH, Subhî, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, 17. Tab', Beyrût, 1988.

es-SÛYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman, *ed-Durru'l-Mensûr*, Kum, 1403/1983.

-----*el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk: Mustafa Dib el-Buğâ, Dârû İbni Kesîr, 3. Tab', Beyrût, 1416/1996.

eş-ŞÂTİBÎ, Ebu İshâk, *el-Muvâfekât fî Usûli'sh-Şeria*, Beyrût, 1994.

ŞENGÛL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., No:23, İzmir, 1994.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998.

eş-ŞİRBİNÎ, el-Hatîb, *es-Sirâcu'l-Munîr*, 2. Baskı, Beyrût, ts.

es-SUHEYLÎ, Abdurrahman b. Abdullah el Has'amî, *er-Ravdu'l-Unuf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Tab', Beirut, 1418/1997.

et-TABATABÂÎ, es-Seyyid Muhammed Hüseyn, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyyi, Kûm, 1394/1974.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988.

ULUTÛRK, Veli, *Kur'an-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir, 1994.

YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, 2. Baskı, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997.

-----*Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, 3. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1989.

-----*Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar*, Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 3. Sayı (Fasikül: 1-2), Ankara, 1979.

ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. 'Umer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzîl...*, Dâru'l-Kütubi'l-'Arabî, Beyrût, 1362/1947.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-'İrfân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1412/1991.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, 3. Tab', 1400/1980.

ZEYDAN, Abdulkerîm, *el-Müstefâd min Kısasi'l-Kur'an*, 1. Tab', Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1418/1997.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrût, 1411/1991.